PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LX
2008

WARSZAWA 2008 VARSOVIE

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LX

Redaguje zespół / Editorial staff:
mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski,
mgr Katarzyna Watemborska, doc. dr hab. Teresa Węgrzynowicz

Tłumaczenia / Translations:
Anna Kinecka,
Jacek Andrzejowski, Katarzyna Czarnecka, Ulla Lund Hansen, Henriette Lyngstrøm, Tomasz Samojlik

Skład i łamanie / Layout:
JRJ

Rycina na okładce: malowany pucharek szklany
z Zaborowa, pow. warszawski zachodni. Rys. P. Holub

Cover picture: enamel-painted glass beaker
from Zaborów, distr. Warszawa Zachód. Drawn by P. Holub

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2008

© Autorzy, 2008

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: http://www.pma.pl/wydawnictwa
Price list, list of PMA publications and contens of PMA periodicals: http://www.pma.pl/wydawnictwa

Adres redakcji / Editorial office:
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LX

SPIS TREŚCI

Contents

Wojciech Brzeziński, Dzień dzisiejszy i perspektywy Państwowego Muzeum Archeologicznego 3
Present and Future Perspectives of the State Archeological Museum

ROZPRAWY

Maria Krajewska, Spuścizna Erazma Majewskiego w Pracowni Dokumentacji Naukowej Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.
W 150. rocznicę urodzin Erazma Majewskiego (1858–1922) 9
The Legacy of Erazm Majewski (1858–1922) in the Documentations Department of the State Archaeological Museum in Warsaw.
On His 150th Birthday Anniversary

Marek Florek, Cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na Wyżynie sandomierskiej. Historia i stan badań 97
Cemeteries of the Funnel Beaker Culture (TRB) in Sandomierz Upland. History and State of Research

MISCELLANEA

Dorota Słowińska, Katarzyna Dejtrowska, Ulla Lund Hansen, A Roman Painted Glass Beaker from a Przeworsk Culture Cemetery at Zaborów, Western Mazowsze 125
Malowany puchar szklany z cmentarzyska kultury przeworskiej w Zaborowie na zachodnim Mazowszu

Jacek Andrzejowski, Andrzej Przychodni, *Terra sigillata* z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Jartyporach na zachodnim Podlasiu 161
Terra Sigillata from a Wielbark Culture Cemetery at Jartypory, Western Podlasie Region

Adam Cieśliński, Dariusz Wyczółkowski, Zapinka gąsienicowata z Tumian, pow. olsztyński. Problem zaniku kultury wielbarskiej nad Łyną 179
A Caterpillar Brooch from Tumiany, distr. Olsztyn. The Decline of the Wielbark Culture on the Łyna River

Henriette Lyngstrøm, Technologia produkcji żelaza i wyrób noży żelaznych na terenie Danii od 500 r. przed Chr. do 1000 r. po Chr. 189
Iron Technology and Iron Knives Found in Denmark, 500 BC – AD 1000

MATERIAŁY

Adam Kulesza, Ceramiczne materiały neolityczne ze stanowiska IA w Strzyżowie, pow. hrubieszowski 197
A Neolithic Ceramic Assemblage from Strzyżów, site IA, distr. Hrubieszów

Mirosława Andrzejowska, Stanowisko ze schyłku epoki brązu i z wczesnej epoki żelaza w Dziecinowie, pow. otwocki 225
Late Bronze and Early Iron Age Site at Dziecinów, distr. Otwock

Łukasz Maurycy Stanaszek, Analiza antropologiczna materiału kostnego z cmentarzyska w Dziecinowie, pow. otwocki 321
Anthropological Analysis of Bone from the Cemetery at Dziecinów, distr. Otwock

Tomasz Purowski, Wyniki badań wykopaliskowych osady obronnej w Tarławkach, pow. węgorzewski 335
A Fortified Settlement of West Balt Barrow Culture from the Early Iron Age at Tarławki, distr. Węgorzewo

Dariusz Krasnodębski, Marek Dulinicz, Tomasz Samojlik, Hanna Olczak, Bogumiła Jędrzejewska, Cmentarzysko ciałopalne kultury wielbarskiej w uroczysku Wielka Kletna (Białowieski Park Narodowy, woj. podlaskie) 361
A Cremation Cemetery of the Wielbark Culture in Kletna Range (Białowieża National Park, Podlasie Province)

OD REDAKCJI

Zasady opracowania tekstów do publikacji w „Wiadomościach Archeologicznych" 377

WYKAZ SKRÓTÓW 381

Wiadomości Archeologiczne, t. LX, 2008

MIROSŁAWA ANDRZEJOWSKA

STANOWISKO ZE SCHYŁKU EPOKI BRĄZU I Z WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA W DZIECINOWIE, POW. OTWOCKI

LATE BRONZE AND EARLY IRON AGE SITE AT DZIECINÓW, DISTR. OTWOCK

Wieś Dziecinów położona jest w Dolinie Środkowej Wisły, na prawym brzegu rzeki, przy trasie samochodowej prowadzącej z Warszawy w kierunku Puław (Ryc. 1). Grunty wsi zlokalizowane w większości są na obszarze nadzalewowego, piaszczystego tarasu o miąższości dochodzącej do 15 m, zwieńczonego łańcuchem ukształtowanych w jego stropie wydm, ciągnących się od Józefowa po Puławy (J. Kondracki 1998, s. 193; L. Starkel 2001, s. 109).

Odkrywane na piaszczystych wyniesieniach pozostałości starożytnego osadnictwa z różnych okresów chronologicznych świadczą o intensywnym użytkowaniu tych terenów począwszy od starszej epoki kamienia (por. Badania… 1975). Najbliższe Dziecinowa stanowiska z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza zlokalizowano m.in. w Warszawicach, Kosumcach, Piotrowicach, Glinkach, Sobieniach, Radwankowie. Kilka stanowisk rozpoznano wykopaliskowo (A. J. Tomaszewski 1980), większość danych o znaleziskach

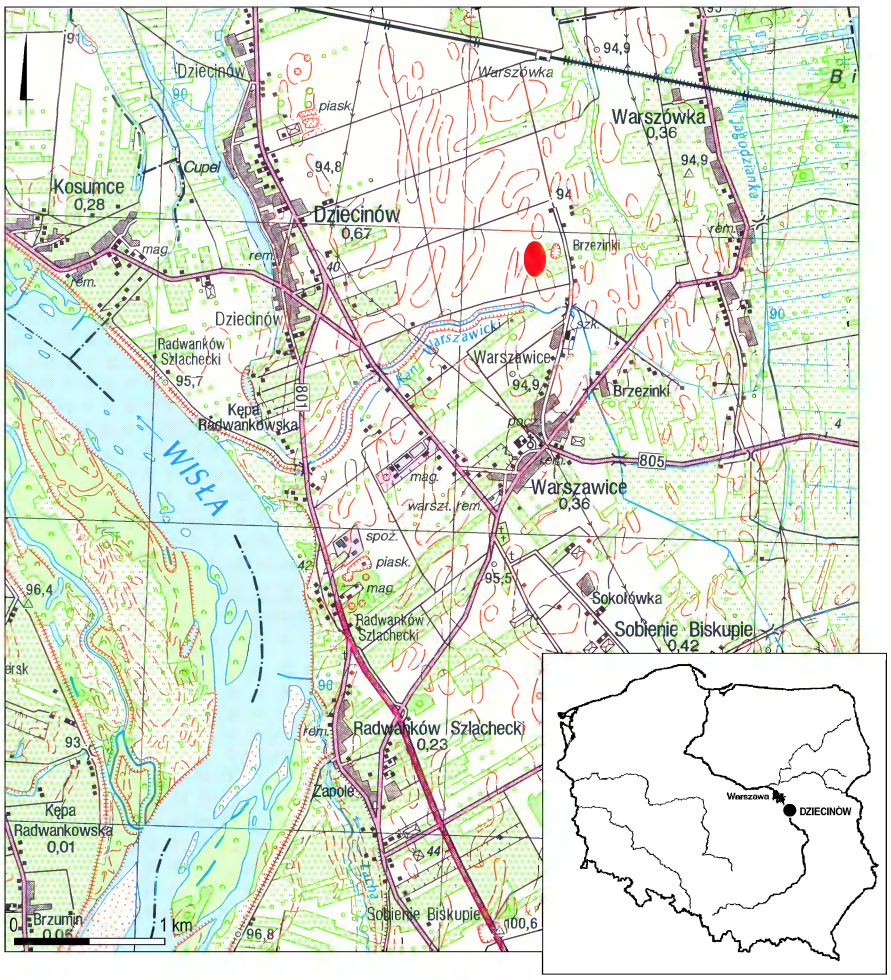

Ryc. 1. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Lokalizacja stanowiska
Fig. 1. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Location of the site

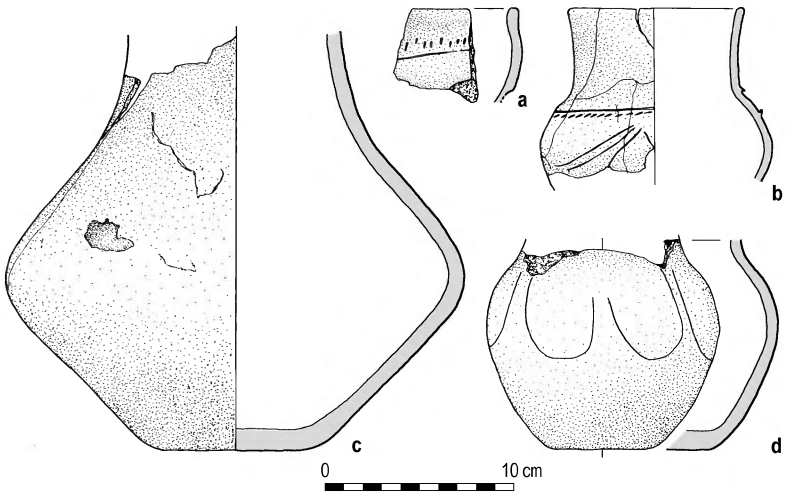

Ryc. 2. D z i e c i n ó w, pow. Otwock. Ceramika ze znalezisk z lat 20. XX wieku (c.d), oraz przekazana do Pogotowia Archeologicznego w latach 60. XX wieku (a.b). Rys. A. Potoczny

Fig. 2. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from 1920's (c.d), pottery from 1960's delivered to the Archaeological Emergency Service (a.b). Drawn by A. Potoczny

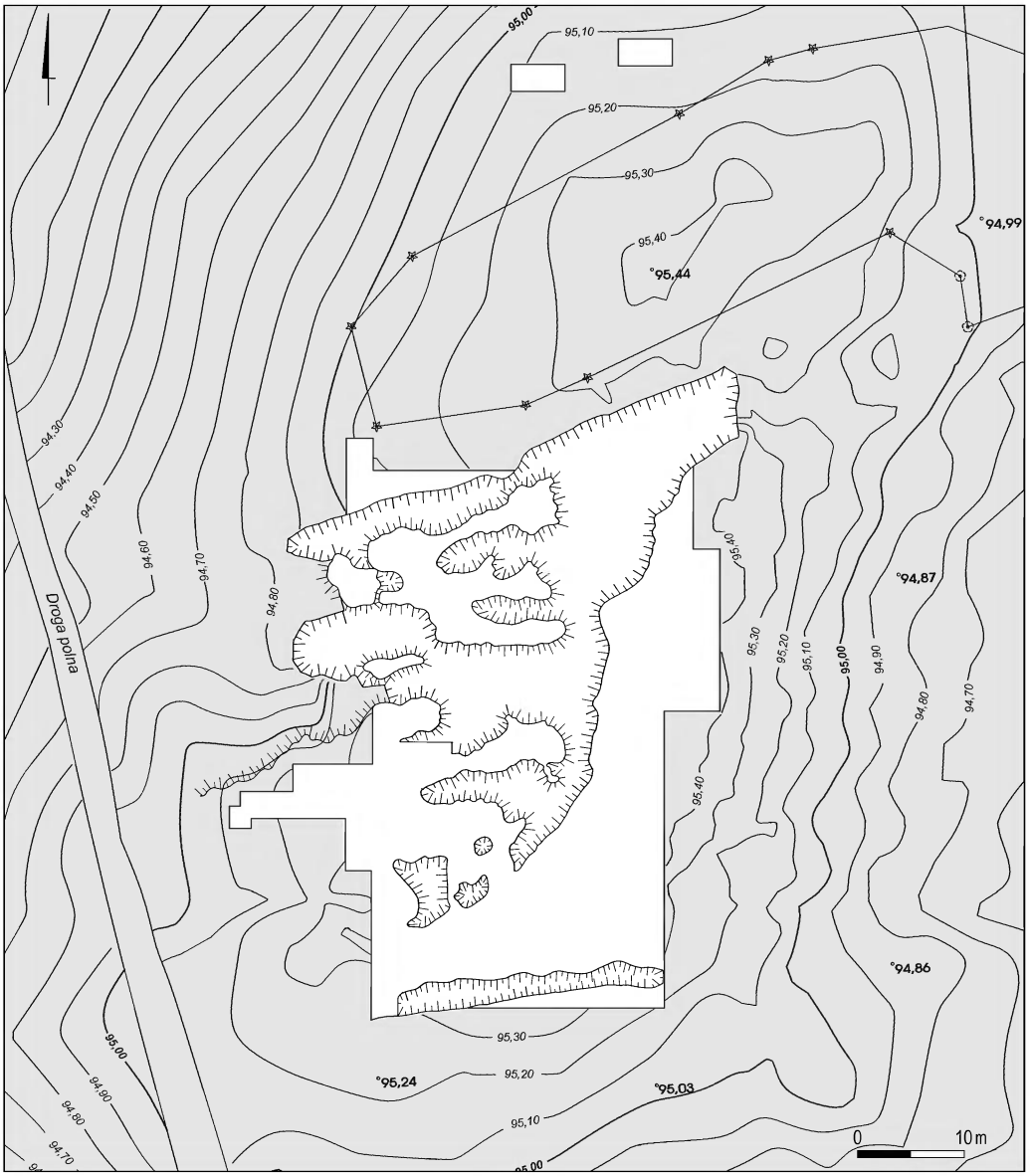

Ryc. 3. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan wysokościowy z zasięgiem wykopów i obszaru zniszczonego. Rys. A. Potoczny, oprac. graficzne J. Andrzejowski

Fig. 3. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Topographic plan with excavated area and destroyed area. Drawn by A. Potoczny, graphic rendering by J. Andrzejowski

pochodzi jednak z pojedynczych, przypadkowych odkryć, tylko wybiórczo wzmiankowanych w literaturze (m.in. M. Gądzikiewicz 1954), oraz z prospekcji terenowych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski.

Pierwsza zarejestrowana informacja o odkryciach archeologicznych stanowisk z wczesnej epoki żelaza w Dziecinowie znana jest z 1925 roku, kiedy to Bolesław Donten, nauczyciel z pobliskich Sobieni Kiełczewskich, oddał do zbiorów Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie dwa spośród trzech glinianych naczyń (jedno zostało stłuczone) wyoranych na nieokreślonym bliżej polu[1] (Ryc. 2c.d). W 1969 roku do Pogotowia Archeologicznego (J. Głosik 1975, s. 434) działającego przy Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie przekazano fragmenty ceramiki (Ryc. 2a.b) znalezione w miejscu, na którym przed II wojną światową wykopano ponoć osiem naczyń oddanych następnie do muzeum (?). W zbiorach PMA znajdują się obecnie dwa naczynia przejęte od B. Dontena oraz ułamki dzbanka i misy pozyskane przez J. Głosika[2]. Niestety, nie zdołano ustalić bliższej lokalizacji tych znalezisk.

Materiały archeologiczne będące przedmiotem niniejszego opracowania pochodzą z miejsca usytuowanego na południowo-wschodnim skraju wsi Dziecinów, w odległości ok. 350 m na północ od Kanału Warszawickiego. Stanowisko 22 odkryte zostało w 1990 roku przez Stefana Woydę w trakcie badań AZP i oznaczone jako cmentarzysko kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych (arkusz 62-69/68)[3]. Na karcie ewidencyjnej powierzchnię jego określono na 9–10 arów, odnotowano na nich obecność licznych (ok. 40) ułamków ceramiki i pojedynczych, przepalonych kości, stwierdzono także zagrożenia wynikające z powierzchniowego wybierania piasku i silnych procesów denudacyjnych.

Wyniesienie stanowi północny odcinek niezbyt wydatnego (różnica wysokości ok. 0,5 m) wydmowego jęzora z dwiema niewielkimi kulminacjami. Jedną porasta obecnie niewielki lasek, druga zaś znajdowała się w obrębie dzierżawionego, od kilkunastu lat nieuprawianego pola, pozostającego w dyspozycji Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (Ryc. 3). W czasie powodzi w 1993 roku z wydmy, na której znajduje się stanowisko, pobrano przy użyciu ciężkiego sprzętu mechanicznego znaczne ilości piasku do umacniania wałów przeciwpowodziowych, niszcząc powierzchnię kilkuset

Ryc. 4. Dziecinów, pow. Otwock, stan. 22. Widok na stanowisko przed rozpoczęciem badań. Fot. A. Drzewicz
Fig. 4. Dziecinów, distr. Otwock, site 22. View of the site before the excavations. Photo A. Drzewicz

m². W następnych latach kontynuowano wybieranie piasku do celów budowlanych. Obecnie miejsce to pełni również rolę lokalnego wysypiska śmieci.

Badania wykopaliskowe podjęto na skutek powiadomienia w lipcu 1999 roku Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o natrafieniu przez mieszkańców wsi Dziecinów na szczątki glinianych naczyń i przepalonych kości w dole po wybranym piasku. W wyniku interwencji inspektorów WUOZ[4] wydobyto i zabezpieczono materiały zabytkowe z trzech silnie naruszonych grobów ciałopalnych, w tym jednego wielopopielnicowego, zlokalizowanych we wschodniej części rozleglejszej, południowej kulminacji wyniesienia. Zanotowano także obecność pozostałości obiektów o nieokreślonej funkcji i chronologii. Dokumentując wówczas fotograficznie odsłonięte przypadkowo groby zarejestrowano również znaczne zniszczenia wydmy, obejmujące ok. 40% jej powierzchni (Ryc. 4).

W sierpniu tego samego roku kilkudniowe prace ratownicze i zabezpieczające przeprowadziła ekspedycja Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie pod kierunkiem mgr Mirosławy Andrzejowskiej, przy współpracy mgr Anny Drzewicz. Badania, na szerszą już skalę, były kontynuowane w sierpniu 2000 i 2001 roku[5]. Prowadzono je na części wydmy najbardziej zagrożonej dalszymi zniszczeniami.

[1] Pracownia Dokumentacji Naukowej PMA – teczka „Dziecinów". Zbiory archeologiczne Muzeum Przemysłu i Rolnictwa są obecnie częścią kolekcji Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.
[2] Materiały te zainwentaryzowane są pod numerem PMA/III/125.
[3] W trakcie tej samej prospekcji, w bezpośrednim sąsiedztwie omawianego stanowiska (ok. 150 m na wschód od niego), zarejestrowano w wybierzysku niewielkiej piaskowni pozostałości całkowicie zniszczonego cmentarzyska, zapewne również kultury grobów kloszowych (AZP 62-69/67).

[4] O znalezisku najpierw powiadomieni zostali dziennikarze „Super Expressu" – informacja o tym wydarzeniu ukazała się 12 lipca 1999 r. Inspekcja stanowiska, którą przeprowadzili mgr mgr Barbara Piotrowska i Waldemar Talarek z WUOZ oraz dr Jan Michalski, miała miejsce 14 lipca, następnego dnia po zgłoszeniu odkrycia w urzędzie konserwatorskim.
[5] W 1999 roku badania zostały sfinansowane przez PMA, dalsze prowadzono z funduszy Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W chwili podjęcia badań wykopaliskowych wybierzysko piaskowni, o przeciętnej głębokości ok. 40–50 cm, miejscami przekraczającej 1 m, obejmowało północną część wyniesienia, dochodząc do drogi przebiegającej wzdłuż lasku. W ścianach wybierzyska i w pozostawionych wyspowo miejscach płytszego wydobycia piasku notowano ślady zniszczonych obiektów oraz skupiska ułamków ceramiki i kości, które po części powstały w efekcie świadomego odrzucenia i przemieszczenia zawartości naruszonych grobów „odkrywanych" przez eksploatujących piasek. Pomiędzy kolejnymi sezonami badawczymi obserwowano postępujące niestety przekopywanie wydmy i naruszenia obiektów archeologicznych, wymagające interwencyjnych akcji ratowniczych. W 2001 roku zabezpieczono materiały pochodzące z uszkodzonego grobu kloszowego (obiekt 46) oraz resztki ceramiki i kości z całkowicie zniszczonych grobów o nieznanej pierwotnej lokalizacji (skupisko A). Intensywne wydobycie piasku doprowadziło do tak znacznych zniszczeń, że w 2002 roku podjęto decyzję o zaniechaniu systematycznych badań wykopaliskowych i objęciu stanowiska doraźnym nadzorem. Latem tego roku wydobyto jeszcze i zabezpieczono inwentarz jednego grobu kloszowego (obiekt 84), silnie uszkodzonego przy pobieraniu piasku na nieprzebadanej części pola. W wyniku kolejnych wizytacji przeprowadzonych w latach 2003 i 2004 stwierdzono już niemal całkowitą dewastację wydmy – nie zarejestrowano przy tym śladów zniszczonych grobów. Pokrycie znacznej części wybierzyska śmieciami uniemożliwiło zaobserwowanie, czy rozkopaniu mogły ulec inne, słabiej rysujące się obiekty archeologiczne. Jesienią 2007 roku zgłoszono przypadkowe odkrycie dwóch obiektów. Jeden, o charakterze grobu kloszowego (obiekt 85), ulokowany był przy drodze, w południowo-zachodnim narożniku działki rolnej, na której znajduje się stanowisko, w odległości ok. 20 m od granicy obszaru objętego badaniami. Drugi – szczątkowo zachowana jama – znajdował się w ścianie wybierzyska, w północnej części pola (obiekt 86). Ze względu na niemożność ustalenia dokładnego położenia obu obiektów, nie umieszczono ich na planie zbiorczym.

W trakcie systematycznych prac archeologicznych na stanowisku 22 w Dziecinowie przebadano łącznie powierzchnię 10,2 ara. Stwierdzono obecność cmentarzyska kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych oraz reliktów poprzedzającej je osady kultury łużyckiej, a także pojedyncze ślady bytowania na tym terenie ludności kultury trzcinieckiej we wczesnej epoce brązu[6].

Badania stanowiska rozpoczęto przy wschodniej granicy istniejącego już wybierzyska, w pobliżu silnie zniwelowanej kulminacji wydmy, następnie obszar eksploracji rozszerzano w miejscach największego zagrożenia wydobywaniem piasku (Ryc. 5). W rejonach mniejszych zniszczeń najbardziej skuteczne okazało się prowadzenie prac w wykopach o wymiarach 5×2,5 m, wyznaczanych w obrębie działek arowych. W częściach pola objętych wybierzyskiem otwierano wykopy, których zróżnicowane kształty i wymiary uzależnione były od stopnia zniszczenia poszczególnych partii wydmy. Jednocześnie prowadzono rejestrację i wydobywano z piaskowni pozostałości zniszczonych obiektów. Dwa sondażowe wykopy założono po drugiej stronie lasku, w miejscu północnego obniżenia wydmy. Nie odkryto w nich żadnych śladów obiektów starożytnych.

Na stanowisku, w jego mniej zdewastowanej części, stwierdzono pokrycie terenu warstwą współczesnego humusu o grubości ok. 20–30 cm, powstałego w wyniku prowadzonych w przeszłości na tym terenie prac rolnych, miejscami porośniętego rzadką trawą lub całkowicie zniszczonego. Z powierzchni, na której widoczne były przebiegające pasmowo nierówności, powstałe zapewne w wyniku zarówno płytkiego wybierania piasku, jak i głębokiej orki, zbierano skorupy w większości pochodzące ze zniszczonych grobów. Na obszarze stanowiska nie zaobserwowano wyodrębniającej się odmienną barwą czy konsystencją ciągłej warstwy kulturowej o uchwytnej miąższości. W wielu miejscach, zwłaszcza we wschodniej części pola, bezpośrednio pod humusem zalegała warstwa żółtego, jałowego piasku, poniżej, na zmiennej głębokości (od kilkunastu do ok. 100 cm od powierzchni), rejestrowano warstewki gliny i orsztynu. W tym rejonie liczniej występowały obiekty związane z cmentarzyskiem, podczas gdy pozostałości osady koncentrowały się w zachodnim pasie wykopów. Tu fragmenty ceramiki osadniczej pozyskiwano z kilkunastocentymetrowej warstwy żółtego piasku, miejscami pokrytej płytkimi, nieregularnymi, brązowawymi zaciemnieniami. Owe zaciemnienia, również zawierające niezbyt obfity materiał ceramiczny, określały bez wątpienia poziom użytkowy osady.

Spośród ok. 90 zarejestrowanych na stanowisku obiektów osadzie kultury łużyckiej przypisano 56. Inwentarz ruchomy stanowią w nich najczęściej fragmenty ceramiki, rzadziej kości zwierzęce (w siedmiu obiektach), krzemienie (w dziesięciu obiektach) oraz nieliczne i niewielkie grudki polepy. Ponadto z humusu i pozostałości warstwy użytkowej stanowiska zebrano ok. 2000 ułamków (na ogół drobnych) różnych naczyń, z czego 1350 uznano za osadnicze.

Ze względu na znaczne podobieństwa technologiczne liczba fragmentów ceramiki określonych kulturowo musi być uważana za przybliżoną. Trudności z rozróżnieniem, zwłaszcza niewielkich i mało charakterystycznych ułam-

[6] Wszystkie wydobyte materiały zabytkowe wraz z dokumentacją badań na mocy decyzji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przekazane zostały do Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie i otrzymały nr inw. PMA/III/10140.

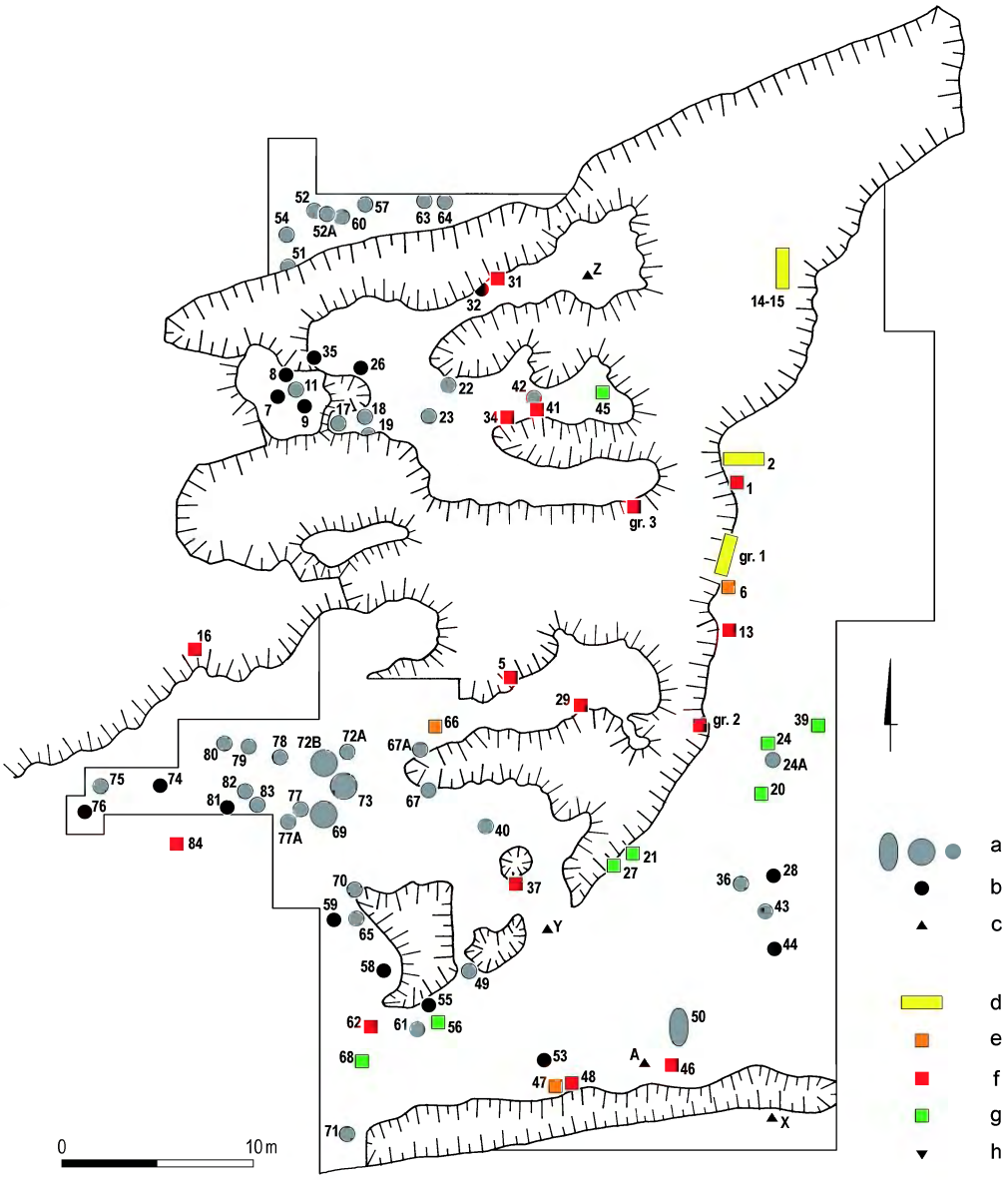

Ryc. 5. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan stanowiska. Obiekty osady: jamy (a), paleniska/ogniska (b), skupiska ceramiki (c); obiekty cmentarzyska: groby wielopopielnicowe (d), groby jednopopielnicowe (e), groby kloszowe (f), groby jamowe (g), skupisko ceramiki i kości (h). Oprac. graficzne J. Andrzejowski

Fig. 5. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan of the site. Features of the settlement: pits (a), fires/hearths (b), pottery concentrations (c); features of the cemetery: collective urned graves (d), single urned graves (e), cloche graves (f), pit graves (g), pottery and bone concentration (h). Graphic rendering by J. Andrzejowski

ków, nie wpłynęły jednak na spodziewany wynik analizy rozkładu ceramiki luźnej w różnych częściach stanowiska. Wskazuje on na wyraźną przewagę fragmentów naczyń uznanych za łużyckie w wykopach z koncentracją obiektów osadniczych oraz relatywnie większy udział materiałów ceramicznych kultury grobów kloszowych i kultury pomorskiej w zespole pochodzącym z powierzchni wykopów, w których częściej notowano obiekty sepulkralne.

Na obszarze stanowiska zebrano łącznie 59 krzemieni. Blisko połowa okazów (27) znaleziona została w wypełniskach obiektów – w tym w obrębie czterech grobów kultury grobów kloszowych. Pozostałe pochodzą z warstwy powierzchniowej i warstwy użytkowej osady, głównie z rejonów intensywnego występowania jam. Do zbioru należą także pojedynczo znajdowane grudki polepy oraz nieliczne i niewielkie fragmenty szczątków zwierzęcych, w większości również potraktowane jako pozostałości osady.

Ze wschodniej części stanowiska pochodzi płaskowypukły fragment kamienia granitowego – prawdopodobnie ułamek rotacyjnego żarna.

Szczątki kostne ludzkie i zwierzęce ze stanowiska poddane zostały specjalistycznym badaniom. Ekspertyzy szczątków zwierzęcych oraz przedmiotów z kości i poroża dokonała prof. dr hab. Alicja Lasota-Moskalewska z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Wyniki analiz materiałów archeozoologicznych zawarte zostały w tabeli 1 (zob. s. 294–295) oraz, w przypadku wyrobów, w opisach katalogowych poszczególnych obiektów. Badania szczątków ludzkich z cmentarzyska przeprowadził dr Łukasz Maurycy Stanaszek z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Opracowanie rezultatów tych badań znajduje się w niniejszym tomie.

W Zakładzie Gleboznawstwa i Geoekologii Katedry Geografii Fizycznej Uniwersytetu Łódzkiego wykonano analizy zawartości węgla organicznego w dwóch próbkach pobranych z jednego grobu (obiekt 2) i jednej z jamy osadniczej (obiekt 67). Ich autorem jest dr Wojciech Tołoczko.

Dr Maria Lityńska-Zając z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie przeprowadziła ekspertyzę gatunkową węgli drzewnych pochodzących z trzech jam osadniczych (obiekty 28, 32, 78) i jednego grobu (obiekt 29). Wyniki tych badań przedstawiono w części opracowania poświęconej omówieniu materiałów.

MATERIAŁY

Ogromne zniszczenia powierzchni stanowiska spowodowały, że uszkodzone, czasem również częściowo przemieszczone górne partie grobów na ogół odkrywano już w humusie, a w rozoranych stropach wielu jam widoczne były ślady pługa. Wymiary pionowe tych obiektów, umieszczone w opisach, nie określają więc ich całkowitej miąższości, a jedynie możliwą do uchwycenia. Różnice wysokości, mierzonej w metrach nad poziomem morza, na której ukazywały się i dokumentowane były poszczególne obiekty, nie odzwierciedlały ich rzeczywistej stratygrafii pionowej a jedynie ich współczesny stan zachowania i położenie w obrębie wyniesienia. Ponieważ informacje te nie były przydatne w ocenie wzajemnych relacji zachodzących pomiędzy poszczególnymi obiektami, nie zamieszczano ich w katalogu znalezisk. Niezbędne oznaczenia naniesiono jedynie na rysunki obiektów.

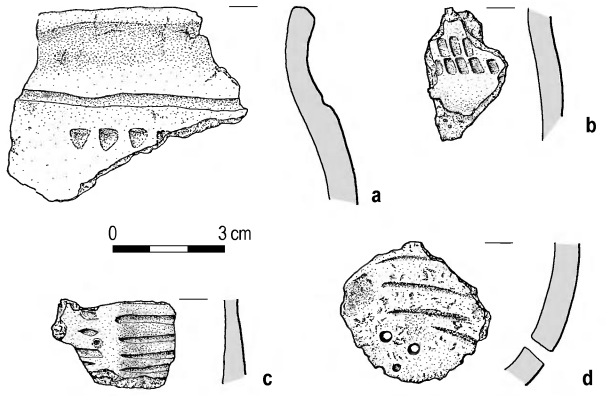

Ryc. 6. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika kultury trzcinieckiej. Rys. A. Potoczny

Fig. 6. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery of the Trzciniec Culture. Drawn by A. Potoczny

Znaleziska odnotowane w trakcie pierwszej interwencji konserwatorskiej zostały, zgodnie z dokumentacją WUOZ, oznaczone jako groby 1–3. W trakcie dalszych, systematycznych prac odkrywane groby, jamy, zaciemnienia, skupiska materiałów rejestrowano jako „obiekty" nadając im ciągłą numerację, prowadzoną przez wszystkie sezony badań. Pod kolejnymi numerami umieszczano również eksplorowane interwencyjnie zespoły, odsłonięte przypadkowo przez eksploatujących piaskownię. W poszczególnych częściach katalogu zachowana została polowa numeracja i oznaczenia literowe odkrywanych obiektów. Luki w numeracji wynikają z wyłączenia grobów w części poświęconej osadzie i obiektów osady w opisie i analizie cmentarzyska. W opracowaniu nie uwzględniono również śladów niewielkich, płytkich, nieckowatych zagłębień o jednolitych, brązowawych wypełniskach, w większości pozbawionych jakiegokolwiek materiału zabytkowego. Powstały one w nieokreślonym czasie, zapewne w wyniku doraźnego, powierzchniowego pozyskiwania piasku. Zagłębienia te (niezaznaczone na planie stanowiska) odnotowywano głównie we wschodniej części badanego obszaru. Pominięte zostały także zaciemnienia, początkowo uznane za obiekty archeologiczne, które w trakcie eksploracji ujawniły charakter naturalnych utworów geologicznych lub przyrodniczych.

Ceramika kultury trzcinieckiej

Spośród ułamków naczyń zebranych z powierzchni wykopów cztery charakterystycznie uformowane i zdobione uznano za relikty kultury trzcinieckiej (por. A. Gardawski 1959, tabl. LII:21, LIV:14, LVIII:19). Są to:

1. Fragment górnej części niewielkiego naczynia z krótką szyjką podkreśloną pojedynczą, szeroką bruzdą. Poniżej szyjki zachowane 3 trójkątne wgłębienia wykonane pałeczką

Ryc. 7. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan obiektów 7–9, 11 (a) i plan obiektu 9 na niższej głębokości (b). Żółty piasek (1), czarny piasek (2), ciemnoszary piasek (3), szary piasek (4), jasnoszary piasek (5), żółtoszary piasek (6), żółtobrązowy piasek (7), żółtoszarobrązowy piasek (8), brązowy piasek (9), szarobrązowy piasek (10), glina (11), wkop współczesny (12), granice wybierzyska piaśnicy (13), ceramika (14), ruda darniowa (15), orsztyny (16), przepalone kości (17). Rys. A. Potoczny

Fig. 7. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan of features 7–9, 11 (a) and plan of feature 9 at lower level (b). Yellow sand (1), black sand (2), dark grey sand (3), grey sand (4), light grey sand (5), yellow-gray sand (6), yellow-brown sand (7), yellow-grey-brown sand (8), brown sand (9), grey brown sand (10), clay (11), modern damage (12), gravel range (13), pottery (14), bog ore (15), iron hardpan layers (16), burnt bones (17). Drawn by A. Potoczny

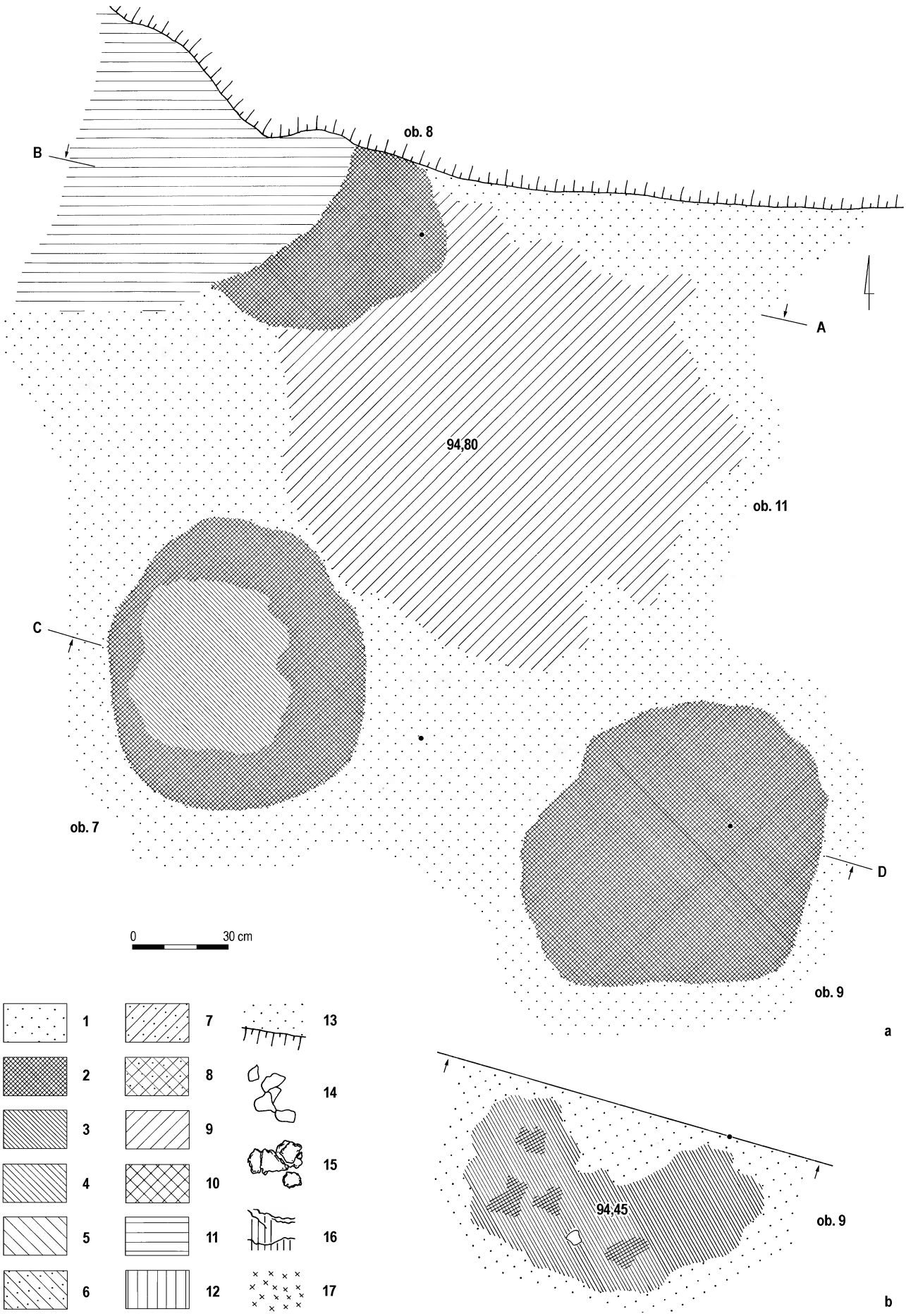
ob. 8
B
A
94,80
ob. 11
C
ob. 7
D
0
30 cm
ob. 9
a
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
94,45
ob. 9
b

o prosto ściętym końcu. Krawędź lekko wygięta na zewnątrz, ścięta. Powierzchnie szarobrązowe z brunatnymi plamami, zewnętrzna gładzona, wewnętrzna wyrównana z widocznymi ziarnami domieszki różowego tłucznia. Średn. wylewu ok. 10 cm (Ryc. 6a). **2.** Niewielki ułamek naczynia o powierzchniach szarobrązowych, szorstkich z zachowanym fragmentem ornamentu (ściegu bruzdowego) wykonanego prostokątnym stempelkiem (Ryc. 6b). **3.** Fragment naczynia o powierzchniach jasnobrązowych, gładzonych, zdobionego poziomymi żłobkami z dwóch stron dochodzącymi do pionowej wypukłości (Ryc. 6c). **4.** Fragment naczynia sitowatego z dwoma otworkami, jednym nieprzekłutym na wylot i pozostałościami trzech innych. Powyżej otworków widoczne 3 pasma poziomych, w przybliżeniu równoległych żłobków. Powierzchnia wyrównana, brunatno-czarna z widocznymi spękaniami (Ryc. 6d).

Osada kultury łużyckiej

Obiekty

Obiekt 7

Jama o kolistym zarysie o średn. ok. 90 cm (Ryc. 7a). Na powierzchni wystąpiły drobne ułamki ceramiki, pochodzące zapewne z warstwy zasypiskowej. W przekroju obiekt miał kształt regularnego prostokąta (Ryc. 8b). Wypełnisko o miąższości 35 cm, na obwodzie intensywnie czarne miało jaśniejszą nieckę w górnej partii jamy. Zawierało drobne fragmenty ceramiki i węgli drzewnych.

1. Ułamek cienkościennego naczynia o powierzchniach czarnych, silnie wygładzonych. **2.** 14 drobnych fragmentów niecharakterystycznej ceramiki o powierzchni zewn. brązowej, chropowaconej, wewn. szarej lub brązowej, gładzonej.

Obiekt 8

Jama częściowo rozorana od zachodu, od północy uszkodzona przez wybierzysko (Ryc. 7a). W planie miała zarys najpewniej kolisty o średn. ok. 80 cm, w przekroju nieckowaty (Ryc. 8a). Wypełnisko o miąższości ok. 40 cm, silnie nawęglone, zawierało ułamki ceramiki; od strony wschodniej objęło krawędź sąsiedniej jamy (obiekt 11).

1. 12 ułamków naczynia, zapewne jajowatego, o powierzchniach brązowobrunatnych, zewn. chropowaconej, wewn. gładkiej. Na jednym z fragmentów zachowany niewielki guzek (Ryc. 9b). **2.** 12 ułamków, w tym jeden fragment przydenny, naczynia jajowatego o powierzchniach żółtoceglastobrunatnych, zewn. chropowaconej, wewn. gładzonej (Ryc. 9a). **3.** 4 ułamki naczynia o powierzchniach ceglastoszarych, zewn. obmazywanej, ze śladami nieregularnych rys wykonanych ostrym przedmiotem, wewn. gładzonej (Ryc. 9c). **4.** Fragment górnej części misy o krawędzi zagiętej do wewnątrz, powierzchniach ciemnoszarych, gładzonych. Średn. wylewu ok. 12 cm (Ryc. 9d). **5.** Fragment górnej części niewielkiego naczynia wazowatego z krótką szyjką. Powierzchnie czarne, silnie wygładzone, lśniące. Średn. wylewu ok. 15 cm (Ryc. 9e). **6.** 10 drobnych ułamków ceramiki, w tym cienkościennych naczyń o powierzchniach czarnych, gładzonych.

Obiekt 9

Jama o kolistym zarysie o średn. ok. 100 cm (Ryc. 7a). W górnej części obiektu wystąpiły fragmenty kości i ułamki ceramiki. W przekroju do głęb. ok. 35 cm jama miała kształt trapezowatej niecki ze zwężającym się, płaskim dnem z silnie nawęglonym wypełniskiem (Ryc. 8b). Poniżej tego poziomu, w południowej części obiektu wystąpiło półksiężycowate, płytkie zaciemnienie z licznymi fragmentami węgli drzewnych, ułamkami ceramiki i pojedynczymi, drobnymi kośćmi, świadczące o dwufazowości obiektu (Ryc. 7b).

Z górnej części obiektu:

1. Fragment szczątkowo zachowanego półkulistego czerpaka z utrąconym uchem. Powierzchnie czarne, dobrze wygładzone. Średn. wylewu ok. 11 cm (Ryc. 9g). **2.** 3 drobne, niecharakterystyczne ułamki ceramiki. **3.** Szczątki zwierzęce.

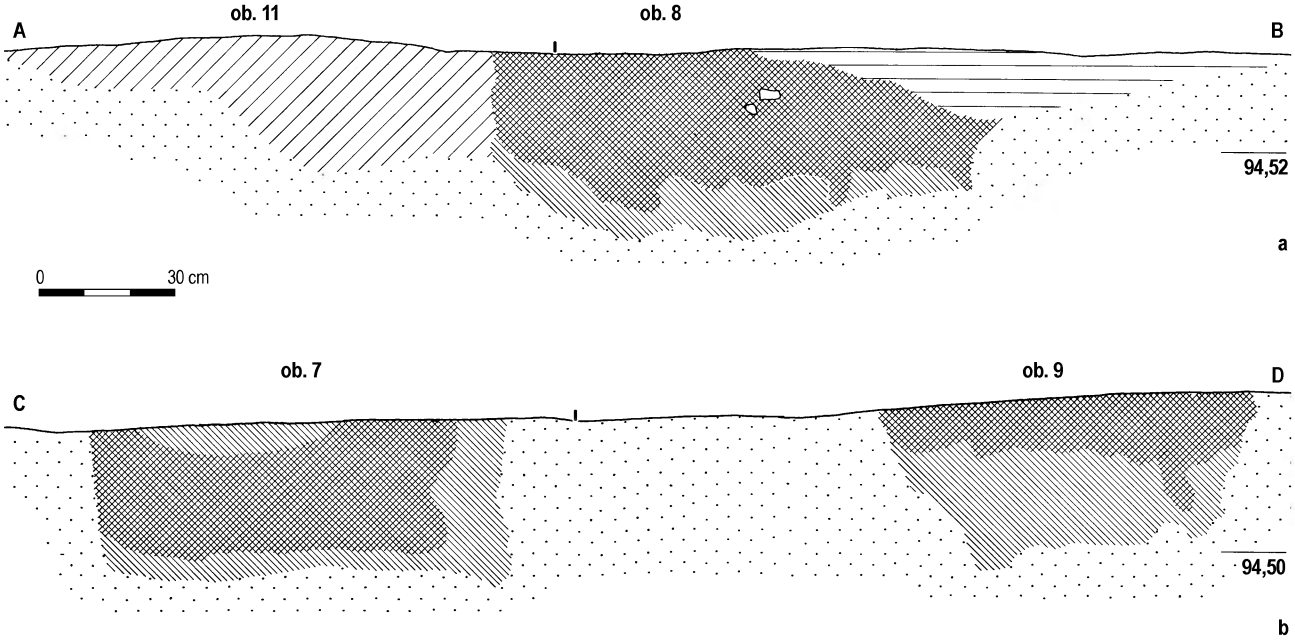

Ryc. 8. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Profile obiektów 8, 11 (a) i 7, 9 (b). Rys. A. Potoczny

Fig. 8. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Cross-sections of features 8, 11 (a) and 7, 9 (b). Drawn by A. Potoczny

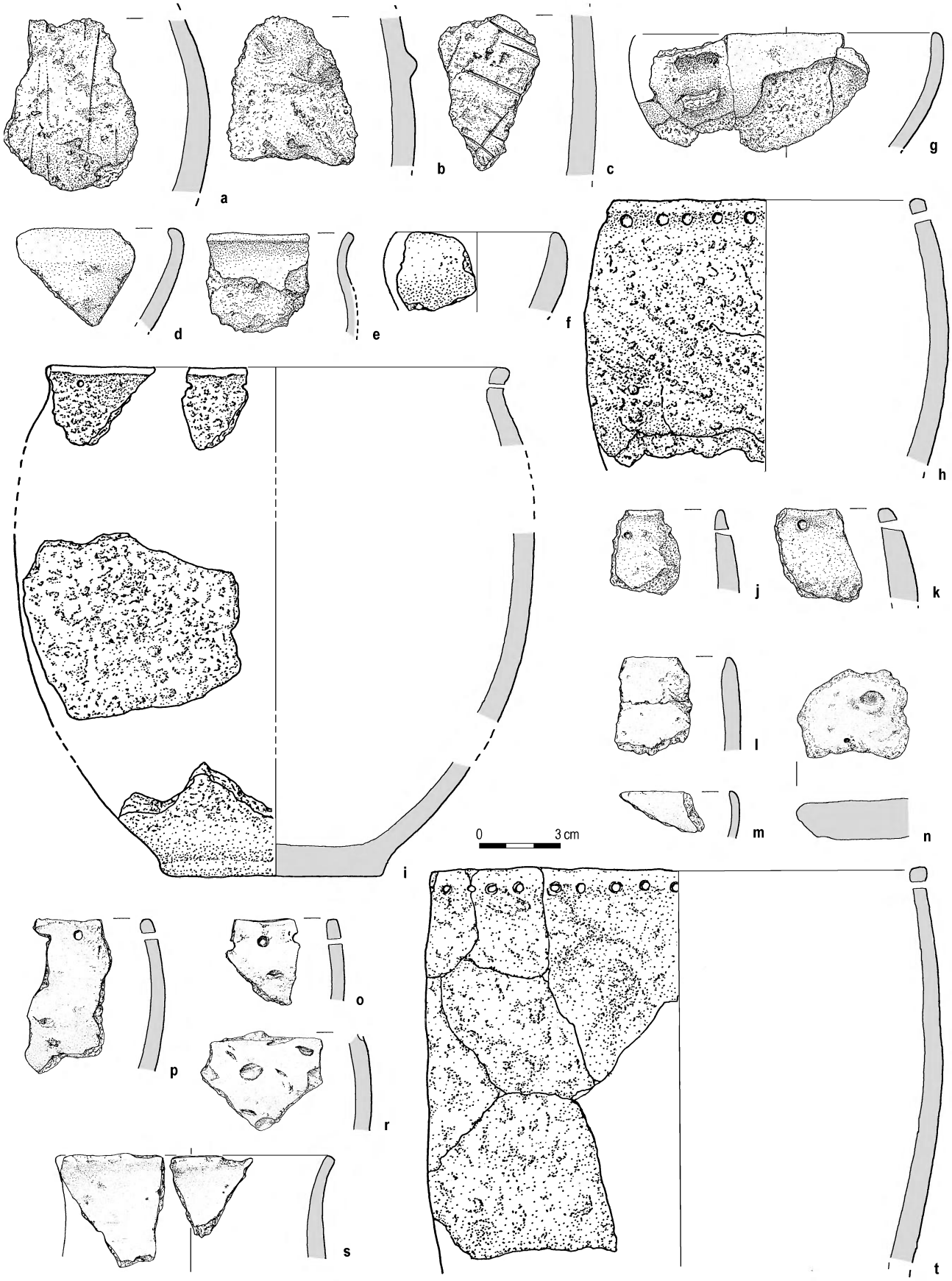

Ryc. 9. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 8 (a–e), z obiektu 9 (f–h), z obiektu 22 (i), z obiektu 24A (j.k), z obiektu 28 (l–t). Rys. A. Potoczny

Fig. 9. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 8 (a–e), feature 9 (f–h), feature 22 (i), feature 24A (j.k) and feature 28 (l–t). Drawn by A. Potoczny

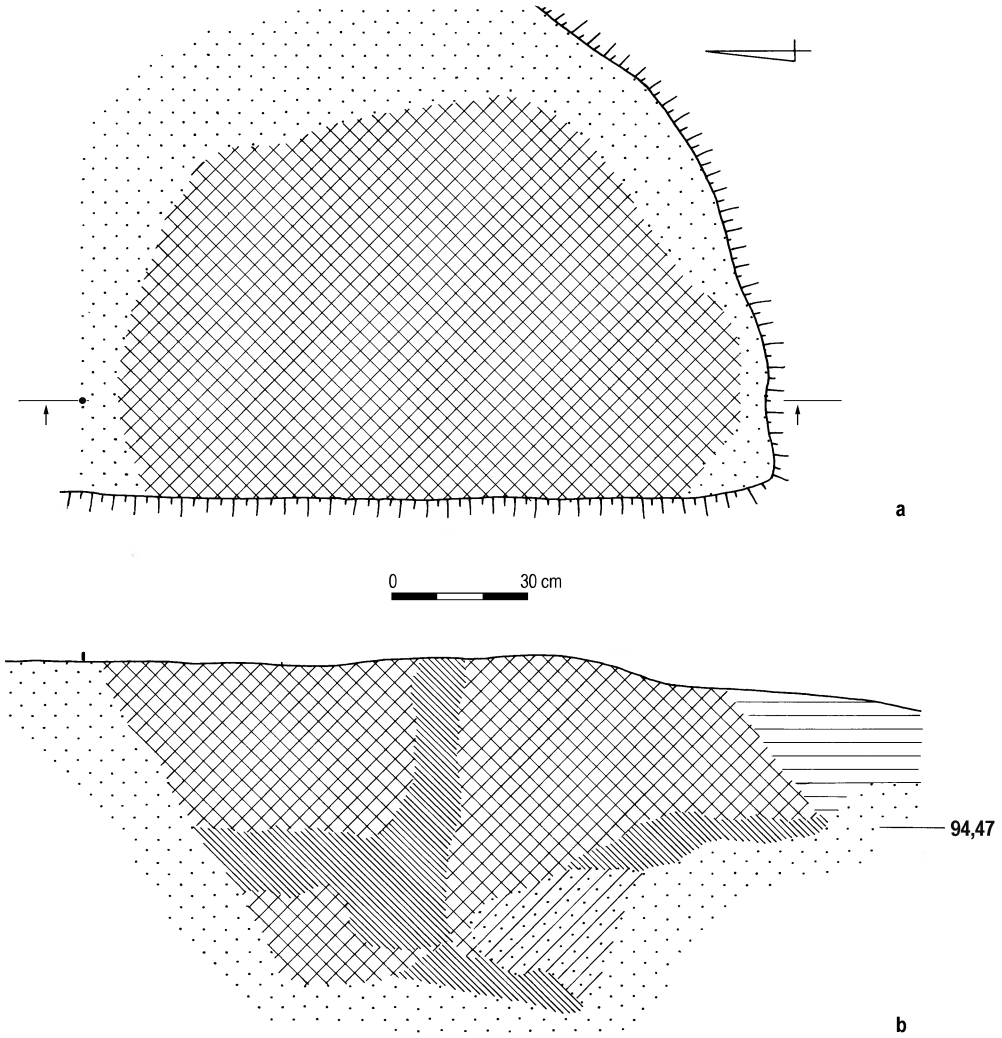

Ryc. 10. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 17. Rys. A. Potoczny
Fig. 10. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 17. Drawn by A. Potoczny

Z dolnej części obiektu:
1. Fragment górnej części naczynia jajowatego z otworkami pod krawędzią. Powierzchnie szaroceglaste, plamiste, zewn. chropowacona, wewn. gładzona. Średn. wylewu ok. 11 cm (Ryc. 9h). **2.** Fragment małego, grubościennego, półkulistego naczyńka o powierzchniach gładzonych. zewn. ceglastożółtej, wewn. żółtoszarej. Średn. wylewu ok. 6 cm (Ryc. 9f). **3.** Ok. 20 drobnych ułamków ceramiki o pow. brązowoceglastych, zewn. chropowaconych. wewn. gładzonych. **4.** Szczątki zwierzęce.

Obiekt 11

Nieregularny zarys jamy o średn. ok. 140 cm ukazał się pomiędzy obiektami 7, 8 i 9 (Ryc. 7a). Jej nieckowate, brunatne wypełnisko o miąższości ok. 60 cm naruszone zostało przez nory zwierzęce i na skutek wkopania obiektu 8 (Ryc. 8a). Zawierało nieliczne ułamki ceramiki.
1. 6 drobnych ułamków naczyń o powierzchniach szarobrązowych, w większości chropowaconych po stronie zewnętrznej.

Obiekt 17

Kolista jama o średn. ok. 160 cm. Część zachodnia wypełniska naruszona przez wybierzysko piaskowni (Ryc. 10a). W przekroju widoczne były dwa trapezowate poziomy jamy, oddzielone ciemniejszą warstewką – dolny, z podstawą o średn. ok. 65 cm i górny z podstawą o średn. ok. 120 cm, uszkodzony przez wkop współczesny (Ryc. 10b). W północnej partii obiektu zarejestrowano zarys workowatego wkopu sugerujący kolejny etap użytkowania jamy. Łączna miąższość szarobrązowego wypełniska wynosiła ok. 75 cm. Z jego górnej warstwy pochodzą drobne fragmenty ceramiki.
1. 22 niecharakterystyczne ułamki różnych naczyń o powierzchniach brązowych, w większości chropowaconych.

Obiekt 18

Jama, w przybliżeniu kolista, o średn. ok. 150 cm (Ryc. 11a). W przekroju uwidocznił się zarys trapezowatej niecki z wyraźnym cylindrycznym zagłębieniem w części zachodniej i niewielkimi przegłębieniami w partiach przykrawędnych (Ryc. 11b.c). Wypełnisko szarobrązowe z ciemniejszym osadem w partiach dennych obiektu. Miąższość od 25 cm w części płytszej do 50 cm w części głębszej. Znaleziono w nim drobne ułamki ceramiki.
1. 3 ułamki naczynia o powierzchniach czarnych, silnie wygładzonych. **2.** 22 drobne, chropowacone fragmenty ceramiki o powierzchniach szarobrązowych i brązowych.

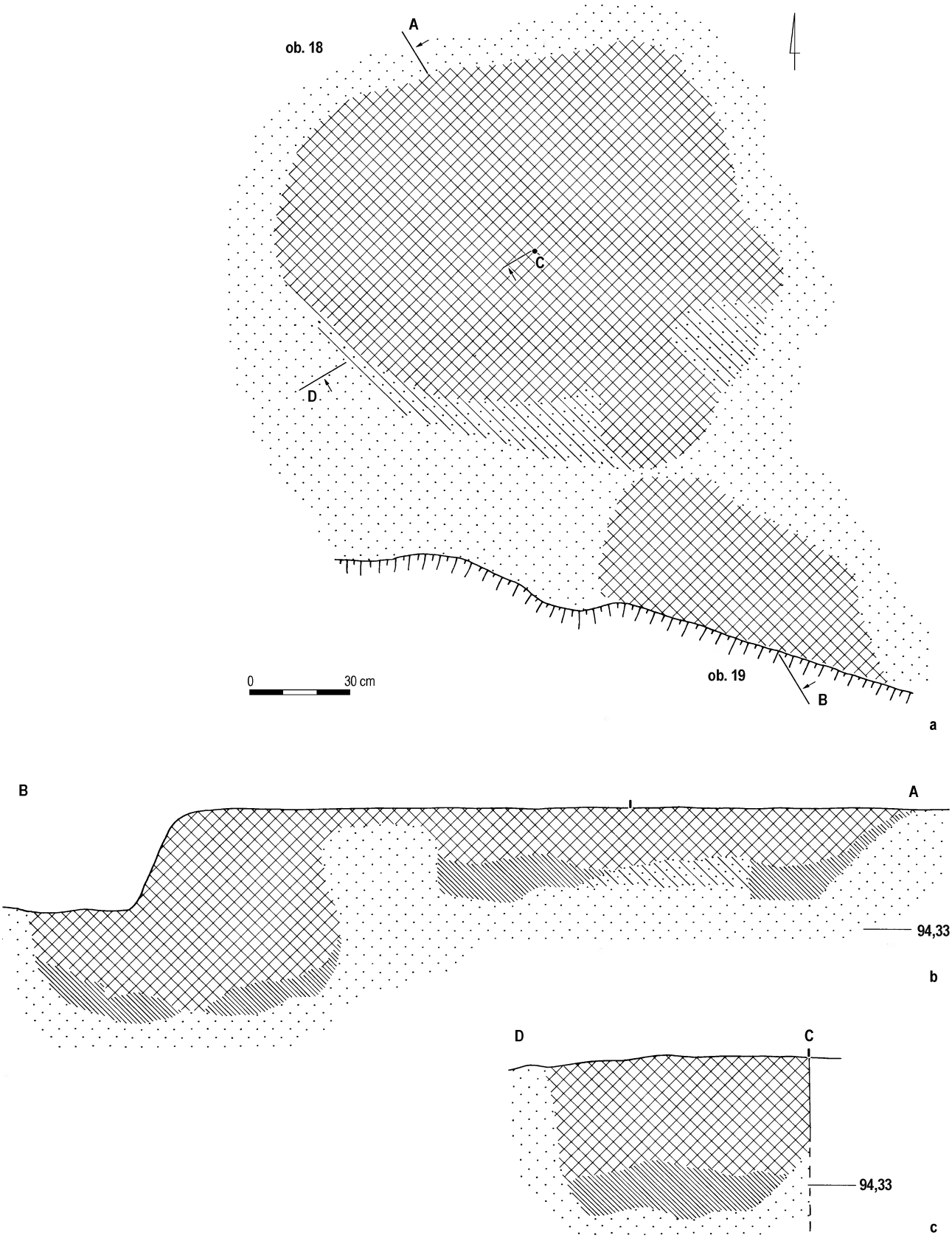

Ryc. 11. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan obiektów 18, 19 (a) i profile obiektu 18 (b.c), obiektu 19 (b). Rys. A. Potoczny
Fig. 11. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan of features 18, 19 (a) and cross-sections of feature 18 (b.c) and feature 19 (b). Drawn by A. Potoczny

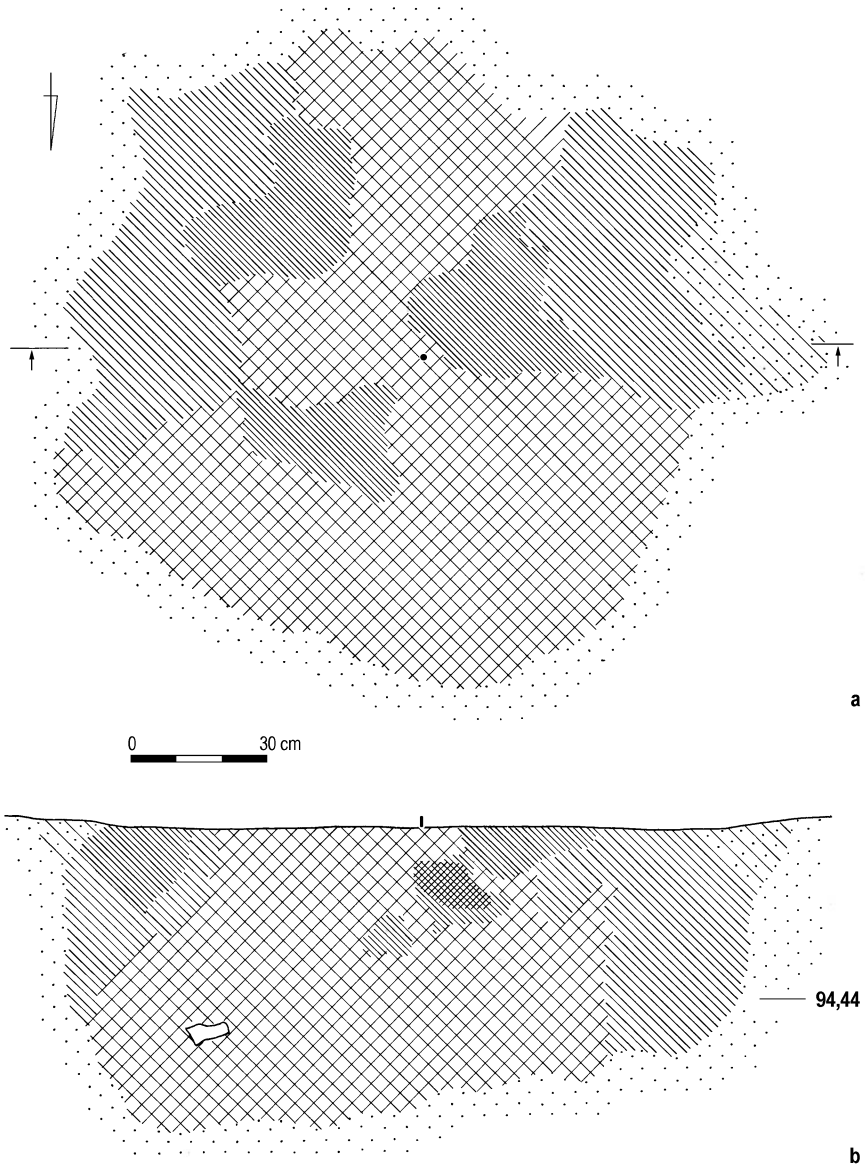

Ryc. 12. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 22. Rys. A. Potoczny
Fig. 12. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 22. Drawn by A. Potoczny

Obiekt 19

Niewielka, znacznie uszkodzona jama zarejestrowana w sąsiedztwie obiektu 18. Górna część miała zarys w przybliżeniu kolisty o średn. ok. 80 cm (Ryc. 11a). Szarobrązowe wypełnisko o prostokątnym przekroju i miąższości ok. 65 cm zawierało kilka bardzo drobnych ułamków ceramiki (Ryc. 11b).
1. 5 niecharakterystycznych fragmentów naczyń o powierzchniach szarobrązowych.

Obiekt 22

Kolista jama o średn. ok. 140 cm (Ryc. 12a). Niejednorodne, plamiste, szare i szarobrązowe wypełnisko o miąższości ok. 70 cm miało w przekroju zarys trapezowaty (Ryc. 12b). Zawierało krzemień oraz ułamki ceramiki, w tym kilka pochodzących z jednego naczynia, zalegających we wschodniej części obiektu, przy dnie i w połowie głębokości jamy.
1. 4 fragmenty rekonstruowanego rysunkowo naczynia baniastego z wyodrębnionym dnem i wywiniętym na zewnątrz wylewem. Pod krawędzią niewielkie otworki. Obie powierzchnie jasnobrązowe, zewn. chropowacona z pozostawionym wąskim, gładzonym pasem przy dnie, wewn. gładzona. Wys. ok. 18 cm; średn. dna 8 cm, brzuśca ok. 18 cm, wylewu 16,5 cm (Ryc. 9i). **2.** 5 ułamków, w tym fragment dna, naczynia o powierzchni zewn. częściowo chropowaconej, szarożółtobrązowej, wewn. brunatnoszarej, gładzonej. **3.** 6 drobnych, niecharakterystycznych ułamków ceramiki. **4.** 1 łuska z krzemienia narzutowego.

Obiekt 23

Jama odkryta w postaci nieregularnego zaciemnienia o wym. 170×130 cm, naruszonego przez współczesne wkopy (Ryc. 13a). Niżej zarys jamy przybrał kształt owalu o wym. 110×90 cm. Wypełnisko o miąższości ok. 60 cm, trapezowate w przekroju, miało dość jednorodną, brązową barwę (Ryc. 13b). W części stropowej zawierało drobne fragmenty ceramiki.

Ryc. 13. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 23. Rys. A. Potoczny

Fig. 13. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 23. Drawn by A. Potoczny

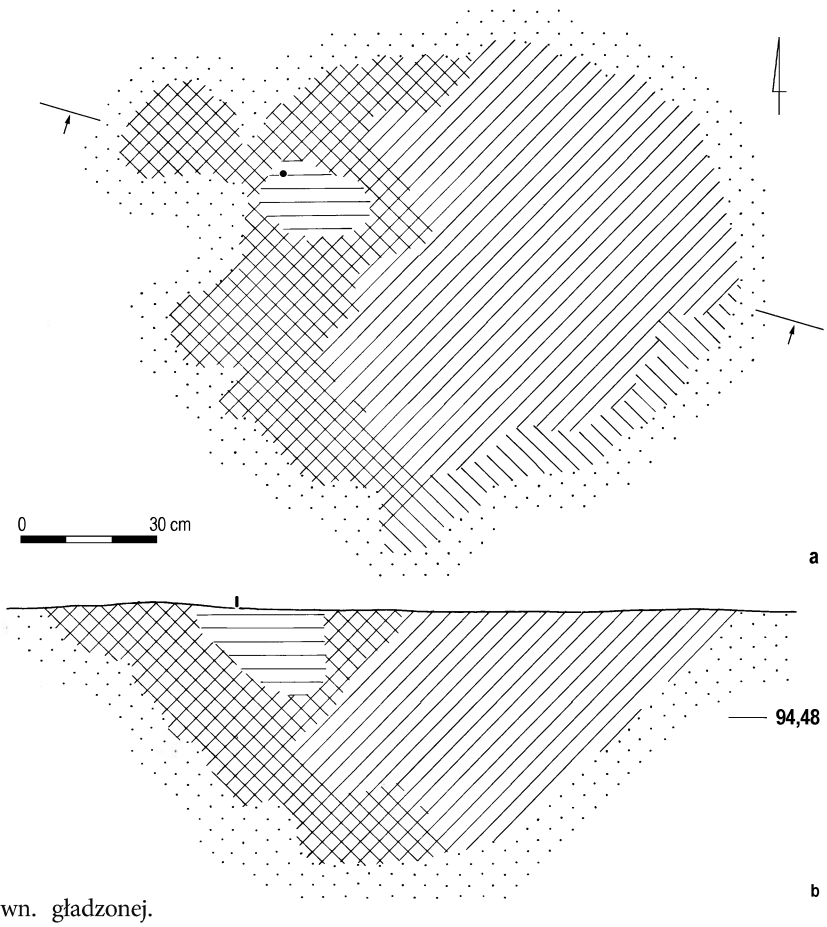

1. 2 niecharakterystyczne ułamki naczyń o szarobrązowych, chropowaconych powierzchniach.

Obiekt 24A

Zagłębienie warstwy kulturowej, w postaci rozmytych, nieregularnych zaciemnień z krzemieniem, drobnymi fragmentami ceramiki i niewielkim skupiskiem dużych fragmentów zębów zwierzęcych.

1. Ok. 60 ułamków różnych naczyń, m.in. fragment wylewu naczynia jajowatego z otworkami pod krawędzią. Powierzchnie żółtobrązowe, zewn. chropowacona, wewn. gładzona (Ryc. 9j); fragmenty niewielkiego naczynia jajowatego z grubym dnem. Zachował się jeden ułamek wylewu z otworkiem pod krawędzią. Powierzchnie żółtawoceglaste, zewn. wyrównana, wewn. gładzona (Ryc. 9k); fragmenty naczynia, w tym ułamek dna o zaokrąglonej krawędzi, o powierzchniach szaroczerwonych, zewn. chropowaconej, wewn. gładzonej. **2.** 1 łuska z krzemienia narzutowego. **3.** Szczątki zwierzęce.

Obiekt 26

Nieregularne, brunatne zaciemnienie o wym. w planie 100× 90 cm, z węglistymi przebarwieniami w części północnej i wschodniej (Ryc. 14a). Wypełnisko, w przekroju prostokątne, o miąższości ok. 60 cm, brunatne, silnie nawęglone w części spągowej i na obwodzie jamy (Ryc. 14b). Zawierało kilkanaście ułamków ceramiki.

1. 16 niewielkich, niecharakterystycznych fragmentów różnych naczyń o powierzchniach brązowych lub brązowoszarych, na ogół chropowaconych. **2.** 2 ułamki naczynia o powierzchniach czerwonawobrązowych, z widoczną obfitą domieszką białego tłucznia.

Obiekt 28

Jama w postaci regularnego, kolistego zagłębienia o średn. ok. 90 cm i miąższości 55 cm (Ryc. 15a–e). Półkoliste dno osadzone w gliniastym podłożu (Ryc. 15f). Wypełnisko jednorodne, silnie nawęglone, z ułamkami ceramiki i kawałkami węgli drzewnych. Na obwodzie północnej części obiektu, zwłaszcza w połowie jego głębokości znajdowały się duże fragmenty naczynia glinianego, a w zachodniej części jamy kości zwierzęce i zwarte skupisko (średn. 5–7 cm) muszli małży (Ryc. 15c–e). Zawartość jamy stanowiły również drobne ułamki przedmiotu brązowego i krzemienie.

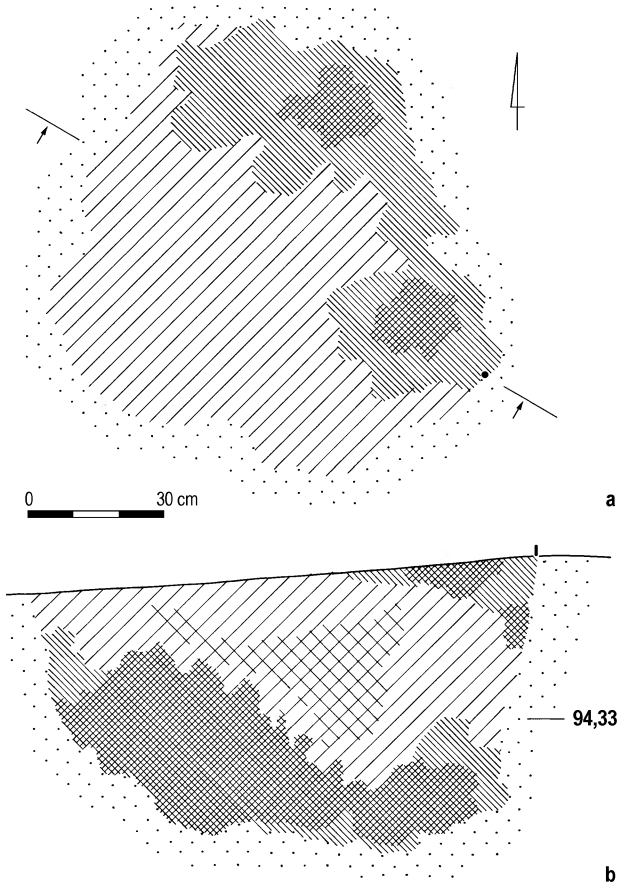

Ryc. 14. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 26. Rys. A. Potoczny

Fig. 14. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 26. Drawn by A. Potoczny

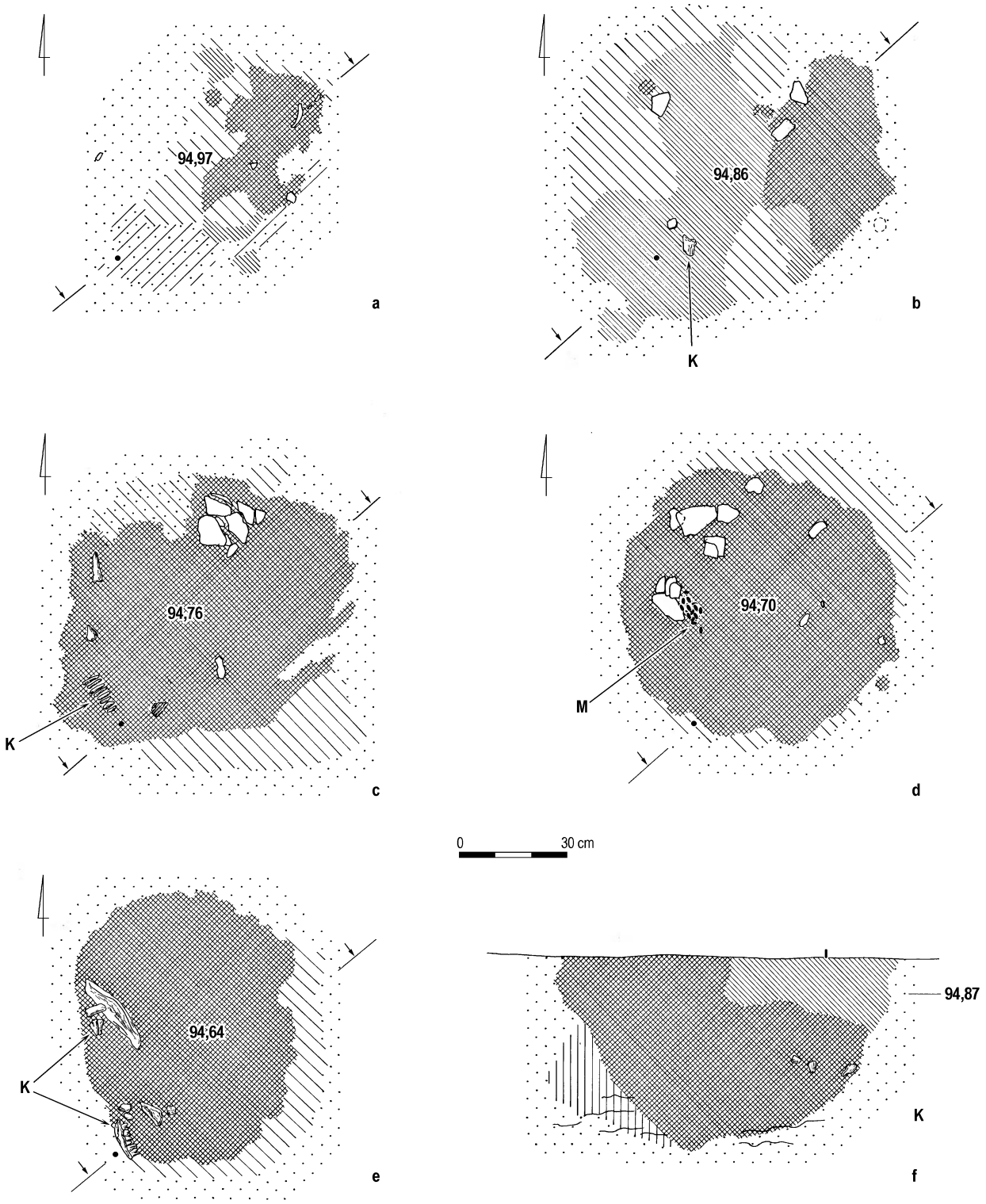

Ryc. 15. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plany na różnych głębokościach (a–e) i profil (f) obiektu 28. Strzałkami zaznaczono kości i zęby zwierzęce (K) oraz skupisko muszli małży (M). Rys. A. Potoczny

Fig. 15. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plans at different levels (a–e) and cross-section (f) of feature 28. Animal bones and teeth (K) and concentration of mussel shells (M) are marked with arrows. Drawn by A. Potoczny

1. Zrekonstruowana górna część niesymetrycznego naczynia workowatego z otworkami pod krawędzią. Powierzchnia zewn. brunatno-ceglasta (ze śladami ognia), chropowacona, wewn. brunatna, gładzona. Wys. części zach. 14 cm; średn. wylewu ok. 17,5 cm (Ryc. 9t). **2.** 1 fragment wylewu naczynia jajowatego o powierzchniach czarnych, gładzonych (Ryc. 9l). **3.** 1 fragment wylewu cienkościennego naczynia (miseczki?) o powierzchniach czarnych, gładzonych (Ryc. 9m). **4.** Niewielki ułamek placka o grub. ok. 1,5 cm. Na stronie wierzchniej zachowany odcisk paznokciowy, z obu stron widoczne 2 niedowiercone

otworki wykonane w wypalonej glinie, w przełomie ślad trzeciego. Powierzchnie szaroceglaste, zniszczone (Ryc. 9n). **5.** 3 fragmenty, w tym 2 przykrawędne (jeden ze śladami ognia) naczynia jajowatego, z otworkami pod krawędzią i odciskami paznokciowymi na brzuścu. Powierzchnie gładzone, jasnobrązowe i brązowoszare (Ryc. 9o–r). **6.** 2 fragmenty wysokiej szyjki z lekko rozchyloną krawędzią z naczynia o powierzchniach czarnych, dobrze wygładzonych. Średn. wylewu ok. 10 cm (Ryc. 9s). **7.** 6 niecharakterystycznych fragmentów i ok. 40 okruchów ceramicznych z różnych naczyń, głównie barwy brązowoszarej i szaroceglastej. **8.** 3 drobne ułamki łukowato zgiętej taśmy brązowej. Dług. fragmentów 0,3 cm, 0,5 cm i 0,7 cm; szer. maks. taśmy 0,5 cm. **9.** 5 krzemieni: 1 łuszczeń (Ryc. 16a), 1 okruch i 3 przepalone łuski; krzemień narzutowy. **10.** Szczątki zwierzęce.

Obiekt 32

Jama odkryta w spągu ziemi ornej. Obiekt w części stropowej naruszony przez orkę, a od strony północnej znacznie uszkodzony przez wybierzysko piaskowni Zarys części zachowanej półkolisty, w profilu nieckowaty. Wypełnisko o miąższości ok. 40 cm, silnie nawęglone, zawierało drobne ułamki ceramiki i węgli drzewnych.
1. Fragment wylewu naczynia z zachowanymi dwoma nieprzekłutymi do końca od zewnątrz otworkami. Powierzchnia zewn. czerwonawobrązowa, chropowacona, wewn. szarobrązowa, gładzona (Ryc. 17a). **2.** Fragment wylewu naczynia z częściowo zachowanym otworkiem pod lekko skośnie na zewnątrz ściętą krawędzią. Powierzchnia zewn. brązowa, lekko chropowacona, wewn. szara, gładzona (Ryc. 17b). **3.** Kilkanaście drobnych, niecharakterystycznych ułamków różnych naczyń, w tym kilka fragmentów z obfitą domieszką biało-różowego tłucznia.

Obiekt 35

Jama odsłonięta w postaci niemal kolistej plamy o intensywnie czarnym zabarwieniu i średn. ok. 65 cm (Ryc. 18a). Wypełnisko w kształcie płytkiej niecki o miąższości ok. 12 cm z kilkoma przegłębieniami w kształcie sopli, dość jednorodne, silnie nawęglone (Ryc. 18b). Nie zawierało materiału zabytkowego.

Obiekt 36

W warstwie gliny poprzecinanej zaciekami orsztynowymi odsłonięto niewielką misę oraz ułamek innego naczynia Nie było widocznych śladów wkopu lub jamy (Ryc. 19a.b).
1. Masywna, półkulista misa z grubym dnem i prosto ściętą krawędzią. Powierzchnie brązowe, gładzone, zewn. miejscami zniszczona. Średn. dna 6,8 cm, wylewu ok. 13 cm (Ryc. 17c). **2.** Fragment wylewu niewielkiego naczynia, zapewne miski z zaokrągloną krawędzią, pod którą zachowały się dwa niewielkie otworki. Powierzchnie brązowe, gładzone.

Obiekt 40

Jama zarejestrowana w postaci płytkiej, płaskodennej, trapezowatej niecki o średn. ok. 130 cm, umiejscowionej w gliniasto-orsztynowej warstwie (Ryc. 20a). Wypełnisko o miąższości ok. 25 cm, rudobrązowe z drobnymi, jaśniejszymi plamkami zawierało kilka ułamków ceramiki. Od północy obiekt otoczony był nieregularnym, płytkim zaszarzeniem z jednym wyraźnym przegłębieniem (ślad słupa?) sięgającym do głęb. ok. 45 cm od powierzchni planu obiektu (Ryc. 20b).

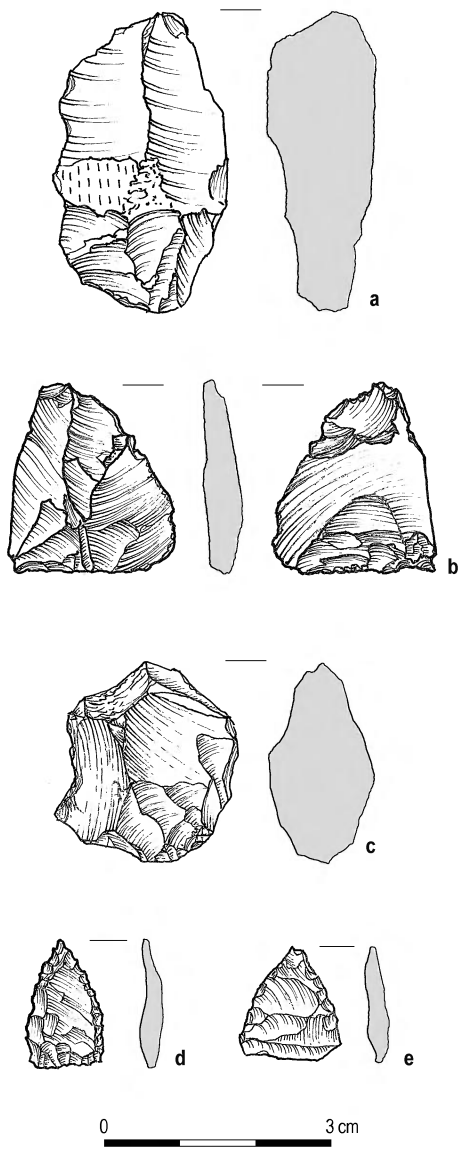

Ryc. 16. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Wyroby krzemienne z obiektu 28 (a), z obiektu 34 (e), z obiektu 53 (c), znalezione luźno (b.d). Rys. B. Karch

Fig. 16. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Flint artefacts from feature 28 (a), feature 34 (e), feature 53 (c) and from stray finds (b.d). Drawn by B. Karch

1. 2 fragmenty niewielkiego naczyńka z jajowatym brzuścem i rozchylonym wylewem. Powierzchnie jasnobrązowe z brunatnymi plamami, zewn. gładzona, wewn. wyrównana. Średn. wylewu ok. 6–7 cm (Ryc. 17f). **2.** 3 drobne ułamki naczyń o jasnobrązowych powierzchniach.

Obiekt 42

Kolisty zarys jamy o średn. ok. 120 cm odsłonięto równocześnie z zarysem stropu uszkodzonego grobu kloszowego (obiekt 41), którego wkopanie naruszyło krawędź obiektu 42. W przekroju jamy widoczne były dwa poziomy zasypiskowe (Ryc. 21). Dolna część miała profil trapezowaty, górna nieckowaty. Wypełnisko o łącznej miąższości ok. 70 cm, szarobrązowe z ciemniejszymi obrzeżeniami zawierało drobne ułamki ceramiki.

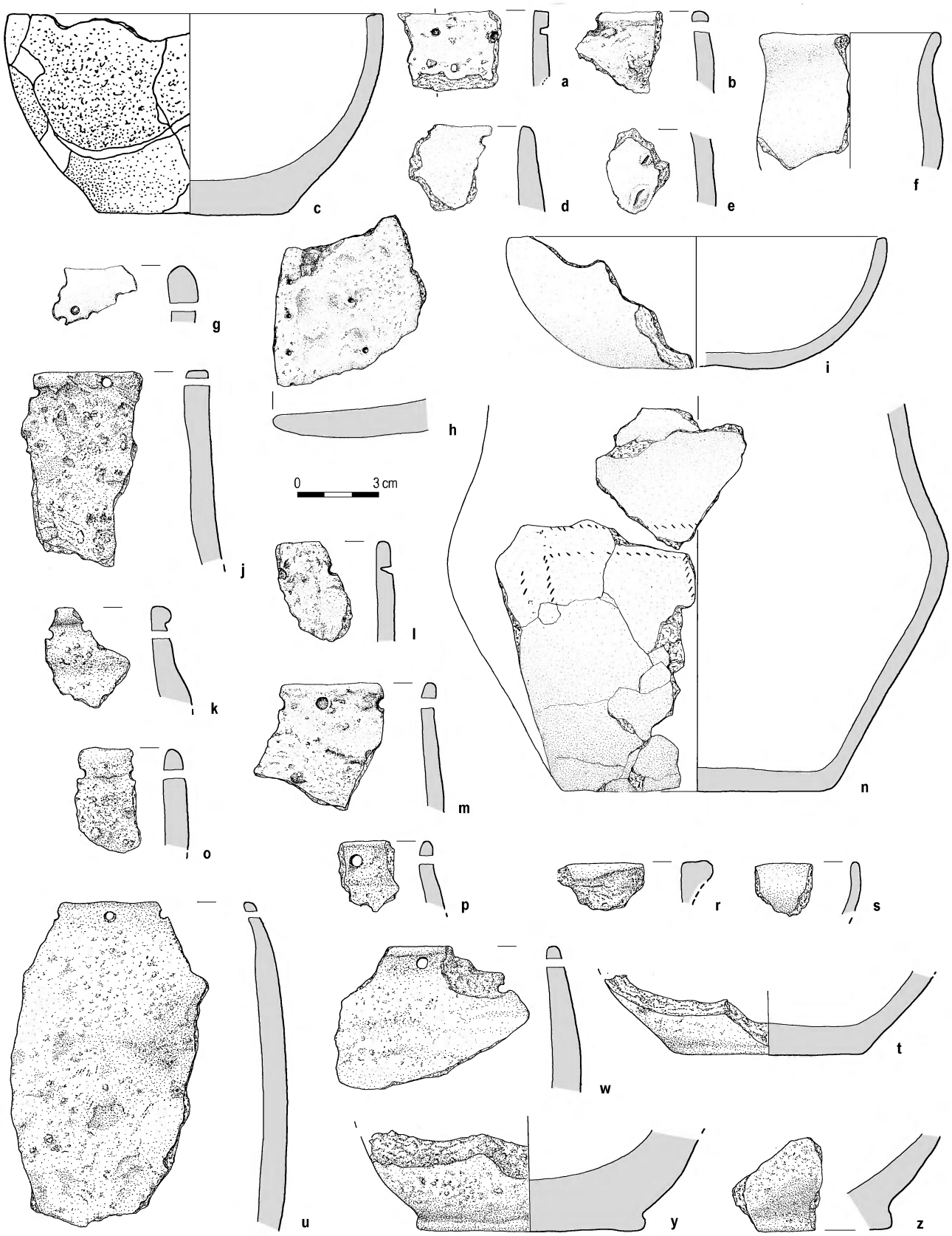

Ryc. 17. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 32 (a.b), z obiektu 36 (c), z obiektu 40 (f), z obiektu 42 (d.e), z obiektu 43 (g.h), z obiektu 44 (i.l–n), z obiektu 49 (j.k), z obiektu 52A (o), z obiektu 53 (p.u), z obiektu 54 (r–t), z obiektu 55 (w.y), z obiektu 57 (z). Rys. A. Potoczny

Fig. 17. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 32 (a.b), feature 36 (c), feature 40 (f), feature 42 (d.e), feature 43 (g.h), feature 44 (i.l–n), feature 49 (j.k), feature 52A (o), feature 53 (p.u), feature 54 (r–t), feature 55 (w.y) and feature 57 (z). Drawn by A. Potoczny

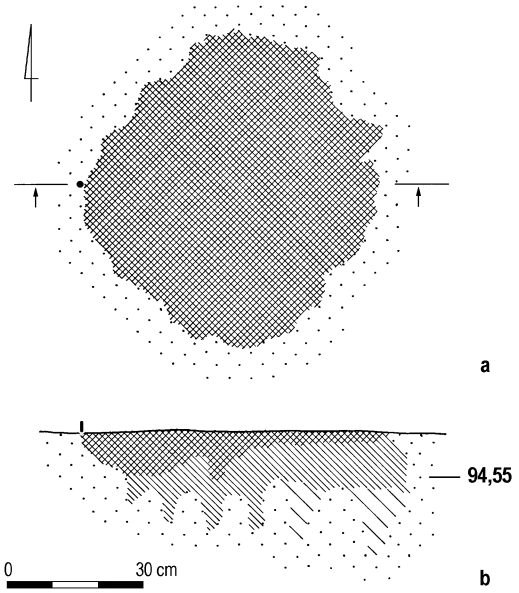

Ryc. 18. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 35. Rys. A. Potoczny

Fig. 18. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 35. Drawn by A. Potoczny

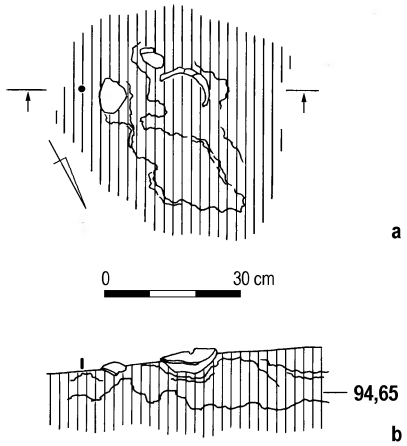

Ryc. 19. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 36. Rys. A. Potoczny

Fig. 19. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 36. Drawn by A. Potoczny

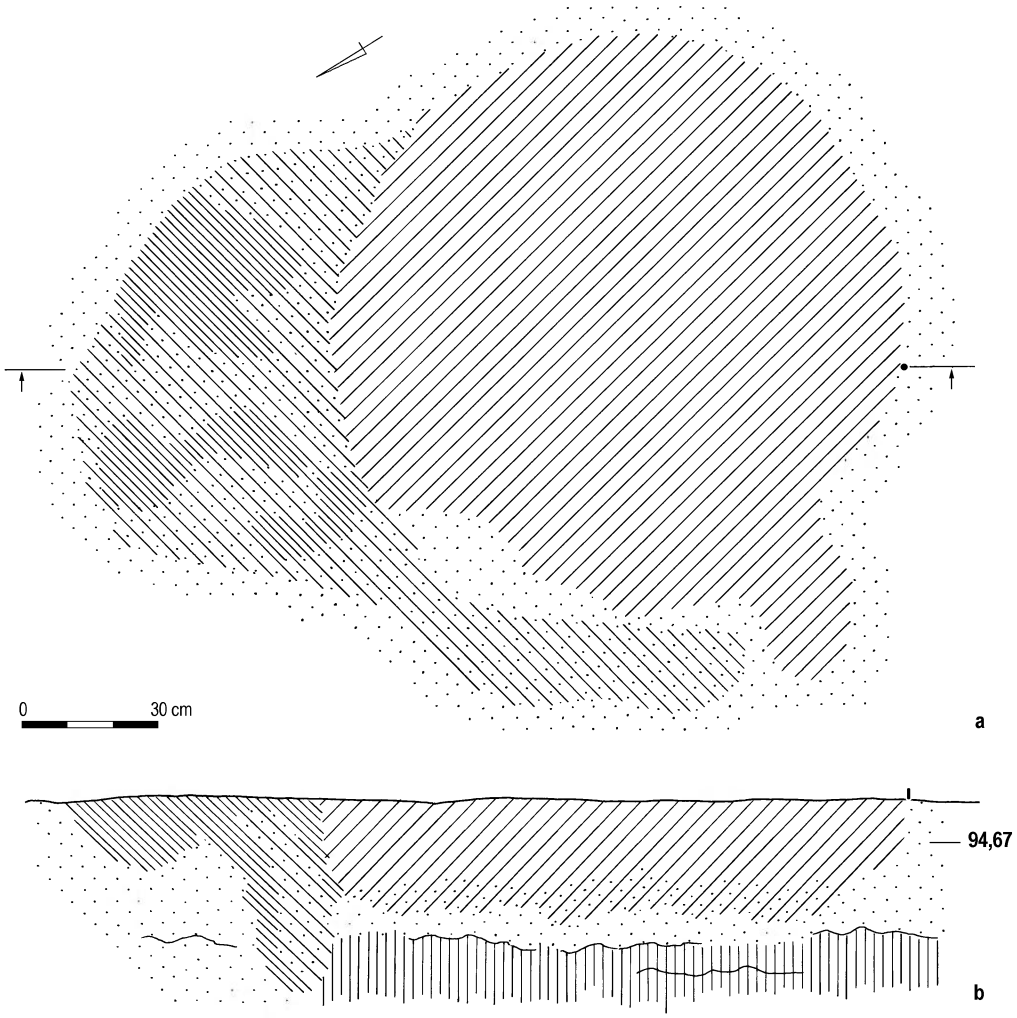

Ryc. 20. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 40. Rys. A. Potoczny

Fig. 20. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 40. Drawn by A. Potoczny

1. Niewielki fragment wylewu naczynia z zachowanymi częściowo dwoma otworkami pod krawędzią. Powierzchnie brązowe, wyrównane (Ryc. 17d). **2.** Drobny ułamek naczynia z ornamentem paznokciowym. Powierzchnia zewn. brązowa, wewn. gładzona, złuszczona (Ryc. 17e). **3.** Kilkanaście niecharakterystycznych ułamków naczyń o powierzchniach brązowych lub brunatobrązowych, gładzonych.

Obiekt 43

Jama odsłonięta w postaci kolistego, szarobrunatnego zaciemnienia o średn. ok. 70 cm, naruszonego od północy przez płytki wkop. Na powierzchni jamy w części zachodniej widoczne były węgliste przebarwienia z fragmentami szczątków zwierzęcych oraz ułamkami ceramiki (Ryc. 22a). Niejednorodne, nieckowate wypełnisko o miąższości ok. 12 cm również zawierało ułamki ceramiki. Spąg obiektu osadzony był w gliniasto-orsztynowej warstwie (Ryc. 22b).

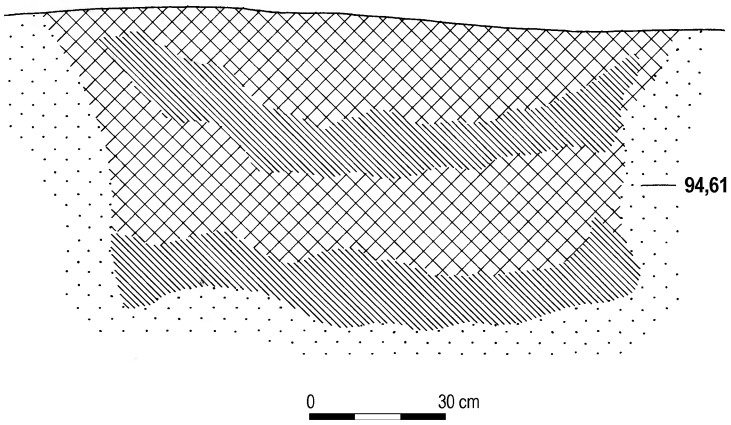

Ryc. 21. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 42. Rys. A. Potoczny

Fig. 21. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 42. Drawn by A. Potoczny

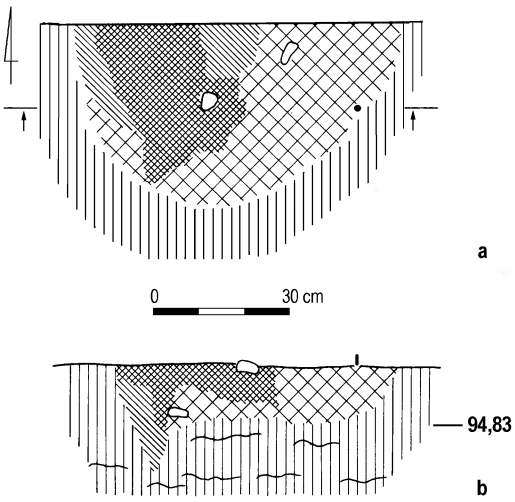

Ryc. 22. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 43. Rys. A. Potoczny

Fig. 22. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 43. Drawn by A. Potoczny

1. Niewielki ułamek wylewu naczynia sitowatego. Powierzchnie jasnobrązowe, gładzone (Ryc. 17g). **2.** Fragment przepalonego i nieco zdeformowanego placka glinianego z kilkoma częściowo nawierconymi w wypalonej glinie niewielkimi otworkami: pięcioma od strony wierzchniej – z widocznymi śladami odciśniętej plecionki (?) i dwoma od spodniej, gładzonej. Obie powierzchnie szaroceglaste. Średn. placka ok. 25–30 cm, grub. fragmentu 0,7–1,0 cm (Ryc. 17h). **3.** Fragment brzuśca naczynia o powierzchniach szaroceglastych, zewn. lekko chropowaconej, wewn. gładzonej. **4.** 3 drobne, niecharakterystyczne fragmenty różnych naczyń. **5.** Szczątki zwierzęce.

Obiekt 44

Jama o kolistym zarysie o średn. ok. 90 cm (Ryc. 23a). Obiekt dwuwarstwowy o łącznej miąższości ok. 60 cm (Ryc. 23d). W dolnej części brunatne zasypisko w kształcie nieregularnego prostokąta z przegłębieniem w części wschodniej, zawierające w spągu duże fragmenty kości zwierzęcych i pojedyncze ułamki ceramiki. Górna, nieregularna część, z wypełniskiem o grub. od 10 do 25 cm, w stropie żółtoszarym, niżej silnie nasyconym kawałkami węgla drzewnego. Zawierała ułamki ceramiki, 2 krzemienie, drobny fragment przedmiotu brązowego oraz kości zwierzęce zalegające głównie przy dnie warstwy spalenizny w północno-wschodniej części jamy (Ryc. 23b.c).

1. Fragmenty cienkościennego naczynia z wysoko umieszczonym brzuścem i wydzieloną szyjką. Na największej wydętości brzuśca pionowe i poziome pasma płytkich ukośnych nacięć imitujących odciski skośnie żłobkowanego naszyjnika. Powierzchnie brunatnoczarne, gładzone. Średn. dna ok. 10 cm, brzuśca ok. 20 cm (Ryc. 17n). **2.** Fragment miseczki lub czerpaka z niewyprofilowanym, lekko wklęsłym dnem i wylewem zachylonym do wewnątrz. Powierzchnie brązowe, gładzone. Średn. wylewu ok. 12 cm (Ryc. 17i). **3.** Fragment wylewu naczynia z pozostałościami pod krawędzią dwóch otworków – jeden nieprzekłuty do końca. Powierzchnie żółtawobrązowe, zewn. chropowacona, wewn. gładzona (Ryc. 17l). **4.** Fragment wylewu naczynia zapewne jajowatego z rozchyloną krawędzią z zachowanym jednym nieprzekłutym do końca otworkiem i śladem dwóch innych. Powierzchnie czerwonawoszare, zewn. chropowacona, wewn. gładzona (Ryc. 17m). **5.** Kilkanaście niecharakterystycznych ułamków różnych naczyń o powierzchniach na ogół czerwonawo lub żółtawobrązowych, zewn. chropowaconych, wewn. gładzonych. **6.** Fragment przedmiotu z płaskiej taśmy brązowej. Jeden koniec ścięty w trójkąt, drugi odłamany. Dług. 1,6 cm; szer. taśmy 0,4 cm. **7.** 2 łuski z krzemienia narzutowego. **8.** Szczątki zwierzęce.

Obiekt 49

Skupisko rudy darniowej o wym. ok. 20×30 cm w planie i miąższości ok. 25 cm, usytuowane w czystym piasku (Ryc. 24a.b). Między grudkami rudy znajdowało się 5 ułamków ceramiki.

1. Ponad 50 grudek rudy darniowej o łącznej wadze ok. 5 kg. **2.** Fragment wylewu naczynia jajowatego

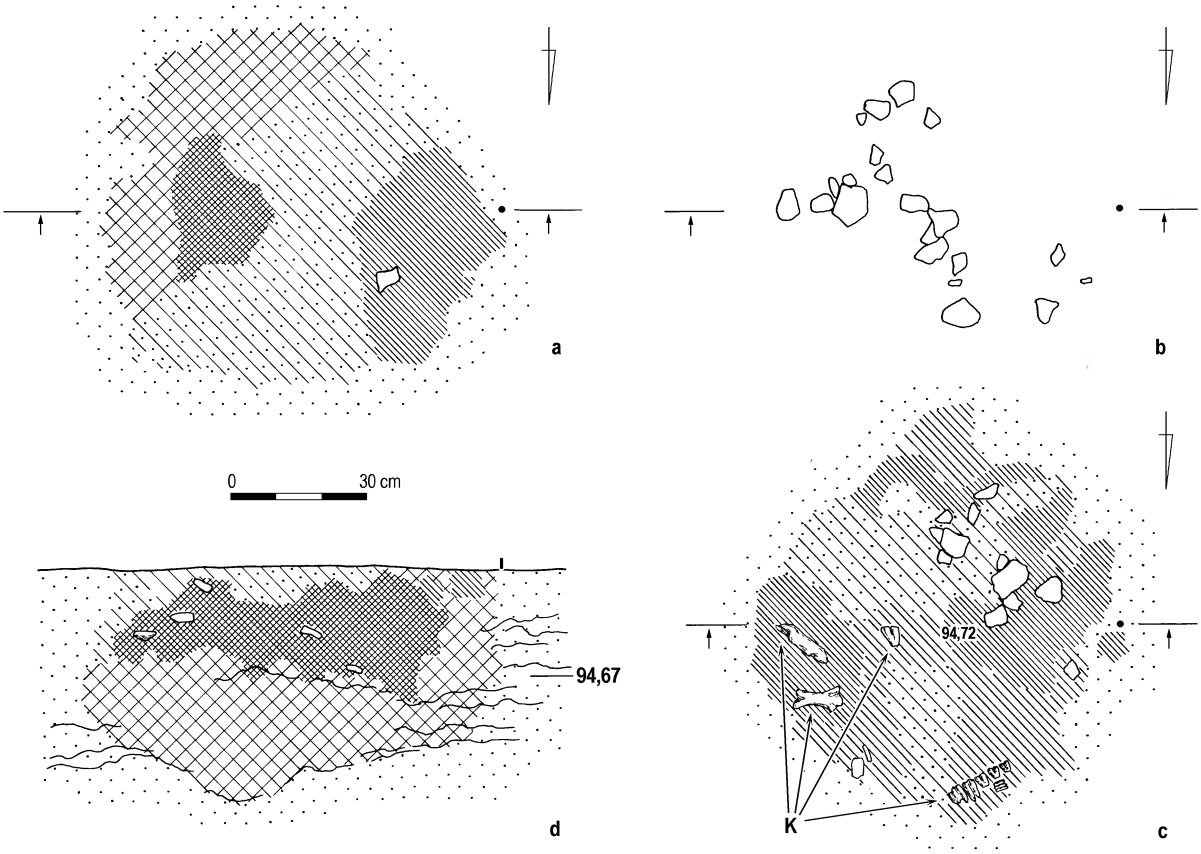

Ryc. 23. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plany na różnych głębokościach (a.c) z układem skorup w wypełnisku (b) i profil (d) obiektu 44. Strzałkami zaznaczono kości i zęby zwierzęce (K). Rys. A. Potoczny

Fig. 23. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plans at different levels (a.c) with layout of pot-sherds (b), and cross-section (d) of feature 44. Animal bones and teeth (K) are marked with arrows. Drawn by A. Potoczny

lub workowatego z otworkami pod krawędzią. Powierzchnie brązowe, zewn. chropowacona (z widocznymi ziarnami obfitej domieszki), wewn. gładzona (Ryc. 17j). **3.** Fragment wylewu naczynia, zapewne jajowatego, z otworkami pod krawędzią. Obie powierzchnie brązowe, zewn. słabo chropowacona, wewn. gładzona (Ryc. 17k). **4.** 3 drobne, niecharakterystyczne ułamki naczyń o powierzchniach ceglastobrązowych, zewn. chropowaconych, wewn. gładzonych.

Obiekt 50

Owalna w planie, w przekroju wanienkowata jama o wym. 150×80 cm i miąższości 60 cm (Ryc. 25a). Dno płaskie, umieszczone na warstwie gliny. Wypełnisko w dolnej części warstwowane, gliniaste, w górnej jednorodne, piaszczyste, szarożółte (Ryc. 25b.c). Znaleziono w nim kilkanaście ułamków ceramiki.
1. Kilkanaście drobnych, niecharakterystycznych ułamków różnych naczyń o powierzchniach brązowych lub szarobrązowych, na ogół gładzonych.

Obiekt 51

Jama w przybliżeniu owalna, o wym. 115×60 cm, częściowo zniszczona przez wybierzysko (od wschodu) i współczesny wkop (od południa). Wypełnisko ciemnoszarobrązowe, jednolite, w przekroju workowate, nieregularne o miąższości ok. 65 cm. Z górnych partii obiektu pochodzi kilka ułamków ceramiki.

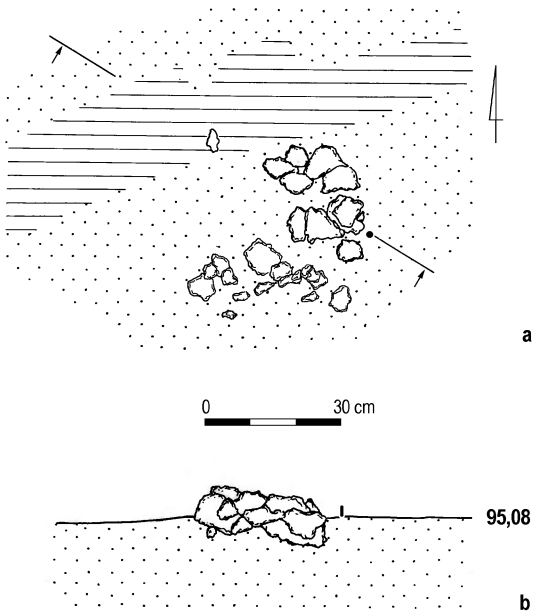

Ryc. 24. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 49. Rys. A. Potoczny

Fig. 24. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 49. Drawn by A. Potoczny

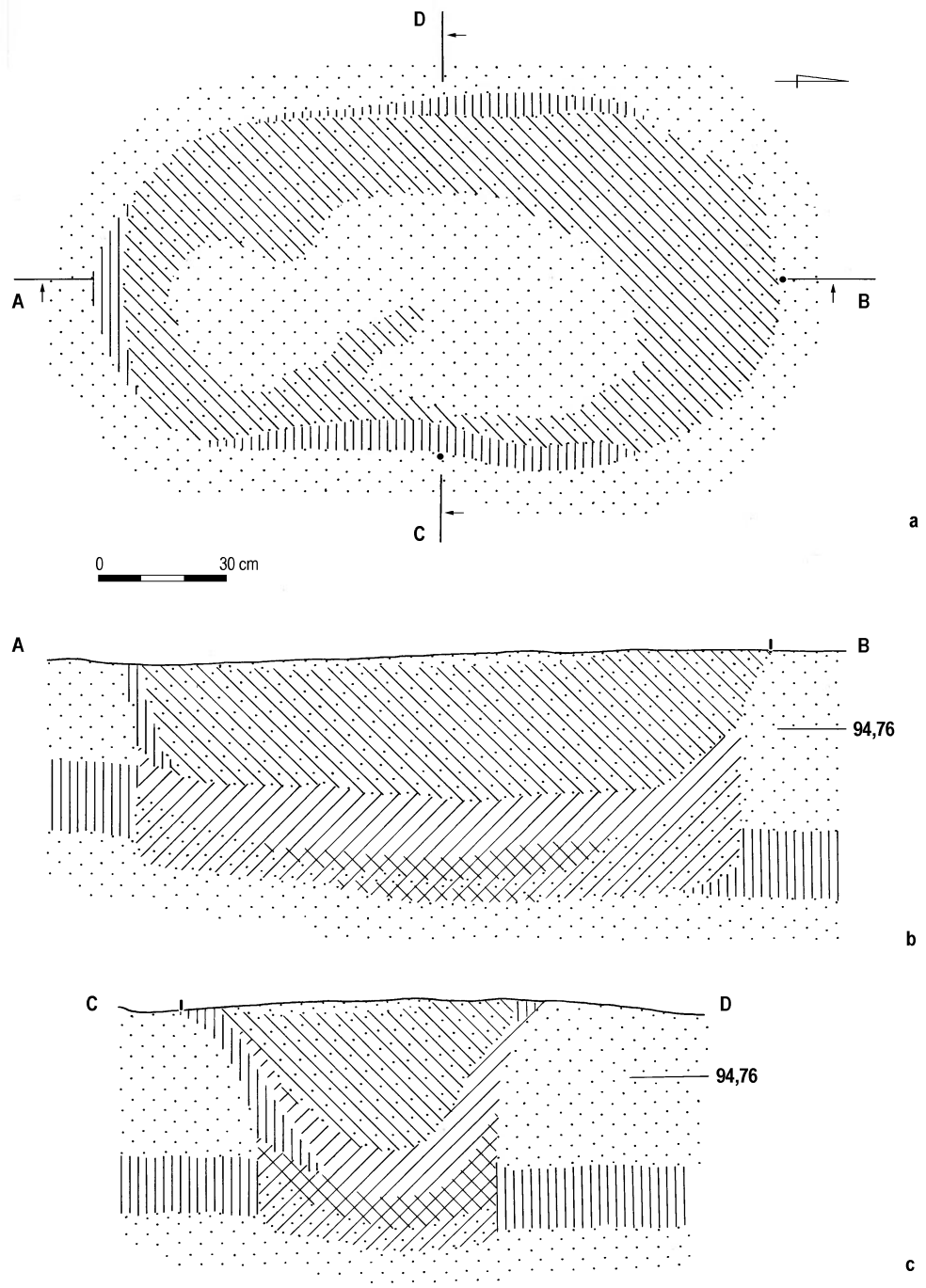

Ryc. 25. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profile (b.c) obiektu 50. Rys. A. Potoczny
Fig. 25. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-sections (b.c) of feature 50. Drawn by A. Potoczny

1. Kilka ułamków i okruchów różnych naczyń, w tym jeden ze śladami drobnych nakłuć.

Obiekt 52

Nieregularne, płytkie zaciemnienie o maksymalnej średn. ok. 120 cm, łączące się z obiektem 60. W przekroju miało kształt nieckowaty, miąższość ok. 20 cm. Wypełnisko w górnej części niejednorodne, żółtobrązowe z brunatnymi przebarwieniami, niżej dość jednolite, jasnobrunatne. Zawierało ułamki ceramiki i krzemienie.

1. Ok. 20 drobnych ułamków różnych naczyń o powierzchniach brązowych, szaro- lub czerwonawobrązowych, od zewnątrz na ogół chropowaconych, w tym niewielki fragment prawdopodobnie placka z częściowo zachowanym otworkiem. **2.** 1 łuska z krzemienia czekoladowego, 1 okruch z krzemienia narzutowego.

Obiekt 52A

Zagłębienie odsłonięte w profilu pomiędzy obiektami 52 i 60. Nieregularne, szarożółto-brunatne wypełnisko o wym. ok. 50×

70 cm w przekroju miało kształt niecki o miąższości ok. 30 cm. Zawierało kilka ułamków ceramiki.
1. Ułamek wylewu naczynia z otworkami pod krawędzią. Powierzchnie szare, zewn. z ceglastymi przebarwieniami, słabo wyrównana, wewn. gładzona (Ryc. 17o). **2.** 8 drobnych, niecharakterystycznych fragmentów i okruchów różnych naczyń, głównie o powierzchniach brązowych, od wewnątrz ciemniejszych, zewn. chropowaconych.

Obiekt 53

Kolista jama o średn. ok. 130 cm, płytkim, nieckowatym wypełnisku o zarejestrowanej miąższości ok. 20 cm (Ryc. 26a.b). Zawierała czarną, silnie nawęgloną ziemię z krzemieniami i ułamkami ceramiki. Strop jamy zniszczony przez gąsienice koparki lub traktora.
1. Fragment górnej części naczynia jajowatego (workowatego) z otworkami pod krawędzią zachyloną do wewnątrz. Powierzchnia zewn. brunatnoszara, słabo wyrównana, wewn. ciemnoszara, gładzona (Ryc. 17u). **2.** Ułamek wylewu naczynia zapewne jajowatego, z otworkami pod krawędzią. Powierzchnie brunatnoceglaste, zewn. chropowacona, wewn. gładzona (Ryc. 17p). **3.** Kilkanaście ułamków i okruchów różnych naczyń o powierzchniach brązowych lub szarobrązowych, zewn. na ogół chropowaconych, wewn. gładzonych. **4.** 1 łuszczeń (Ryc. 16c) i 1 łuska z krzemienia narzutowego.

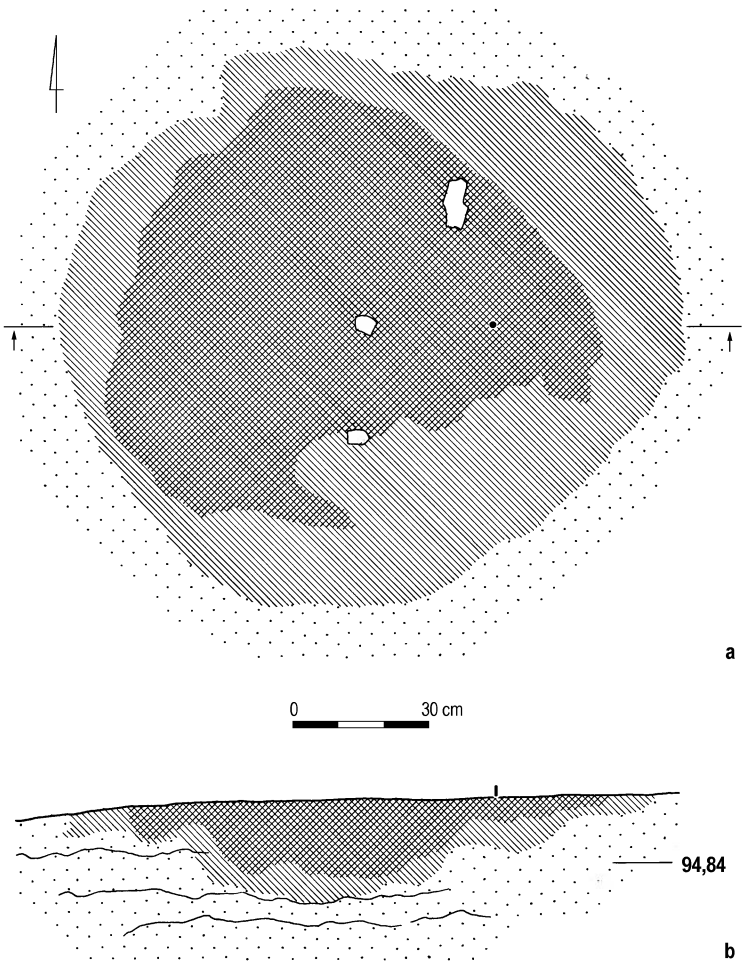

Ryc. 26. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 53. Rys. A. Potoczny
Fig. 26. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 53. Drawn by A. Potoczny

Obiekt 54

Kolista jama o średn. w planie ok. 160 cm z piaszczystym, jasnym środkiem i ciemnym, nieregularnym obrzeżeniem (Ryc. 27a). Wypełnisko w kształcie płaskodennej niecki o miąższości ok. 50 cm, zawierało ułamki ceramiki, 2 krzemienie i 1 fragment polepy (Ryc. 27b).
1. Ułamek wylewu naczynia z pogrubioną, płasko ściętą krawędzią. Powierzchnie brązowoceglaste, zewn. zniszczona, wewn. wygładzona (Ryc. 17r). **2.** 5 fragmentów naczyń o powierzchniach czarnych, gładzonych, w tym ułamek wylewu małego naczyńka, prawdopodobnie miseczki (Ryc. 17s). **3.** Fragment dna naczynia o powierzchniach gładzonych, zewn. jasnobrązowej, wewn. szarobrązowej. Średn. dna ok. 7 cm (Ryc. 17t). **4.** Kilkanaście ułamków i okruchów różnych naczyń o powierzchniach szaro- lub czerwonawobrązowych. **5.** 1 łuszczka z krzemienia czekoladowego i 1 łuska z krzemienia narzutowego.

Obiekt 55

Jama o zarysie zbliżonym do kwadratu o boku ok. 55 cm, w części stropowej naruszona przez orkę (Ryc. 28a). W przekroju zachowała kształt płaskodennej, płytkiej niecki o miąższości ok. 10 cm (Ryc. 28b). Czarne, silnie nawęglone wypełnisko zawierało ułamki ceramiki.
1. Fragment górnej części naczynia zapewne jajowatego, z otworkami pod krawędzią. Powierzchnia zewn. jasnobrązowa z szarym przebarwieniem wokół wylewu, wyrównana, wewn. czarna, gładzona (Ryc. 17w). **2.** Fragment dna masywnego naczynia o powierzchni zewn. brunatnoceglastej, słabo chropowaconej, wewn. czarnej, gładzonej. Średn. dna ok. 8 cm (Ryc. 17y). **3.** Kilkanaście fragmentów ceramiki o powierzchniach szaro- lub ceglastobrązowych, wewn. gładzonych, zewn. na ogół chropowaconych.

Obiekt 57

Kolista jama o średn. ok. 140 cm o dość regularnym zarysie, z jasnym, szarożółtym środkiem i brązowobrunatnym obrzeżeniem. Nieckowate wypełnisko o miąższości ok. 50 cm w górnej części jasne, w dolnej ciemne, brunatne, zawierało ułamki ceramiki i 2 krzemienie.
1. Ułamek dna naczynia ze śladami przepalenia. Powierzchnia zewn. szara, szorstka, wewn. jasnobrązowa, gładzona (Ryc. 17z). **2.** Kilkanaście niewielkich, niecharakterystycznych ułamków i okruchów ceramiki z różnych naczyń o powierzchniach różnej barwy, zewn. na ogół chropowaconych. **3.** 2 łuski z krzemienia narzutowego.

Obiekt 58

Nieregularna jama o wym. ok. 100×70 cm, w części stropowej naruszona przez orkę. Nieckowate wypełnisko o miąższości ok. 30–35 cm silnie nawęglone, ze śladami licznych nor zwierzęcych, zawierało krzemienie, ułamki ceramiki i polepy oraz kawałki węgli drzewnych.

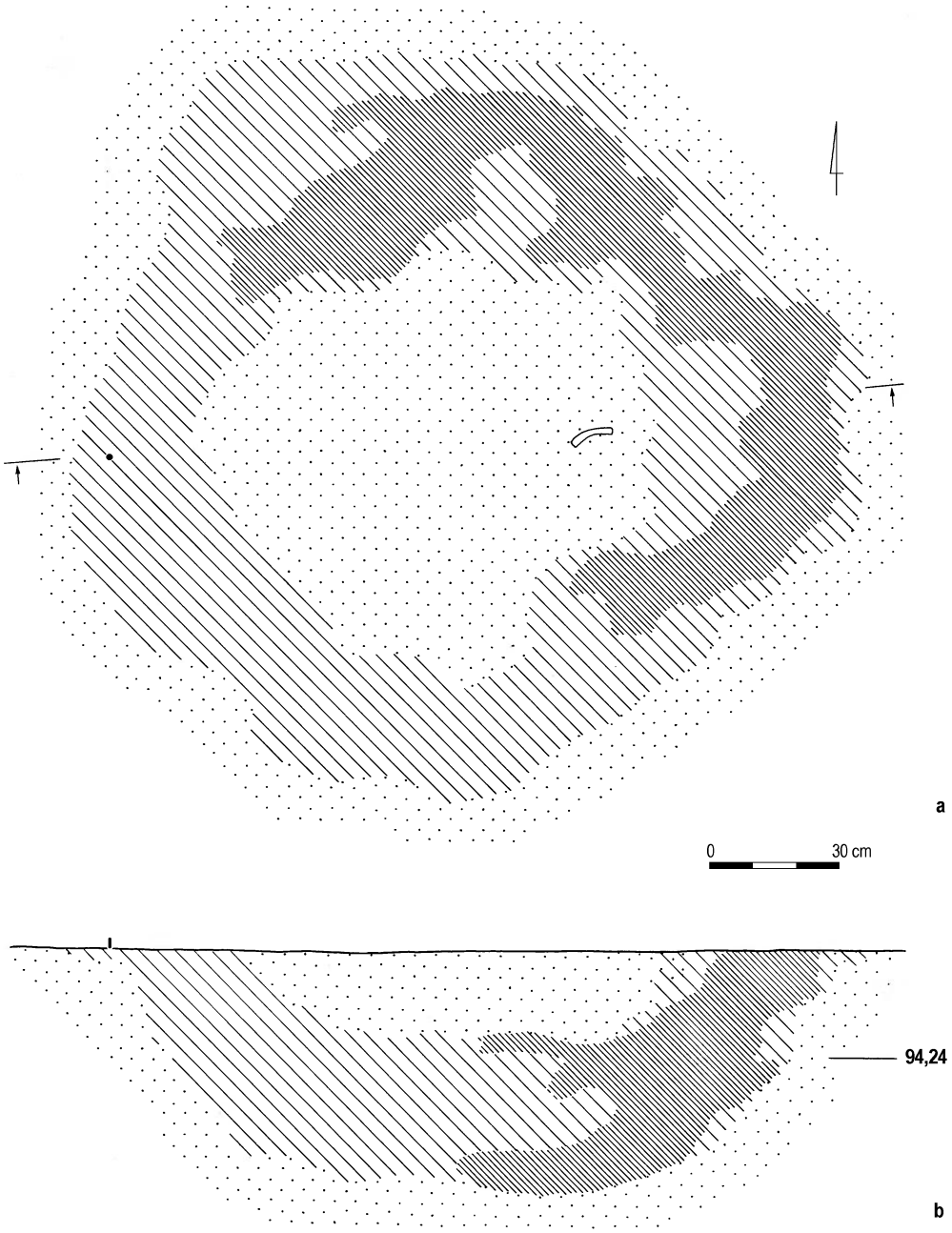

Ryc. 27. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 54. Rys. A. Potoczny
Fig. 27. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 54. Drawn by A. Potoczny

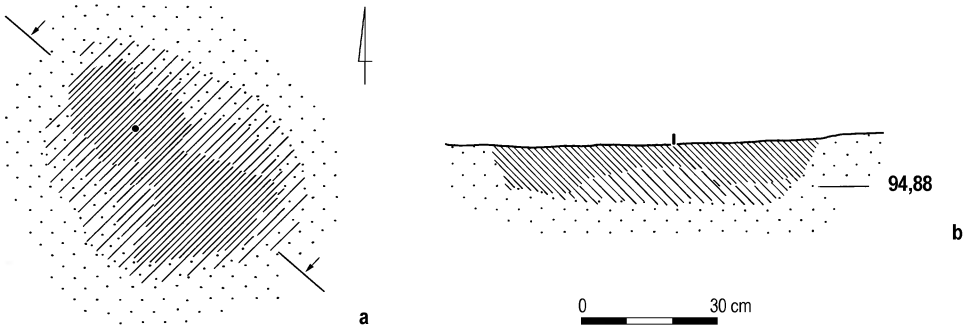

Ryc. 28. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 55. Rys. A. Potoczny
Fig. 28. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 55. Drawn by A. Potoczny

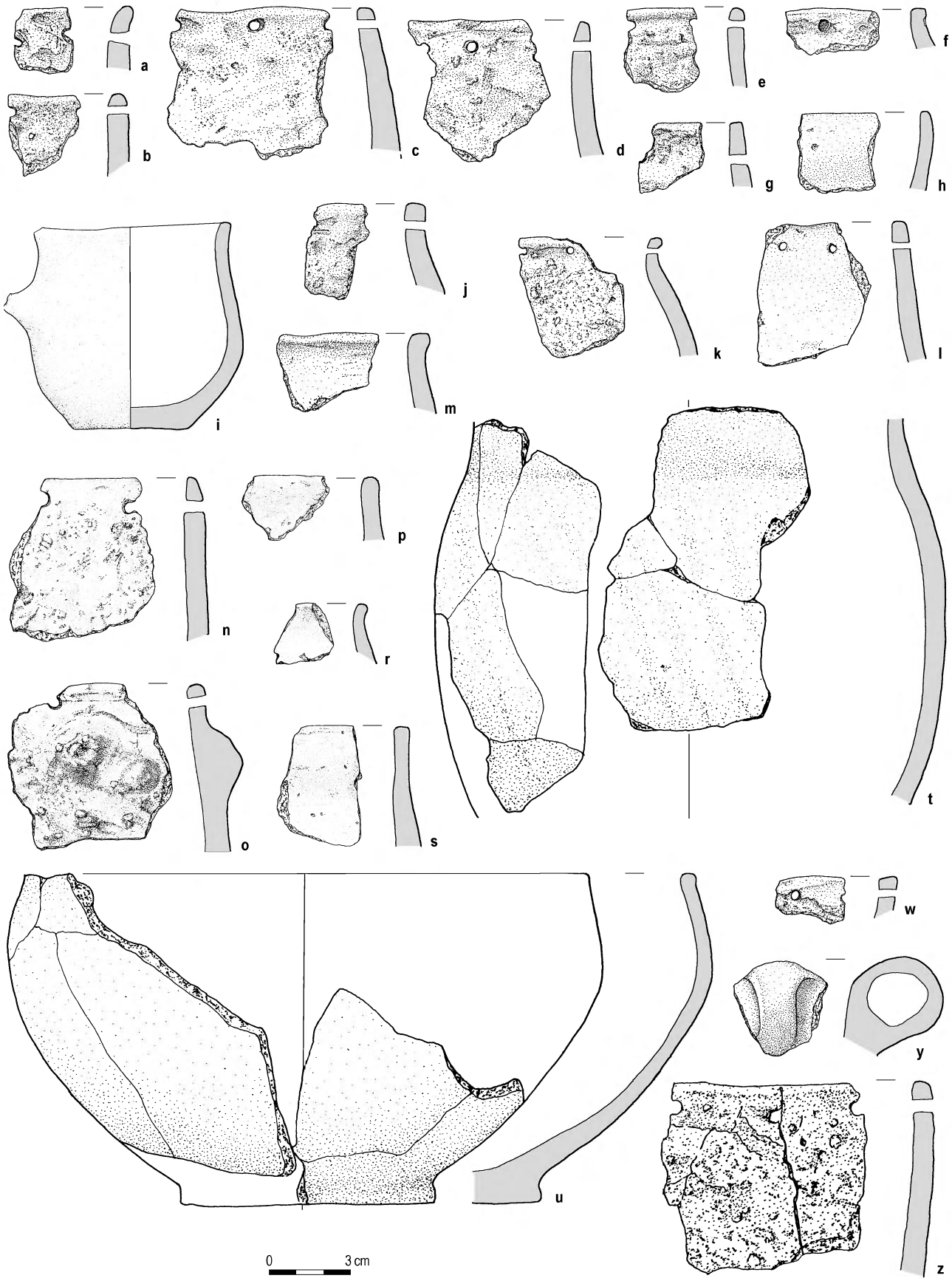

Ryc. 29. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 58 (a–e), z obiektu 60 (f–h), z obiektu 67 (i), z obiektu 69 (j.k), z obiektu 72B (l), z obiektu 74 (m), z obiektu 75 (n–u), z obiektu 76 (w–z). Rys. A. Potoczny

Fig. 29. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 58 (a–e), feature 60 (f–h), feature 67 (i), feature 69 (j.k), feature 72B (l), feature 74 (m), feature 75 (n–u) and feature 76 (w–z). Drawn by A. Potoczny

1. 3 niewielkie fragmenty naczyń z otworkami pod krawędzią o powierzchniach szarobrązowych, zewn. obmazywanych lub chropowaconych, wewn. gładzonych (Ryc. 29a.b.e). **2.** Fragment górnej części naczynia z rozchylonym wylewem i otworkami pod krawędzią. Powierzchnie brązowe, zewn. obmazywana, wewn. gładzona (Ryc. 29c). **3.** Fragment górnej części naczynia, zapewne jajowatego, z otworkami pod krawędzią. Powierzchnia zewn. szaroceglasta, pierwotnie wyrównana, obecnie zniszczona, wewn. szarobrunatna, gładzona (Ryc. 29d). **4.** Fragment glinianego ucha o powierzchniach szaroceglastych, zniszczonych. **5.** Kilkanaście drobnych, niecharakterystycznych ułamków ceramiki o powierzchniach brązowych i szarobrązowych. **6.** 2 grudki polepy. **7.** 3 łuski – 2 z krzemienia czekoladowego, 1 z narzutowego.

Obiekt 59

Kolista jama, o średn. ok. 130 cm w planie, z czarnym, jednolicie, silnie nawęglonym wypełniskiem w postaci dwóch nakładających się na siebie niecek o zaokrąglonych dnach i łącznej miąższości ok. 65 cm (Ryc. 30a.b). Zawierała ułamki ceramiki i fragment polepy.

1. Kilkanaście ułamków ceramiki, w tym fragment brzuśca dużego, grubościennego naczynia o powierzchniach szarobrązowych, zewn. grubo chropowaconej oraz 2 niewielkie fragmenty wylewów naczyń z otworkami pod krawędzią o powierzchniach brunatnobrązowych, zewn. chropowaconych, wewn. gładzonych. **2.** 1 grudka polepy.

Obiekt 60

Nieregularne zaciemnienie o średn. ok. 120 cm, w profilu nieckowate. Wypełnisko o miąższości ok. 30 cm, dość niejednorodne, szarożółto-brunatne z ciemniejszymi obrzeżeniami, zawierało fragmenty ceramiki i polepy.

1. Niewielki ułamek wylewu naczynia z nieprzekłutym do końca otworkiem pod krawędzią. Powierzchnie jasnobrązowe, zewn. obmazywana, wewn. gładzona (Ryc. 29f). **2.** Ułamek wylewu naczynia z otworkiem pod krawędzią. Powierzchnie szarobrązowe, zewn. obmazywana, wewn. gładzona (Ryc. 29g). **3.** Fragment wylewu naczynia (misy?) ze śladem otworka pod krawędzią. Powierzchnie szarobrązowe, dobrze wygładzone (Ryc. 29h). **4.** Ok. 30 niewielkich fragmentów i okruchów ceramiki z naczyń o powierzchniach różnej barwy – od szarej po ceglastobrązową, zewn. na ogół szorstkich lub chropowaconych. **5.** 4 grudki wypalonej gliny, w jednej widoczna obfita domieszka białego tłucznia.

Obiekt 61

Kolista jama o średn. ok. 100 cm. Szarobrunatne, lejkowate wypełnisko o miąższości ok. 20–25 cm zawierało kilkanaście ułamków ceramiki zalegających w części stropowej.

1. Kilkanaście drobnych ułamków i okruchów ceramiki, w tym: 1 ułamek wylewu o powierzchniach czarnych, wyświeconych, wewn. częściowo złuszczonej, oraz 2 ułamki dużego naczynia o powierzchniach szarobrązowych, wewn. gładzonej, zewn. chropowaconej ze szczątkowo zachowanym fragmentem karbowanej listwy.

Obiekt 63

Nieregularne zaciemnienie o wym. 90×80 cm, odsłonięte bezpośrednio pod humusem. Niejednolite,

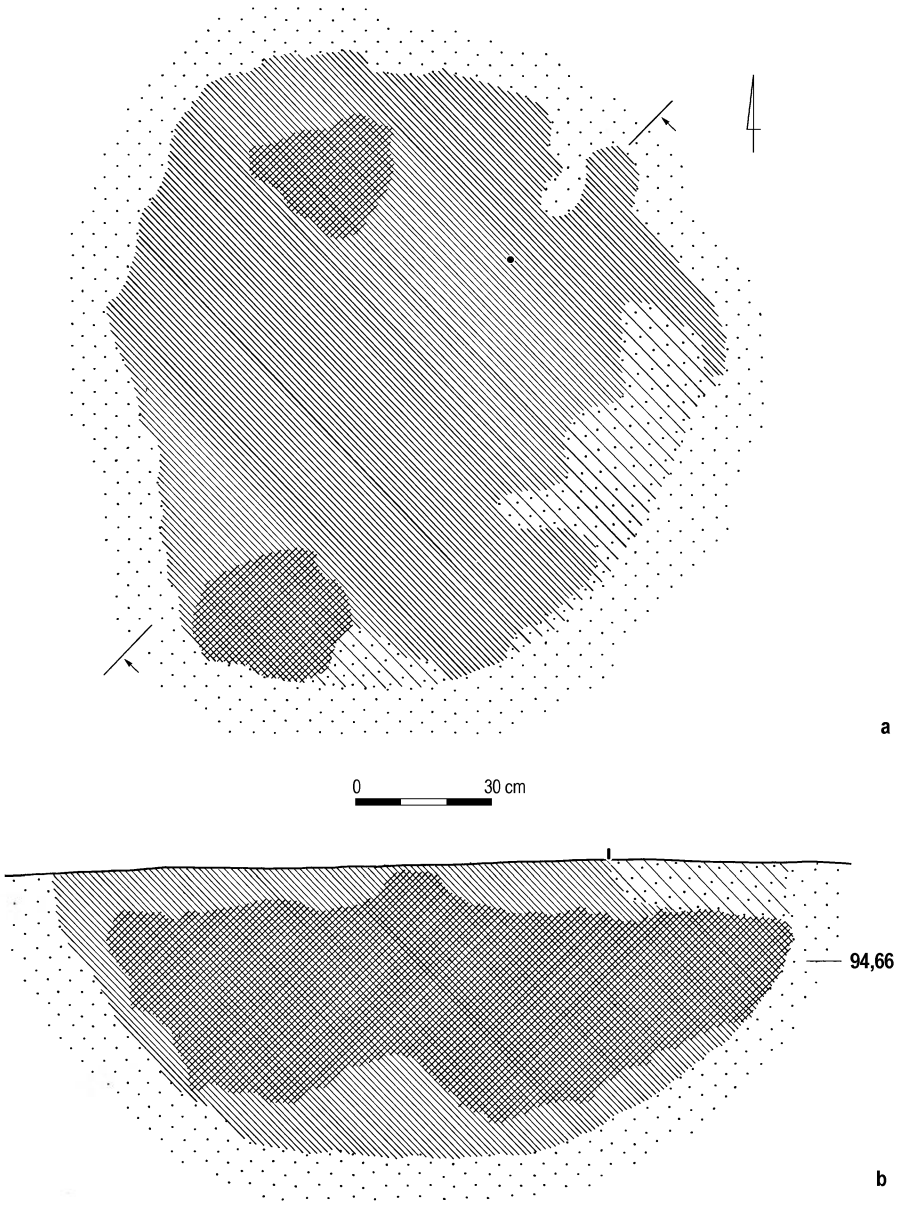

Ryc. 30. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 59. Rys. A. Potoczny
Fig. 30. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 59. Drawn by A. Potoczny

żółtobrązowe wypełnisko o miąższości ok. 40 cm, silniej przebarwione w dolnej partii, zawierało jedynie drobne ułamki ceramiki. W części stropowej zarys obiektu łączył się od strony wschodniej z sąsiadującym w planie obiektem 64.
1. 9 drobnych fragmentów ceramiki o powierzchniach brązowych lub szaroceglastych, w kilku widoczne ziarna białego tłucznia.

Obiekt 64

Niewielkie zagłębienie o dość regularnym zarysie kolistym lub owalnym, o wym. ok. 50×40 cm, odsłonięte bezpośrednio pod humusem. Przekrój nieregularny, soczewkowaty. Wypełnisko jednolite, brązowe o miąższości ok. 25, w górnej części łączące się z obiektem 63, zawierało bardzo drobne fragmenty ceramiki.
1. 2 niewielkie, niecharakterystyczne ułamki naczyń o powierzchniach szarobrązowych.

Obiekt 65

Kolista jamka o średn. ok. 30 cm i miąższości ok. 15 cm. Przekrój trapezowaty, wypełnisko czarne, jednolite, zawierało nieliczne ułamki ceramiki.
1. 3 niecharakterystyczne ułamki różnych naczyń o powierzchniach szarobrązowych, słabo wyrównanych.

Obiekt 67

Jama odkryta w postaci nieregularnej, w przybliżeniu kolistej, brunatnej plamy o średn. ok. 50 cm (Ryc. 31a). Nieckowate wypełnisko o miąższości ok. 50 cm, z ciemnoszarym środkiem, niżej nieregularnie przebarwione, brązowobrunatne z węglistymi wtrętami w części wschodniej. Tu, przy dnie jamy znajdowało się niewielkie, uszkodzone naczyńko, a obok, w warstwie spalenizny skupisko niespalonych muszli małży (Ryc. 31b). Ze stropowej części obiektu pochodzi kilka ułamków ceramiki.
1. Kubek z utrąconym uchem, częściowo uszkodzony, baniasty ze słabo wydzieloną szyjką. Powierzchnie gładzone, brązowe, zewn. z ciemnoszarymi plamami. Wys. 7–7,5 cm; średn. dna 4,3 cm; brzuśca 7,5 cm; wylewu 7 cm (Ryc. 29i). **2.** Niewielki fragment brzuśca naczynia o powierzchniach czarnych, wygładzonych, zewn. wyświeconej. **3.** 2 ułamki i 2 okruchy ceramiki o powierzchniach szarobrązowych, zewn. chropowaconych, wewn. gładzonych. **4.** Szczątki zwierzęce.

Obiekt 67A

Kolista jama o średn. ok. 130 cm. Wypełnisko nieckowate o miąższości ok. 50 cm, nieregularne, brunatno-brązowe, nie zawierało materiałów zabytkowych.

Obiekt 69

Kolista jama o średn. ok. 140 cm. Wypełnisko jasne, żółtoszare, z ciemnym obrzeżeniem. Na obwodzie od strony południowej widoczne były koliste zaciemnienia o średn. ok. 20 cm i głęb. ok. 15–20 cm – zapewne ślady słupów. W profilu zarys regularnej niecki o miąższości ok. 45 cm. Z wypełniska pochodzą ułamki ceramiki.
1. Fragment lekko rozchylonego na zewnątrz wylewu naczynia jajowatego z otworkami pod krawędzią. Powierzchnie czerwonawobrązowe, zewn. chropowacona, wewn. gładzona (Ryc. 29k). **2.** Fragment wylewu naczynia jajowatego z otworkami pod wygiętą na zewnątrz krawędzią. Powierzchnia zewn. brązowa z czarnymi plamami, chropowacona, wewn. brązowoszara (Ryc. 29j). **3.** Około 20 ułamków ceramiki z różnych naczyń, częściowo złuszczonych lub rozwarstwionych, o powierzchniach brązowych i szaro- lub ceglastobrązowych, na ogół chropowaconych.

Obiekt 70

Płytkie, w przybliżeniu koliste zaciemnienie o średn. w planie ok. 120 cm. Zarys częściowo uszkodzony przez dół wybierzyskowy. Wypełnisko nieregularne o głęb. ok. 20 cm, przebarwione niejednolicie, zawierało nieliczne ułamki ceramiki.
1. Kilkanaście drobnych fragmentów różnych naczyń o powierzchniach brązowoceglastych lub szarobrązowych, wewn. gładzonych, zewn. wyrównanych lub chropowaconych. W kilku fragmentach widoczna domieszka drobnych ziaren białego tłucznia.

Obiekt 71

Owalna, regularna jama o wym. ok. 120×160 cm w planie, w przekroju kształt trapezowaty, z niewielkim przegłębieniem

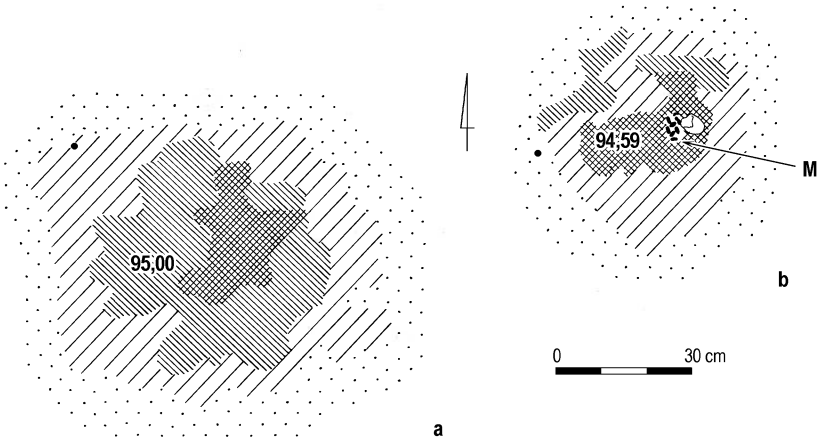

Ryc. 31. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plany na różnych głębokościach obiektu 67 (M – skupisko muszli małży). Rys. A. Potoczny
Fig. 31. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plans of feature 67 at different levels (M – concentration of mussel shells). Drawn by A. Potoczny

w części centralnej. Wypełnisko o miąższości ok. 55 cm, brązowe, dość jednolite, nieco intensywniej przebarwione w spągu obiektu, nie zawierało materiału zabytkowego.

Obiekt 72

Nieregularne, owalne, szarobrunatne zaciemnienie o dług. ok. 250 cm, które na głębokości ok. 20 cm od powierzchni planu rozdzieliło się na dwa obiekty oznaczone jako 72A i 72B.

Obiekt 72A

Niewielka, kolista jama o średn. ok. 80 cm, w przekroju w kształcie regularnej niecki o miąższości ok. 40 cm. Wypełnisko dość jednolite, szarożółte, ciemniejsze na obrzeżeniu, bez materiału zabytkowego. W części stropowej zarys jamy łączył się z zarysem obiektu 72B.

Obiekt 72B

Nieregularna jama w planie o wym. ok. 160×120 cm. Wypełnisko o miąższości ok. 50 cm, warstwowane, szaro-żółto-brunatne, w górnej partii łączące się z obiektem 72A. W dolnej części miało zarys prostokąta, w profilu kształt płaskodennej, nieco nieregularnej niecki; zawierało ułamki ceramiki. W centrum obiektu widoczne było koliste przebarwienie o średn. ok. 25 cm i trójkątnym przekroju – prawdopodobnie ślad kołka.

1. Fragment szyjki naczynia o powierzchni zewn. czarnej, silnie wyświeconej i wewn. brązowej, dobrze wygładzonej. Pod krawędzią zachowane 2 otworki (Ryc. 29l). **2.** 24 fragmenty ceramiki, w większości drobne ułamki naczynia o powierzchniach ceglastych z szarym nalotem, zewn. drobno chropowaconej, wewn. gładzonej – w przełomie widoczna obfita domieszka białego i różowego tłucznia.

Obiekt 73

Kolista jama o średn. 160 cm w planie, z jasnym, żółtoszarym środkiem i ciemnym obrzeżeniem. W profilu zarys trapezowaty (Ryc. 32a.b). W centrum jamy i na jej obwodzie od strony południowej i zachodniej koliste, intensywniejsze zaciemnienia o lejkowatym przekroju – ślady kołków sięgające do głęb. ok. 18–28 cm od powierzchni planu (Ryc. 32c). Wypełnisko o miąższości ok. 60 cm niejednolite, żółtoszare z wkładkami jasnego piasku, przy dnie ciemniejsze, brunatne. Nie zawierało materiału zabytkowego.

Obiekt 74

Nieregularna jama o zarysie w przybliżeniu kolistym, średn. ok. 140 cm,

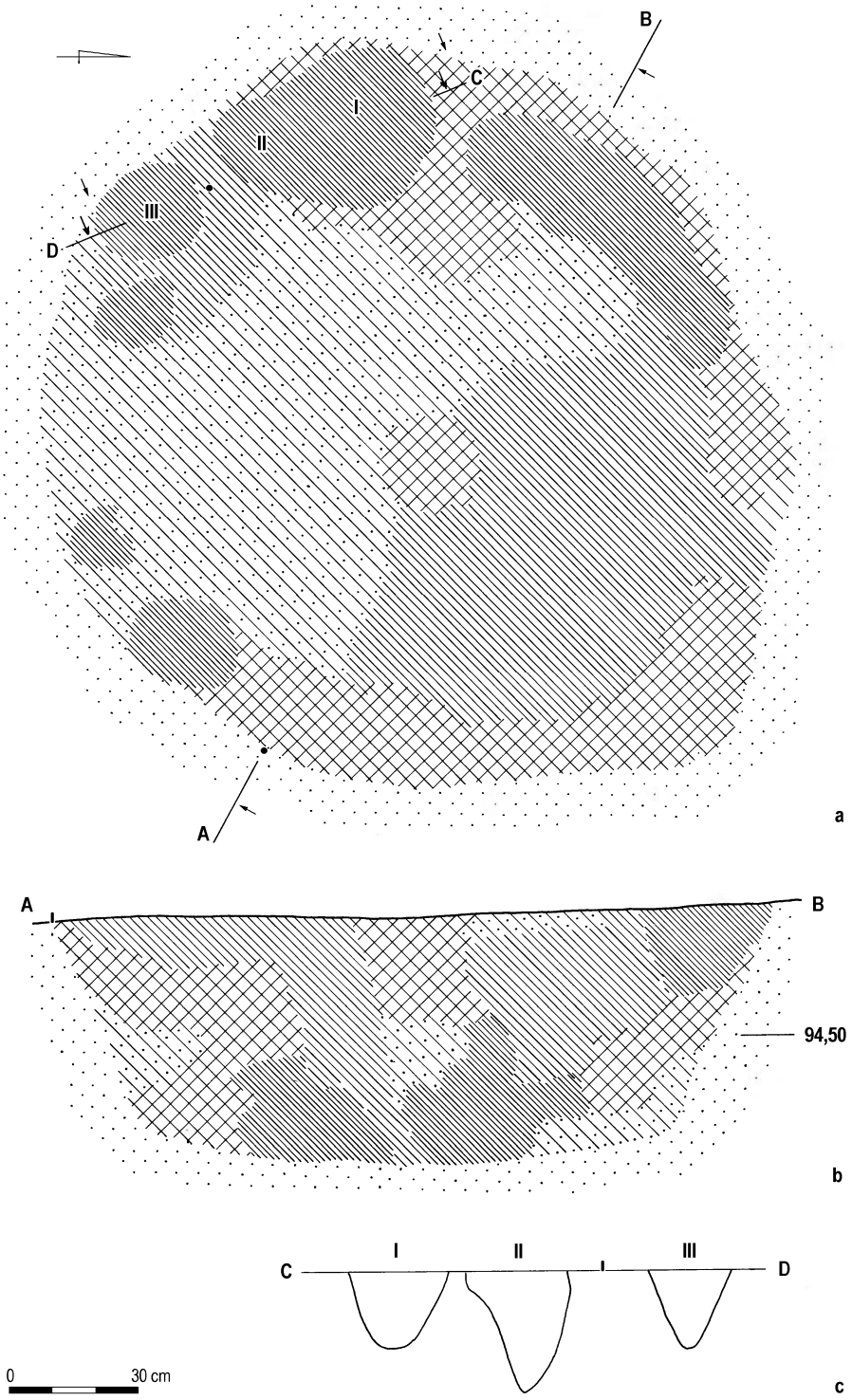

Ryc. 32. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a), profil (b) i przekroje jam posłupowych (c) obiektu 73. Rys. A. Potoczny

Fig. 32. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a), cross-section (b) and cross-sections of post-holes (c) of feature 73. Drawn by A. Potoczny

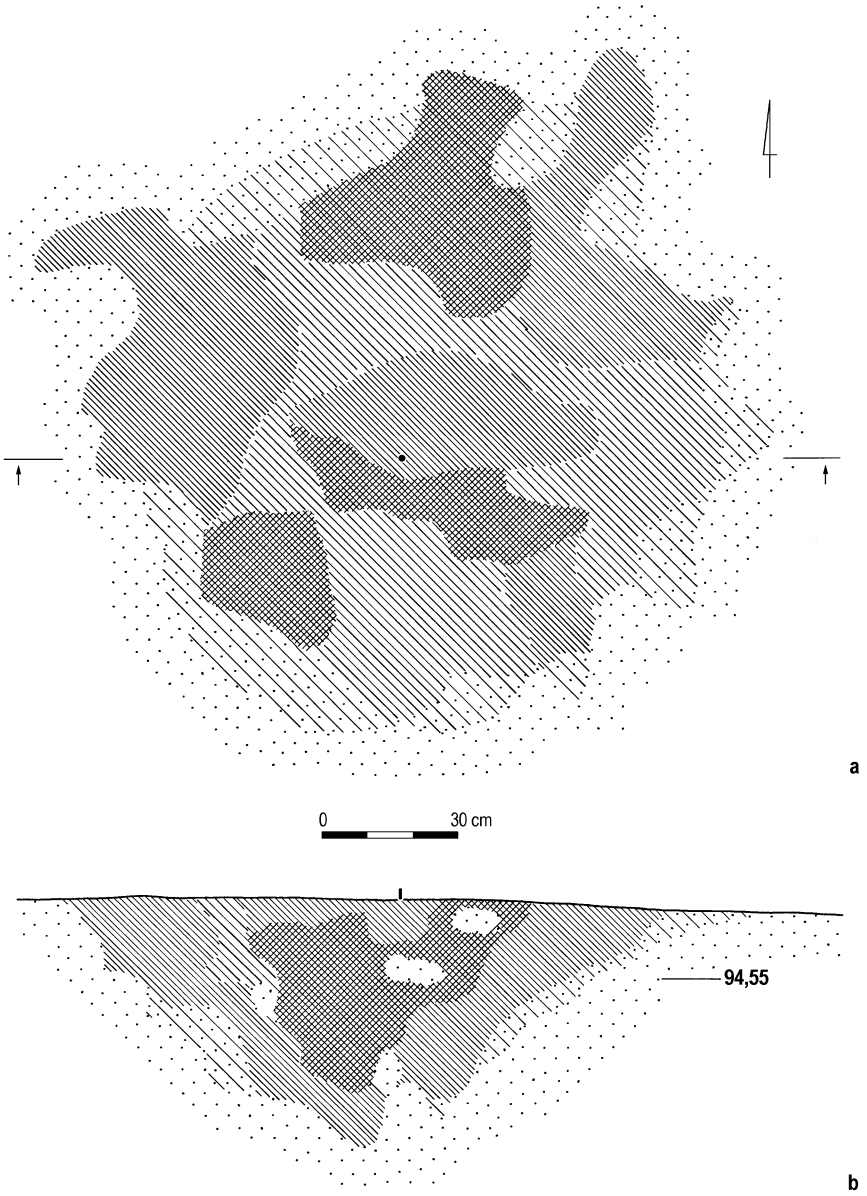

Ryc. 33. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 74. Rys. A. Potoczny
Fig. 33. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 74. Drawn by A. Potoczny

z ułamkami ceramiki na powierzchni (Ryc. 33a). Wypełnisko o miąższości ok. 50 cm, w przekroju trójkątne, szaro-czarne, miejscami silnie nawęglone, z licznymi śladami nor zwierzęcych, zawierało ułamki ceramiki i 4 krzemienie (Ryc. 33b).
1. Fragment wylewu naczynia o lekko pogrubionej krawędzi. Obie powierzchnie czarne, wyświecone (Ryc. 29m). **2.** 24 drobne fragmenty ceramiki o powierzchniach szarych i szaroceglastych, zewn. na ogół chropowaconych, w tym niewielkie ułamki naczynia o grubości ścianki ok. 1,2 cm. **3.** 4 łuski z krzemienia narzutowego – 2 przepalone.

Obiekt 75

Jama odsłonięta w postaci owalnego, brunatnego zaciemnienia o wymiarach 75×50 cm, z licznymi ułamkami ceramiki i pojedynczymi kostkami na powierzchni (Ryc. 34a). W przekroju zarys trapezowaty, nieregularny, maksymalna miąższość ok. 55 cm (Ryc. 34b). Dość jednolite, szarobrunatne wypełnisko zawierało liczne ułamki ceramiki pochodzące z kilku naczyń.
1. Fragmenty rekonstruowanego rysunkowo jajowatego naczynia ze słabo wydzieloną szyjką. Powierzchnia zewn. brązowa, wyrównana, na szyjce starannie, niżej widoczne pionowe pasma palcowe. Powierzchnia wewn. szarobrązowa, gładzona. Średn. brzuśca ok. 18 cm (Ryc. 29t). **2.** Fragmenty rekonstruowanej rysunkowo półkulistej misy z mocno wyodrębnionym dnem. Powierzchnie szarobrązowe, gładzone, zewn. wyświecona. Wys. ok. 11,5 cm; średn. dna 9 cm, wylewu 20,5 cm (Ryc. 29u). **3.** Fragment wylewu naczynia jajowatego z otworkami pod krawędzią. Powierzchnia zewn. brązowa, chropowacona, wewn. brunatna, gładzona (Ryc. 29n). **4.** Fragment górnej części naczynia, zapewne jajowatego, z otworkami pod krawędzią i zachowaną parą nieforemnych guzów usytuowanych ukośnie w stosunku do krawędzi. Powierzchnie jasnobrązowe, zewn. chropowacona, wewn. gładzona (Ryc. 29o). **5.** Kilkanaście niewielkich ułamków różnych naczyń, w tym 3 frag-

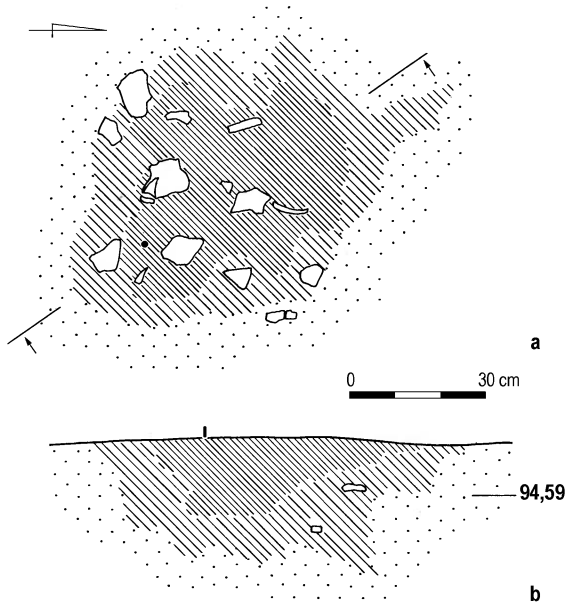

Ryc. 34. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 75. Rys. A. Potoczny

Fig. 34. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 75. Drawn by A. Potoczny

Ryc. 35. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 76. Rys. A. Potoczny

Fig. 35. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 76. Drawn by A. Potoczny

menty wylewów naczyń o powierzchniach brązowych, gładzonych (Ryc. 29p–s). Na kilku ułamkach widoczny dodatek białego tłucznia.

Obiekt 76

Nieregularna jama o średn. ok. 110 cm. Wypełnisko o miąższości ok. 35 cm, nieckowate, czarne, silnie nawęglone, zawierało nieliczne ułamki ceramiki (Ryc. 35a.b).

1. Niewielki fragment wylewu naczynia z otworkiem pod krawędzią. Powierzchnie jasnobrązowe, gładzone (Ryc. 29w). **2.** Ucho z naczynia o powierzchniach czarnych, gładzonych (Ryc. 29y). **3.** 2 fragmenty górnej części naczynia jajowatego z otworkami pod krawędzią. Powierzchnia zewn. ceglasta, chropowacona, spękana (Ryc. 29z). **4.** 3 ułamki grubościennego naczynia o powierzchni zewn. żółtoczerwonej, chropowaconej, wewn. żółtawej, gładzonej. **5.** Fragment naczynia o powierzchniach szarych, gładzonych, z widocznymi od strony zewn. ziarnami tłucznia. **6.** 3 drobne, niecharakterystyczne ułamki różnych naczyń.

Obiekt 77

Nieregularne w planie, w przybliżeniu koliste zagłębienie o średn. ok. 80 cm z ułamkami ceramiki na powierzchni. Wypełnisko o miąższości ok. 30 cm, nieckowate, niejednolite, szarobrązowe, z licznymi wkładkami żółtego i czarnego piasku. Zawierało kilkanaście fragmentów ceramiki.

1. 12 drobnych ułamków różnych naczyń o powierzchniach szaroceglastych, częściowo zniszczonych, w tym ułamek wylewu ze śladami otworków pod krawędzią (Ryc. 37a).

Obiekt 77A

Początkowo widoczny w postaci nieregularnego, szarobrązowego zaciemnienia, łączącego się z zarysem obiektu 77, głębiej przybrał kształt w przybliżeniu kolisty o średn. ok. 70 cm. Wypełnisko nieckowate o miąższości ok. 28 cm, niejednolite, szarobrązowe z żółtymi i czarnymi wkładkami. Nie zawierało materiału zabytkowego.

Pomiędzy obiektami 77 i 77A w profilu uwidocznił się zarys brązowej jamki w kształcie odwróconego stożka o średn. ok. 20 cm i miąższości ok. 15 cm – prawdopodobnie ślad słupa.

Obiekt 78

Jama składająca się z dwóch nieckowatych zagłębień o jasnoszarych wypełniskach rozdzielonych wkładką żółtego piasku (Ryc. 36a.b). Dolna część o średn. ok. 140 cm i miąższości 65 cm. Górna, przesunięta w stosunku do dolnej o ok. 30 cm na zachód miała średn. w planie ok. 120 cm, miąższość maksymalna wynosiła 30 cm. W części stropowej wypełniska znajdowały się wtręty ciemniej przebarwionego piasku. Północna część obiektu uszkodzona była przez głęboki współczesny wkop. W spągu jamy zarejestrowano ślady prawdopodobnie czterech palików o średn. ok. 8 cm tworzących prostokąt o bokach 30 i 50 cm. W wypełnisku dolnej części obiektu znajdowały się ułamki ceramiki, a na jego skraju drobne fragmenty kości zwierzęcych.

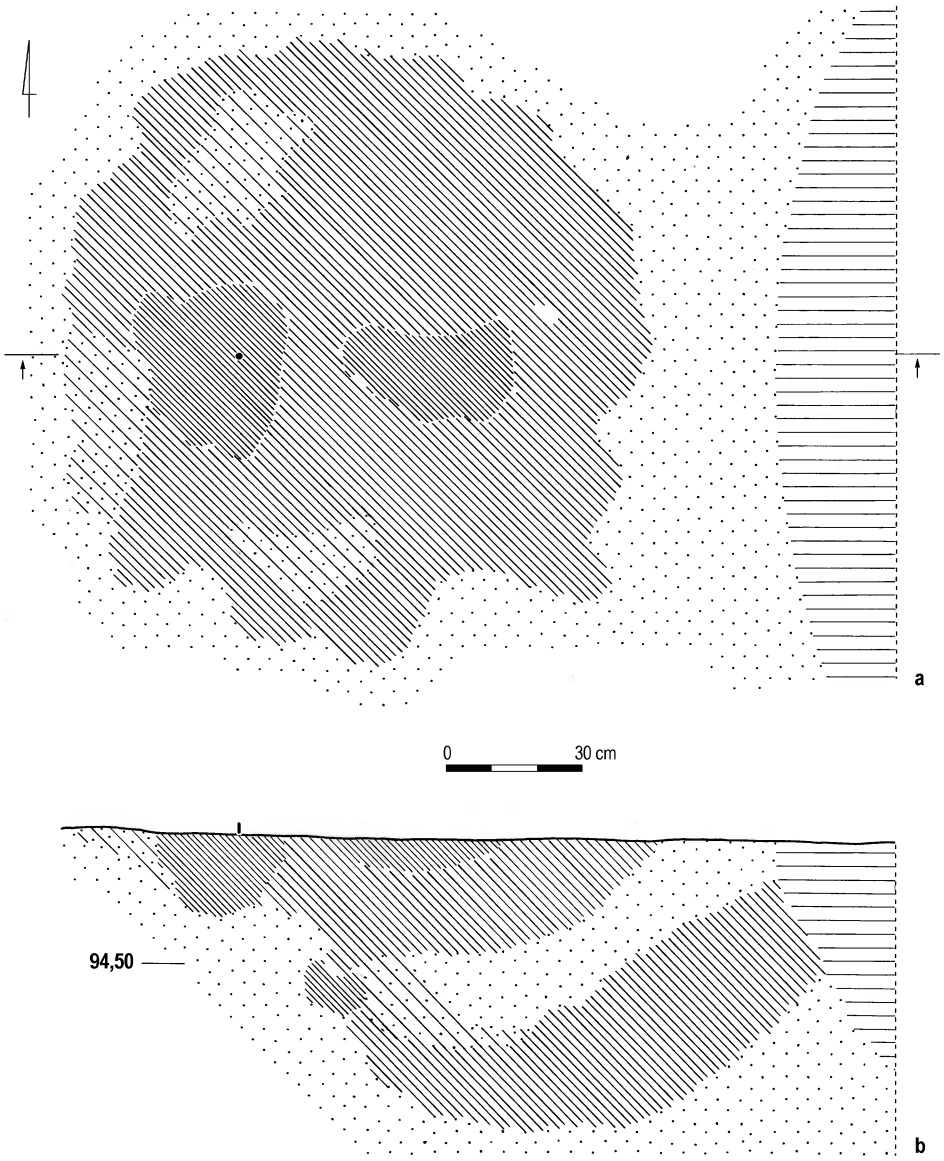

Ryc. 36. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 78. Rys. A. Potoczny
Fig. 36. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 78. Drawn by A. Potoczny

1. Około 20 fragmentów naczynia o powierzchniach wyrównanych, ceglastych z szarą powłoką zewnętrzną, w tym ułamki masywnego dna i fragmenty wylewu ze śladami otworków pod zaokrągloną krawędzią (Ryc. 37f). **2.** Szczątki zwierzęce.

Obiekt 79

Niewielka, nieregularna jama o wym. ok. 50×30 cm. Miąższość ok. 25 cm, wypełnisko niejednolite, szarobrunatne, zawierało ułamki ceramiki.
1. Kilkanaście niewielkich fragmentów różnych naczyń, w tym barwy ceglastoczerwonej.

Obiekt 80

Jama zbliżona kształtem do prostokąta o wymiarach ok. 150× 120 cm, odsłonięta w postaci nieregularnego, brązowobrunatnego zaciemnienia z żółtoszarymi przebarwieniami (Ryc. 38a). W przekroju miała zarys trapezowatej niecki, płytszej od strony północnej. W narożnikach być może ślady słupów (Ryc. 38b). Wypełnisko o miąższości ok. 40 cm, niejednorodnie przebarwione, zawierało ułamki ceramiki.
1. Fragment brzuśca naczynia zdobionego pasmami tworzącymi trójkąty (?), wypełnionymi nieregularnym, drobnym kreskowaniem. Powierzchnie czarne, gładzone (Ryc. 37b). **2.** Ułamek wylewu niewielkiego naczyńka o powierzchniach czarnych, gładzonych (Ryc. 37c). **3.** Niewielki ułamek wylewu naczynia z otworkami pod krawędzią. Powierzchnie szaroceglaste, zewn. częściowo złuszczona, wewn. gładzona (Ryc. 37d). **4.** Fragment brzuśca naczynia o powierzchniach brązowych, gładzonych, na zewn. zachowany fragment trzech równoległych żłobków (Ryc. 37e).

Obiekt 81

Nieregularna jama o średn. w planie ok. 80 cm. W przekroju wypełnisko nieckowate o miąższości ok. 30 cm, czarne, silnie nawęglone, zawierało 3 ułamki ceramiki.
1. Fragment wylewu naczynia, zapewne o jajowatym brzuścu, ze słabo wydzieloną szyjką i zachowanymi 2 otworkami pod

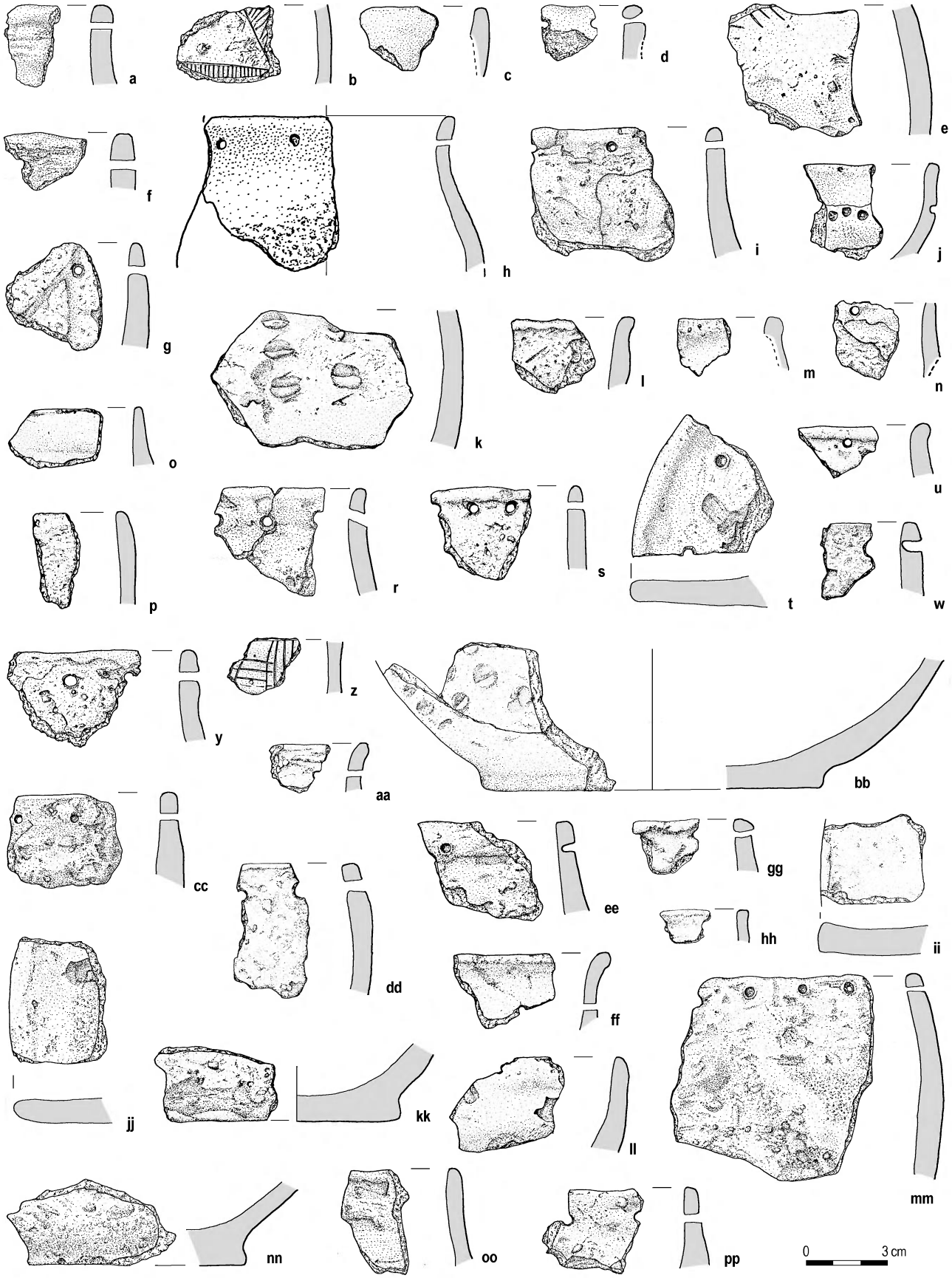

Ryc. 37. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 77 (a), z obiektu 78 (f), z obiektu 80 (b–e), z obiektu 81 (h), z obiektu 82 (i), z powierzchni wykopów (g.j–pp). Rys. A. Potoczny

Fig. 37. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 77 (a), feature 78 (f), feature 80 (b–e), feature 81 (h), feature 82 (i), and from surface of the trenches (g.j–pp). Drawn by A. Potoczny

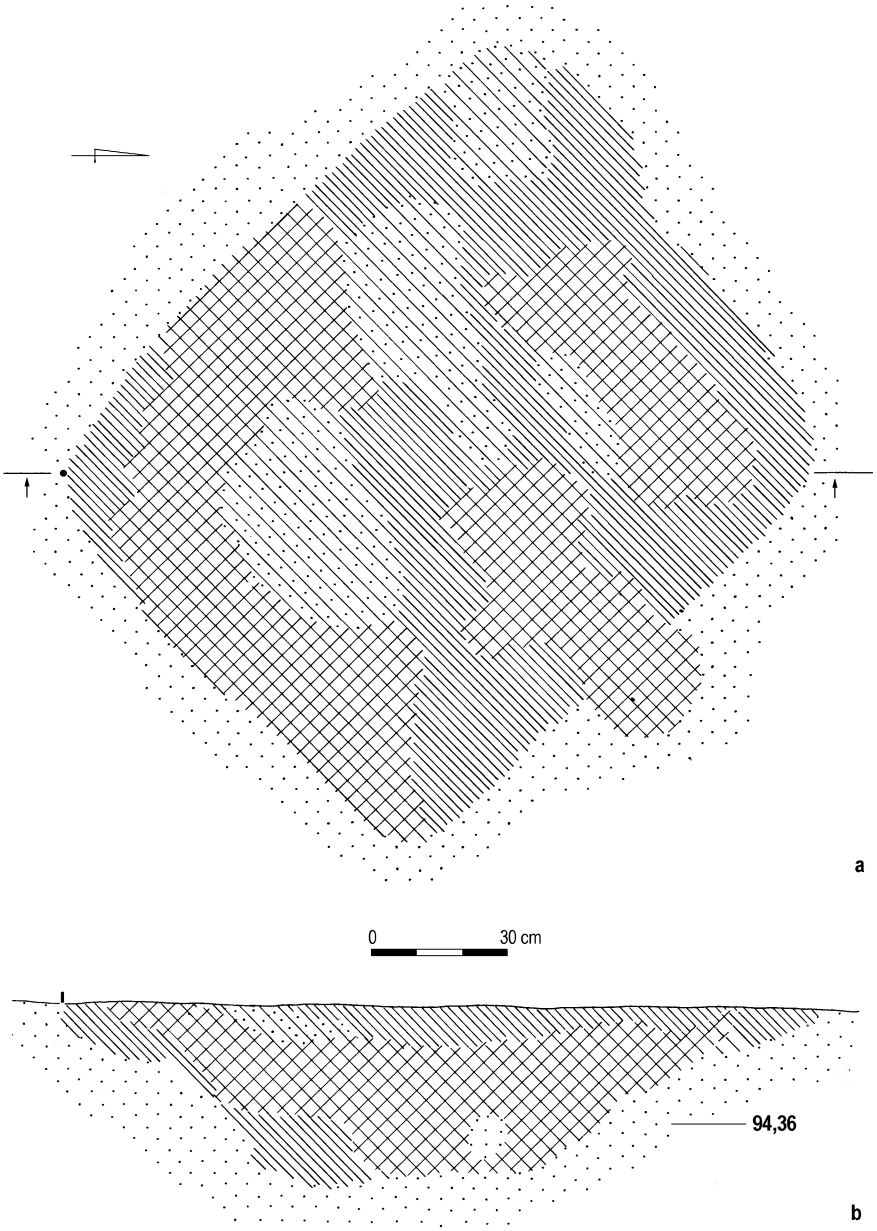

Ryc. 38. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 80. Rys. A. Potoczny
Fig. 38. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 80. Drawn by A. Potoczny

krawędzią – jednym całkowicie, drugim częściowo przekłutym. Powierzchnia zewn. brązowa, na szyjce gładzona, niżej chropowacona, wewn. czarna, gładzona. Średn. wylewu ok. 9 cm (Ryc. 37h). **2.** 2 ułamki naczynia o powierzchniach brązowych, dobrze wygładzonych.

Obiekt 82

Jama odsłonięta w postaci kolistego żółto-szaro-brunatnego zaciemnienia o średn. ok. 140 cm. Niżej miała kształt nieregularnego prostokąta z brunatnoczarnym wypełniskiem (Ryc. 39a). Przekrój jamy miał kształt półkolistej niecki o miąższości ok. 55 cm (Ryc. 39b). W południowo-zachodniej części jamy, ok. 20 cm poniżej stropu obiektu, zalegała kilkucentymetrowa warstwa czarnej, silnie nawęglonej ziemi, wydzielającej się w kolisty zarys o średn. ok. 50 cm, ze skupiskiem polepy i ułamków ceramiki (Ryc. 39c). **1.** Kilkanaście fragmentów naczynia jajowatego z otworkami pod krawędzią. Powierzchnie szaroceglaste, zewn. słabo chropowacona, wewn. gładzona (Ryc. 37i). **2.** Około 30 drobnych, niecharakterystycznych ułamków naczyń o powierzchniach szarobrązowych lub szaroceglastych, zewn. na ogół chropowaconych. **3.** Kilkanaście fragmentów polepy z widocznymi odciskami prawdopodobnie włókien roślinnych.

Obiekt 83

Niewielka, nieregularna jama o wym. ok. 50×40 cm (Ryc. 39a). W przekroju miała zarys prostokąta o miąższości ok. 20 cm (Ryc. 39b). Szarobrunatne wypełnisko zawierało drobne ułamki ceramiki i grudkę polepy, we wschodniej jego części znaleziono drobny fragment przedmiotu brązowego.
1. Fragment zakrzywionego podkowiasto drucika brązowego, prawdopodobnie kółeczka. Średn. przedmiotu ok. 0,8 cm, średn. drutu ok. 0,2 cm. **2.** Kilkanaście bardzo drobnych, w większości

Ryc. 39. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profile (b) obiektów 82 i 83 oraz plan obiektu 82 na niższej głębokości (c). Strzałką zaznaczono skupisko polepy (P). Rys. A. Potoczny

Fig. 39. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-sections (b) of features 82 and 83, and plan of feature 82 at lower level (c). Daub concentration (P) is marked with arrow. Drawn by A. Potoczny

Ryc. 40. Dziecinów, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z powierzchni wykopów. Rys. A. Potoczny
Fig. 40. Dziecinów, distr. Otwock, site 22. Pottery from surface of the trenches. Drawn by A. Potoczny

niecharakterystycznych ułamków różnych naczyń, w tym barwy ceglastoczerwonej oraz 1 fragment naczynia chropowaconego, z widocznymi ziarnami białego tłucznia w domieszce. **3.** 1 fragment polepy.

Obiekt 86

Jama częściowo zachowana w dole wybierzyskowym. Strop zniszczony, pozostała część o miąższości ok. 45 cm, średn. ok. 100 cm. Dolna część wypełniska nieckowata, jednorodnie wybarwiona, silnie nawęglona. Pochodzą z niej 2 ułamki ceramiki.
1. Fragment wylewu niewielkiego naczynia (czerpaka?) o powierzchniach czarnych, silnie wygładzonych. Średn. wylewu ok. 10–11 cm. **2.** Fragment naczynia o powierzchni zewn. brązowej, chropowaconej, ze śladami obmazywania, wewn. gładzonej, brunatnobrązowej.

Materiały z powierzchni wykopów

Wśród fragmentów ceramiki pozyskanych z powierzchni wykopów i wybierzysk piaskowni (Ryc. 37g.j–pp, 40, 41b–d) ponad 2/5 stanowiły materiały zebrane z warstwy ornej, głównie z rejonów największych zniszczeń i równocześnie największego nagromadzenia obiektów osady w zachodniej i południowo-wschodniej części badanego obszaru.

Przeważającą liczbę znalezisk stanowią niewielkie ułamki brzuśców naczyń z o chropowaconej powierzchni i szarobrązowej barwie. Większość wylewów zaopatrzona jest w otwor-

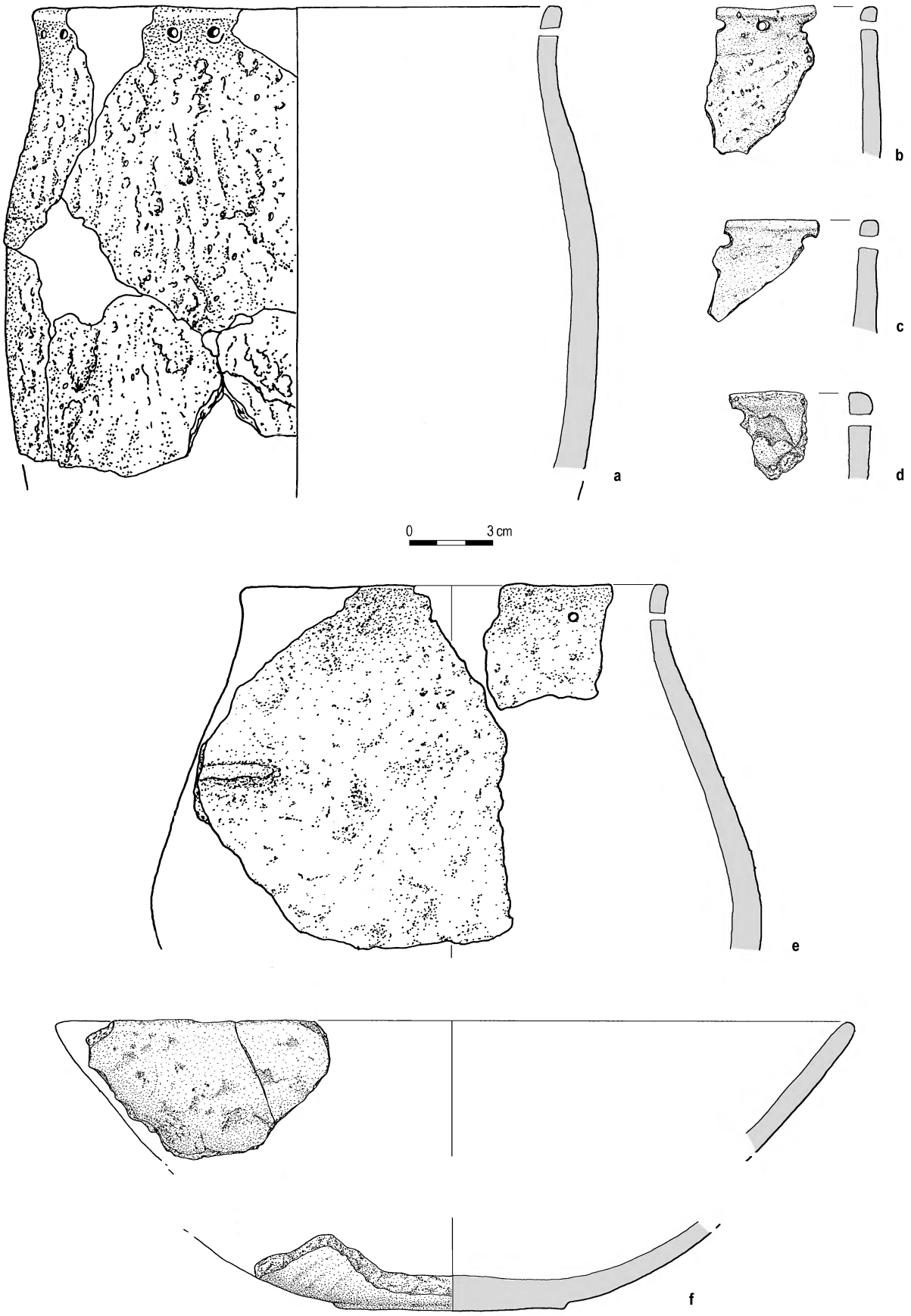

Ryc. 41. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika ze skupiska X (e), ze skupiska Y (a), ze skupiska Z (f) i z wybierzysk piaśnicy (b–d). Rys. A. Potoczny

Fig. 41. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from concentration X (e), concentration Y (a), concentration Z (f) and from the sand pit (b–d). Drawn by A. Potoczny

ki pod krawędzią, przekłute całkowicie lub częściowo. Sporadycznie rejestrowano ułamki den (Ryc. 37bb.kk.nn, 40s.cc) i fragmenty zdobione (Ryc. 37j.k.z). Z powierzchni wykopów pochodzą również nieliczne ułamki talerzy-placków w większości zebrane z południowej części stanowiska. Są to niewielkie fragmenty okazów o grubości od 0,9 do 1,3 cm z zaokrąglonym, lekko ściętym brzegiem, czasem słabo wywiniętym ku górze. Gładzone powierzchnie mają barwę od szaro- do ceglastobrązowej, znajdują się na nich odciski paznokciowe a na dwóch również otworki (Ryc. 37t.ii.jj, 40h.i.p.u).

W warstwie użytkowej osady, poza drobnymi, rozproszonymi fragmentami różnych naczyń, zarejestrowano również skupiska zawierające po kilka lub kilkanaście ułamków pochodzących z jednego naczynia.

W skupisku X, usytuowanym w południowo-wschodniej części stanowiska, znalezione zostały ułamki górnej części naczynia jajowatego z rozchylonym wylewem i otworkami pod krawędzią oraz zachowanym fragmentem poziomej listewki umiejscowionej na górnej części brzuśca. Powierzchnie żółtobrązowe, zewnętrzna drobno chropowacona, obmazywana, wewnętrzna wyrównana (Ryc. 41e).

Skupisko Y, zlokalizowane w centrum południowej partii osady, zawierało fragmenty górnej część naczynia jajowatego z lekko rozchylonym wylewem i pasmem otworków pod krawędzią. Powierzchnie szarobrązowe, zewn. grubo chropowacona, wewn. gładzona (Ryc. 41a).

Ze skupiska Z, z północnej części badanego obszaru, pochodzą fragmenty stożkowatej misy o średn. wylewu ok. 28 cm. Powierzchnie ciemnoszare, gładzone. Do niej być może należy przypisać fragment dna o średnicy ok. 8 cm (Ryc. 41f).

Z warstwy ornej i żółtego piasku zebrano 32 wyroby krzemienne, w tym łuszczeń (Ryc. 16b) i grocik (Ryc. 16d).

Cmentarzysko kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych

Groby

Grób 1

Wielonaczyniowy. Odsłonięty w wyniku częściowego obsunięcia się ściany wybierzyska, pozostałego po mechanicznej eksploatacji piasku. Przypadkowo odkryty obiekt był znacznie uszkodzony, kilka naczyń wydobytych zostało przez odkrywców. Pozostałości grobu zarejestrowano i wyeksplorowano podczas inspekcji konserwatorskiej.

Na głębokości ok. 50 cm od obecnej powierzchni ziemi znajdował się zespół naczyń umieszczonych na jednym poziomie, zapewne w owalnej lub prostokątnej jamie zorientowanej dłuższą osią w przybliżeniu po linii północ-południe (Ryc. 42). Zarysów jamy grobowej nie odnotowano. W ścianie piaskowni znaleziono 6 naczyń zachowanych w różnym stanie, w tym dwie usytuowane obok siebie popielnice zawierające przepalone kości (naczynia 1 i 3), oraz resztki przylegającego do popielnicy nr 1 kubka (naczynie 8), wyjętego przez odkrywców grobu. Na wschód od popielnic 1 i 3 zlokalizowano dwa naczynia – przystawki – niewielką misę (naczynie 4) i wstawiony w nią kubek (naczynie 5). Na północny wschód od popielnicy 1, zawierającej ułamek pręta brązowego, znajdowało się naczynie 2 – wazowata przystawka, a na południowy wschód od mocno zniszczonej popielnicy 3 dobrze zachowany, duży kubek (naczynie 6). Naczynie nr 3 po wyjęciu rozpadło się na drobne fragmenty. Z jego wnętrza pochodzi szpila żelazna. W głębi jamy, na północ od opisanego zespołu zanotowano również negatyw naczynia (popielnica 7) wyjętego przez odkrywców. Szczątki pozostałych naczyń, fragmenty dwóch szpil brązowych i ułamek przedmiotu brązowego oraz przepalone kości ze zniszczonych popielnic znajdowały się poniżej obiektu grobowego, w osuwisku ściany wybierzyska. Zrekonstruowano 11 naczyń i 4 pokrywy pochodzące z grobu 1.

1. Naczynie 1 – wazowata popielnica (zachowana fragmentarycznie) z nisko osadzonym brzuścem i stożkowatą szyjką. Szyjka u nasady podkreślona dwoma dookolnymi żłobkami i dwoma pasmami owalnych, poziomych odcisków. Poniżej, na górnej części brzuśca zachowane fragmenty ornamentu w postaci grup pionowych (i ukośnych?) żłobków. Powierzchnie gładzone, czarne. Wysokość części rekonstruowanej ok. 27 cm; średn. dna 9,5 cm, brzuśca ok. 29 cm (Ryc. 43a). Naczynie zwierało szczątki ludzkie i zwierzęce. **2.** Ułamek pręta brązowego – prawdopodobnie część trzpienia szpili. Dług. 2,7 cm; średn. pręta 0,3 cm (Ryc. 44d). **3.** Naczynie 2 – przystawka (?) z baniastym, nisko osadzonym brzuścem i wysoką, wyraźnie wyodrębnioną szyjką. U jej nasady dookolne pasmo ornamentu jodełkowego. Poniżej ryta linia zygzaków tworzących pas zwisających trójkątów, ich dolne wierzchołki zaakcentowane parami owalnych nakłuć. Powierzchnie gładzone, zewn. jasnobrązowa z czarnymi przebarwieniami na szyjce, wewn. czarna. Wys. 13,5–14 cm; średn. dna 7,3 cm, brzuśca 16 cm, wylewu 11 cm (Ryc. 43j, 45b). **4.** Naczynie 3 – popielnica. Kilkadziesiąt drobnych ułamków, w tym fragment dna i 2 fragmenty brzuśca zdobionego ornamentem jodełkowym. Powierzchnie pierwotnie dobrze wygładzone, ciemnoszare lub czarne, obecnie zewn. mocno starta i częściowo złuszczona (Ryc. 43k.l). Kości z tego naczynia znalazły się w osuwisku. **5.** Szpila żelazna z główką rozklepaną i zwiniętą w uszko z pręta o przekroju okrągłym. Dług. 10 cm; średn. pręta ok. 0,4 cm (Ryc. 44a). **6.** Naczynie 4 – misa półkulista, częściowo zachowana. Krawędź zagięta do wewnątrz ozdobiona podwójnym, wyciągniętym ku górze występem.

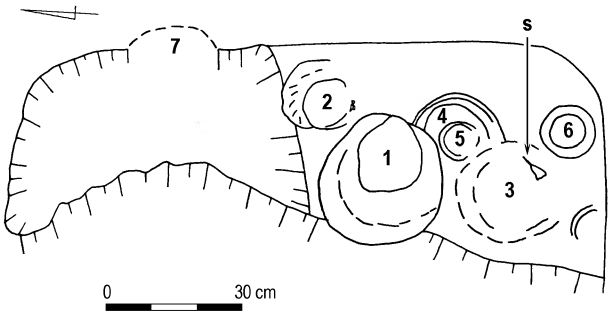

Ryc. 42. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan grobu 1. Numery na planie odpowiadają numerom naczyń w inwentarzu grobu. Strzałką zaznaczono szpilę żelazną (S). Rys. A. Potoczny na podstawie szkicu B. Piotrowskiej

Fig. 42. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan of grave 1. Numbers on the plan fit with numbers of vessels in the grave inventory. Iron pin (S) is marked with arrow. Drawn by A. Potoczny acc. to freehand sketch by B. Piotrowska

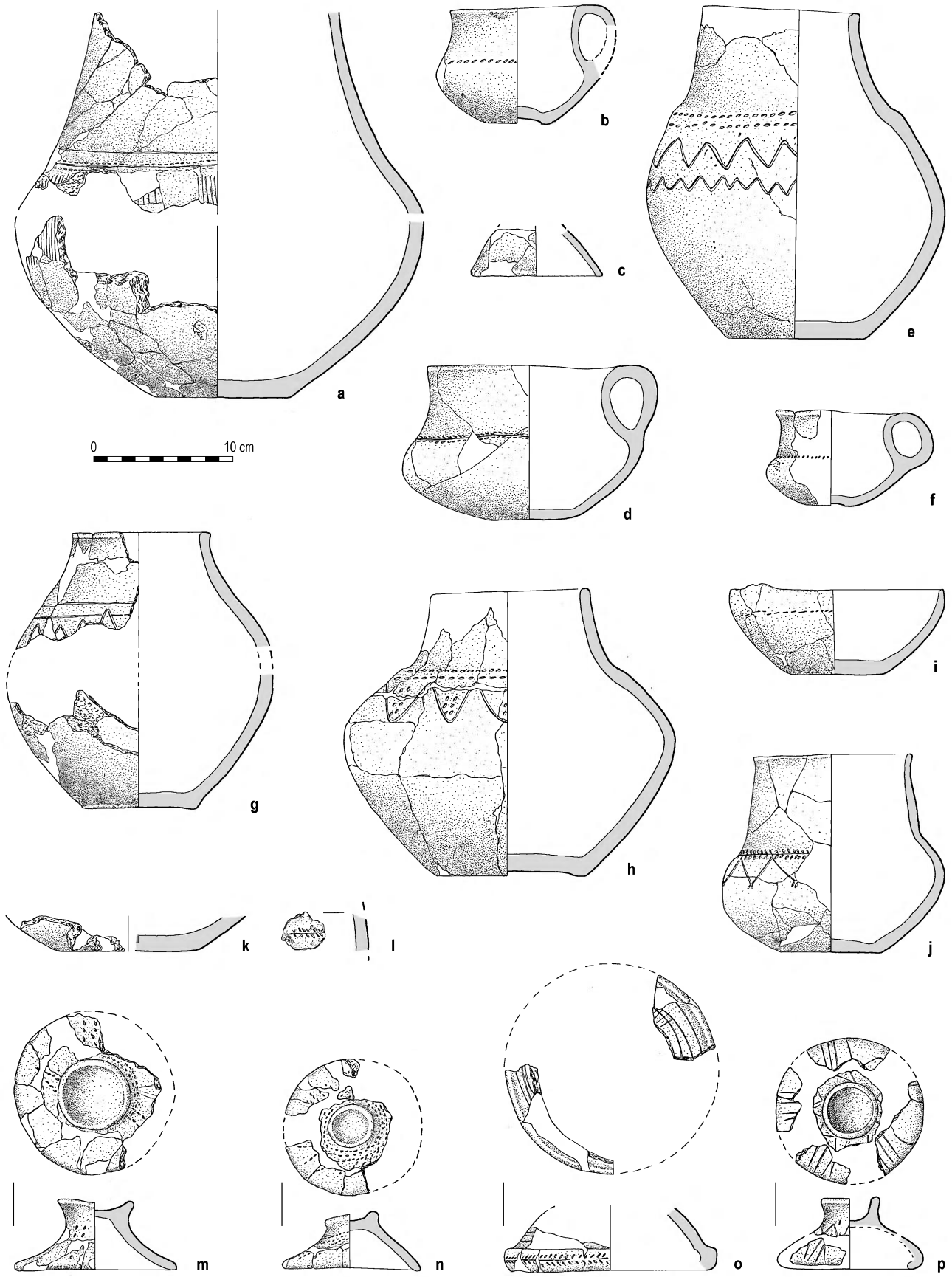

Ryc. 43. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z grobu 1. Rys. L. Kobylińska

Fig. 43. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from grave 1. Drawn by L. Kobylińska

Poniżej krawędzi dookolne pasmo poziomych, krótkich nacięć. Powierzchnie gładzone, jasnobrązowe z szarymi przebarwieniami. Wys. 6 cm; średn. dna 6,5 cm, wylewu ok. 14 cm (Ryc. 43i). **7.** Naczynie 5 – mały kubek z nisko osadzonym brzuścem i silnie wyodrębnioną szyjką z lekko rozchyloną krawędzią. Dno nieco wklęsłe. U nasady szyjki dookolne pasmo drobnych nakłuć, poniżej pięć (spośród prawdopodobnie sześciu) grup nieregularnych nakłuć. Powierzchnie czarne, dobrze wygładzone, zewn. lśniąca. Wys. 6,7 cm; średn. dna 4 cm, brzuśca 9,5 cm, wylewu 8,5 cm (Ryc. 43f). **8.** Naczynie 6 – duży kubek z nisko osadzonym brzuścem i wyodrębnioną szyjką, podkreśloną dookolnym pasmem ornamentu jodełkowego. Ucho z płytką, pionową bruzdą, dno słabo zaznaczone. Powierzchnie czarne, dobrze wygładzone, lśniące, zewn. do załomu brzuśca miejscami starta, szorstka. Wys. 11 cm; średn. dna 6,5 cm, brzuśca 17 cm, wylewu 13,5 cm (Ryc. 43d). **9.** Naczynie 7 – popielnica. Naczynie niesymetryczne z baniastym brzuścem i wysoką szyjką oddzieloną od brzuśca niewielkim uskokiem. Pod nasadą szyjki podwójne pasmo poziomych nakłuć, poniżej, na górnej części brzuśca dwie niestarannie ryte linie zygzakowate. Powyżej tych linii i pomiędzy nimi pojedyncze nakłucia. Powierzchnie brunatnoczarne, gładzone. Wys. 23–24 cm; średn. dna 10 cm, brzuśca 21 cm, wylewu 10,5–11 cm (Ryc. 43e, 45c). **10.** Naczynie 8 – mały kubek z nisko osadzonym brzuścem i słabo wyodrębnioną szyjką, podkreśloną dookolnym pasmem ukośnych nakłuć. Ucho zachowane częściowo, dno lekko wklęsłe. Powierzchnie czarne, dobrze wygładzone. Wys. 8,2 cm; średn. dna 4,5–4,8 cm, brzuśca 11 cm, wylewu 8,8–10 cm (Ryc. 43b).

W osuwisku znaleziono:

11. Naczynie 9 – zapewne popielnica. Zachowana we fragmentach, z baniastym brzuścem i lejkowatą szyjką, oddzieloną od brzuśca dwoma dookolnymi żłobkami. Na górnej części brzuśca zachowane fragmenty rytej linii zygzakowatej. Powierzchnie gładzone, zewn. brunatna, wewn. brunatnoczarna. Wys. rekonstrukcji 19,5 cm; średn. dna 8 cm, wylewu 9,5 cm (Ryc. 43g). **12.** Naczynie 10 – zapewne popielnica z silnie wydętym brzuścem i lejkowatą szyjką oddzieloną od brzuśca niewielkim uskokiem. Dno lekko wklęsłe. U nasady szyjki podwójne pasmo poziomych nakłuć, poniżej ryta linia zygzakowata. Pola utworzonych w ten sposób zwisających trójkątów wypełniono grupami owalnych nakłuć. Powierzchnie ciemnoszare, gładzone, zewn. dołem nieco szorstka. Wys. 20,5 cm; średn. dna 11 cm, brzuśca 23,5 cm, wylewu 11,5 cm (Ryc. 43h, 45a). **13.** Naczynie 11. Miniaturowa miseczka (pokrywka?) z lekko pogrubioną krawędzią, zachowana częściowo. Powierzchnie gładzone, jasnobrązowe z ciemnymi przebarwieniami. Wys. 3,5 cm; średn. wylewu ok. 9 cm (Ryc. 43c). **14.** Pokrywka czapkowata, bez zakładki, zachowana fragmentarycznie. Zdobiona koncentrycznie rytymi okręgami i grupami żłobków biegnącymi od szczytu pokrywy do krawędzi. Otok pogrubionego brzegu zdobiony pasmem ornamentu jodełkowego. Powierzchnie czarne, gładzone. Wys. rekonstruowana ok. 4,4 cm; średn. ok. 15 cm (Ryc. 43o). **15.** Pokrywka zachowana we fragmentach. Łukowata, z krawędzią zagiętą do wewnątrz, zakończona szerokim, czopowatym uchwytem z miseczkowatym wgłębieniem. Zdobiona rytymi zygzakami, nakłuciami i grupami żłobków biegnących od nasady uchwytu ku krawędzi. Powierzchnie ciemnoszare, gładzone. Wys. rekonstruowana ok. 5 cm; średn. ok. 10,5 cm, średn. uchwytu ok. 4,2 cm (Ryc. 43p). **16.** Pokrywka zachowana częściowo. Stożkowata, bez wewnętrznej zakładki, zakończona lejkowatym uchwytem z płytkim zagłębieniem. Nasada uchwytu obwiedziona podwójnym pasmem głębokich nakłuć z odchodzącymi w kierunku krawędzi pięcioma parami linii kłutych. Powierzchnie brunatne, gładzone. Wys. 4,7–5 cm; średn. 11,5 cm, średn. uchwytu 5,5 cm (Ryc. 43m). **17.** Pokrywka zachowana częściowo. Stożkowata, niesymetryczna, bez wewnętrznej zakładki, zakończona szerokim, czopowatym uchwytem z płytkim zagłębieniem. Nasada uchwytu obwiedziona kilkoma pasami głębokich nakłuć z grupami poczwórnych, kłutych linii, odchodzących ukośnie w kierunku krawędzi. Powierzchnie ciemnoszare, gładzone. Wys. 3,5–4 cm; średn. 9,8 cm, średn. uchwytu 3,8 cm (Ryc. 43n). **18.** 2 fragmenty szpili brązowej z łabędzią szyjką i główką rozklepaną i zwiniętą w uszko. Trzpień o przekroju okrągłym. Dług. fragmentów 2,1 i 5,5 cm (Ryc. 44b). **19.** Fragment górnej części szpili brązowej z łabędzią szyjką i główką rozklepaną i zwiniętą w uszko. Przekrój trzpienia okrągły, pręta w główce prostokątny. Dług. 3,7 cm; średn. pręta ok. 0,3 cm (Ryc. 44c). **20.** Bryłka stopionego brązu. **21.** Kości ludzkie.

Grób 2

Zapewne kloszowy, zniszczony w trakcie wydobywania piasku. Zarejestrowany podczas inspekcji konserwatorskiej w postaci skupiska przepalonych kości i ułamków ceramiki, odrzuconych na krawędź wybierzyska. W trakcie podjętych wkrótce badań ratowniczych zlokalizowano w dole piaskowni (ok. 50 cm poniżej powierzchni) dno grobu, z którego wybrano jeszcze nieco przepalonych kości i drobne ułamki ceramiki.

1. Częściowo zachowane naczynie z baniastym brzuścem i słabo wydzieloną szyjką, podkreśloną pasmem trójkątnych nakłuć stempelkowych. Powierzchnie gładzone, zewn. brązowa, wewn. ciemnoszara. Wys. zach. 19 cm; średn. dna 9 cm, brzuśca ok. 22,5 cm (Ryc. 46a). **2.** Mały dzbanek z nisko osadzonym, baniastym brzuścem i tektonicznie wydzieloną szyjką, podkreśloną dookolnym pasmem ornamentu kłutego tworzącego jodełkę. Ucho taśmowate. Powierzchnie ciemnoszare, pierwotnie gładzone. Wys. 8 cm; średn. dna 4 cm, brzuśca 8 cm, wylewu 6,5 cm (Ryc. 46b). **3.** Częściowo zachowane naczynie z jajowatym brzuścem i krótką, rozchyloną na zewnątrz szyjką. Powierzchnie brązowe, gładzone. Wys. 14,5 cm; średn. dna 7,5 cm, brzuśca ok. 14 cm, wylewu ok. 11,5 cm (Ryc. 46c). **4.** Fragment przydennej części grubościennego naczynia o powierzchniach gładzonych, zewn. ceglastobrązowej, wewn. brunatnej. Wys. zach. 10 cm; średn. dna 11 cm (Ryc. 46d). **5.** Fragmenty przydennej części naczynia o powierzchniach gładzonych, zewn. brunatnej, wewn. ciemnoszarej. Średn. dna ok. 12 cm. **6.** Fragment wylewu misy o powierzchniach czarnych, silnie wygładzonych. Średn. wylewu ok. 18 cm. **7.** Kości ludzkie.

Grób 3

Grób kloszowy całkowicie zniszczony. Pozostałości wyposażenia ceramicznego obiektu odsłonięto w ścianie wybierzyska tuż pod warstwą współczesnego humusu. Większość fragmentów ceramiki wydobyto w trakcie inspekcji konserwatorskiej, pozostałe zebrano podczas badań ratowniczych. Z górnej, silnie

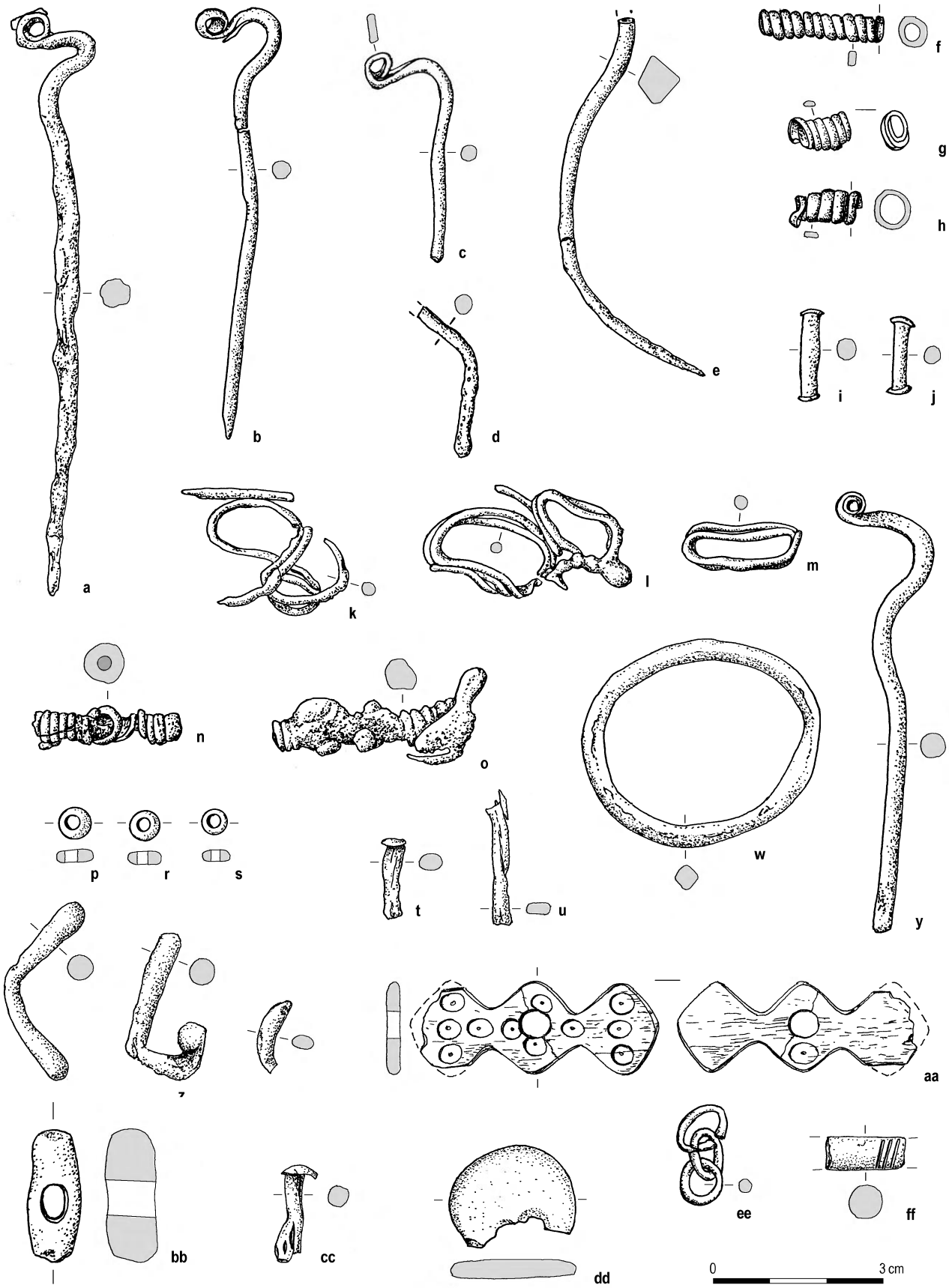

Ryc. 44. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Wyposażenie grobu 1 (a–d), popielnic z obiektu 2: naczynia 4 (e), naczynia 5 (f–h), naczynia 6 (k–m.w.y), obiektów 14, 15 (p–s), obiektu 29 (n.o), obiektu 47 (z), obiektu 62 (bb.cc), obiektu 84 (t.u.aa); przedmioty z powierzchni obiektu 2 (i.j), z powierzchni wykopów (dd–ff). Brąz (b–h.k–m.y.z.ee.ff), żelazo (a.i.j.t.u.cc), brąz/żelazo (n.o), glina (p–s), kość (aa), poroże (bb), kamień (dd). Rys. L. Kobylińska

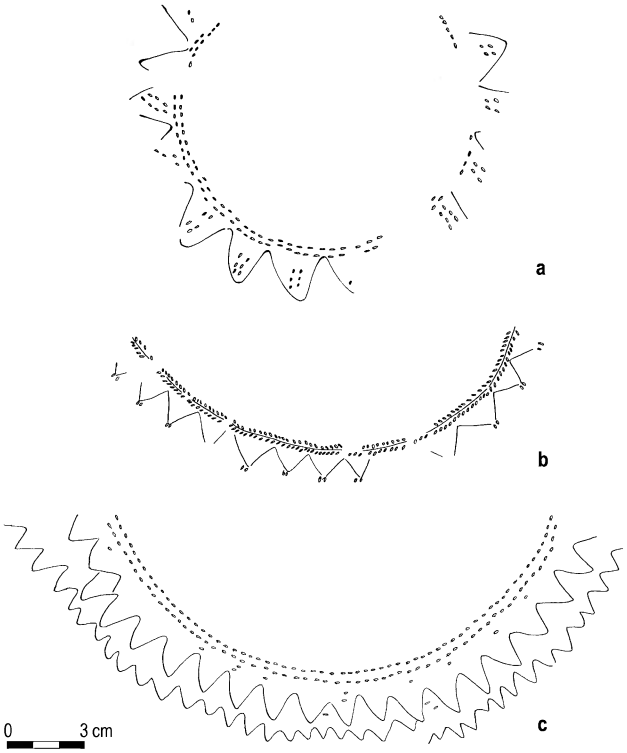

Ryc. 45. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Rozrysy ornamentów naczyń z grobu 1: naczynia 2 (b), naczynia 7 (c), naczynia 10 (a). Rys. L. Kobylińska

Fig. 45. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Ornament patterns of vessels from grave 1: vessel 2 (b), vessel 7 (c) and vessel 10 (a). Drawn by L. Kobylińska

przemieszanej warstwy znad skupiska skorup pochodzą drobne przepalone kości i ułamek przedmiotu żelaznego.
1. Fragmenty dużego naczynia, prawdopodobnie klosza o stosunkowo cienkich ścianach, jajowatego, z karbowaną krawędzią. Powierzchnia zewn. brązowa z brunatnymi plamami pod wylewem, chropowacona, wewn. brunatna, gładzona. Średn. brzuśca ok. 50 cm, wylewu ok. 44 cm (Ryc. 46h). **2.** Częściowo zachowane naczynie, prawdopodobnie popielnica, jajowate, smukłe, z wyodrębnionym dnem. Powierzchnia zewn. brązowa, chropowacona, wewn. czarna, gładzona. Wys. zach. ok. 33 cm; średn. dna ok. 13 cm, brzuśca ok. 30 cm (Ryc. 46g). **3.** Fragment silnie skorodowanego pręta żelaznego o dług. ok. 9 cm. **4.** Kości ludzkie.

Obiekt 1

Całkowicie zniszczony grób, zlokalizowany w powierzchniowo eksploatowanej części pola. Zarejestrowany w postaci nieregularnej plamy o szarawym zabarwieniu z ułamkami ceramiki i niewielkim skupiskiem przepalonych kości.
1. Fragment grubościennego, silnie chropowaconego naczynia o powierzchni zewn. brązowoceglastej, wewn. szarej, gładzonej. **2.** Wałeczkowaty uchwyt niewielkiego naczynia z fragmentarycznie zachowanym czopem. Dług. 2,5 cm; średn. ok. 1 cm. **3.** Kości zwierzęce.

Obiekt 2

Grób wielopopielnicowy. Rozległa owalna jama o dług. 2,6 m i szer. 1,1 m wypełniona żółtoszarym piaskiem (Ryc. 47a). Krawędź wypełniska ciemniej wybarwiona (ślad szalowania materiałem organicznym?) Dno jamy sięgało gliniastego podłoża. Wewnątrz dwa równoległe rzędy naczyń ustawionych wzdłuż osi wschód-zachód. W I rzędzie stało 6 naczyń, w II rzędzie 4 naczynia (Ryc. 47b.c, 48a.b). Naczynia 1, 2, 4–10 zawierały przepalone kości i nakryte były pokrywami czapkowatymi. Spękane pokrywy z popielnic 1, 4, 8 i 9 zapadły się do ich wnętrz częściowo wypełnionych piaskiem. Niemal nienaruszona pokrywa osłaniała naczynie nr 5, do którego nie przedostał się piasek. W popielnicach 4, 5 i 6 znajdowały się przedmioty metalowe. Naczynie nr 3 nie miało pokrywy i nie zawierało kości, jedynie w górnej warstwie wypełniającego je piasku znaleziono 3 niecharakterystyczne przepalone kostki i nit żelazny (przypadkowe domieszki). Z otoczenia dolnych części naczyń 2, 4 i 6 zebrano niewielkie ilości drobnych, przepalonych kości. Pomiędzy naczyniami 2, 3 i 8 umieszczona była niewielka przystawka – pucharek na pustej nóżce (naczynie nr 11). W stropie jamy, ok. 10 cm ponad poziomem pokryw naczyń 2, 3, 8 i 9 zaobserwowano sięgającą w głąb jamy warstwę spalenizny z niewielkimi fragmentami węgli drzewnych i ułamkiem przydennej części dużego naczynia, zalegającym ponad naczyniem 3. Również na przedłużeniu w kierunku wschodnim II rzędu popielnic, w pobliżu naczynia 10, ok. 20 cm ponad jego górnym poziomem znajdowały się duże fragmenty masywnego, silnie chropowaconego naczynia. Na krawędzi jamy, na południe od naczynia 3 zarejestrowano nieregularne zaszarzenie o średn. ok. 30 cm. W jego obrębie znaleziono nit żelazny, identyczny jak pochodzący z naczynia 3.
Z jamy grobowej:
1. Naczynie 1 – popielnica z nisko osadzonym dwustożkowatym brzuścem o zaokrąglonym załomie i wysoką, lekko stożkowatą szyjką. Dno nieznacznie wklęsłe. Powierzchnie jasnobrązowe z szarymi plamami, gładzone, zewn. obecnie miejscami silnie złuszczona. Wys. 24,5 cm; średn. dna 9,5 cm, brzuśca 23 cm, wylewu 13,5 cm (Ryc. 49a). Naczynie zawierało kości ludzkie. **2.** Naczynie 1a – pokrywka z popielnicy 1, czapkowata, w kształcie wycinka kuli, bez zakładki. Brzeg wywinięty ku górze. Powierzchnie gładzone, jasnobrązowe z szaroceglastymi plamami. Wys. 4,7 cm; średn. 15–16 cm (Ryc. 49b). **3.** Kości ludzkie spomiędzy naczyń 1 i 2. **4.** Naczynie 2 – popielnica z nisko osadzonym dwustożkowatym brzuścem o zaokrąglonym załomie i wysoką, lekko stożkowatą szyjką. Dno nieco wklęsłe. Powierzchnia zewn. żółtobrązowa, do załomu brzuśca wyrównana ze śladami przecierania, wyżej wygładzona, wewn. szarobrązowa, gładzona. Wys. 25,5 cm; średn. dna 10,5 cm, brzuśca 27 cm, wylewu 15,5 cm (Ryc. 49c). W naczyniu znaj-

Fig. 44. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Equipment of grave 1 (a–d), of urns from feature 2: vessel 4 (e), vessel 5 (f–h), vessel 6 (k–m.w.y), of features 14, 15 (p–s), of feature 29 (n.o), of feature 47 (z), of feature 62 (bb.cc) and of feature 84 (t.u.aa); finds from top layer of feature 2 (i.j), from surface of the trenches (dd–ff). Bronze (b–h.k–m.y.z.ee.ff), iron (a.i.j.t.u.cc), bronze/iron (n.o), clay (p–s), bone (aa), antler (bb), stone (dd). Drawn by L. Kobylińska

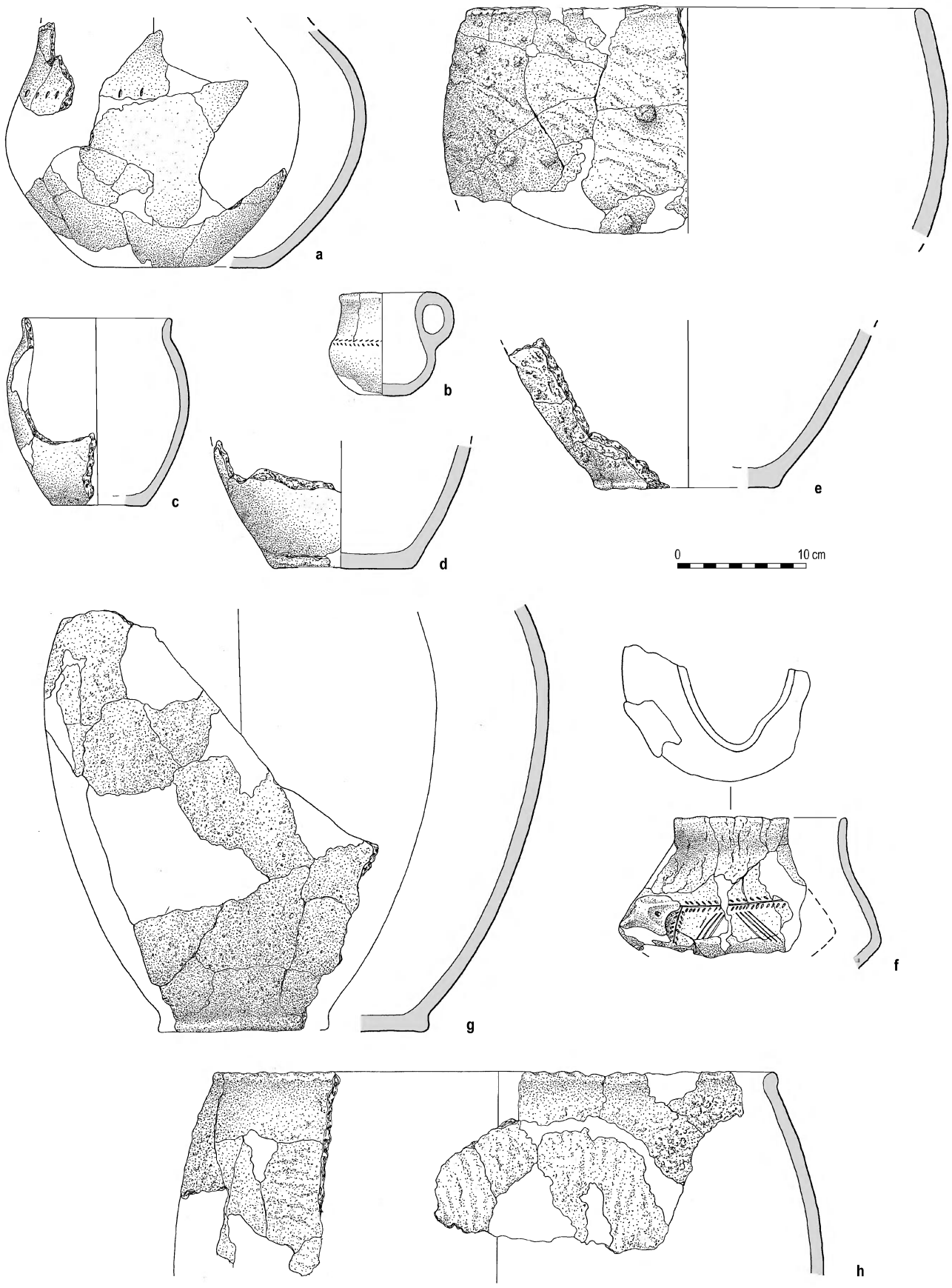

Ryc. 46. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z grobu 2 (a–d), z grobu 3 (g.h), z obiektu 5 (e.f). Rys. L. Kobylińska

Fig. 46. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from grave 2 (a–d), grave 3 (g.h) and feature 5 (e.f). Drawn by L. Kobylińska

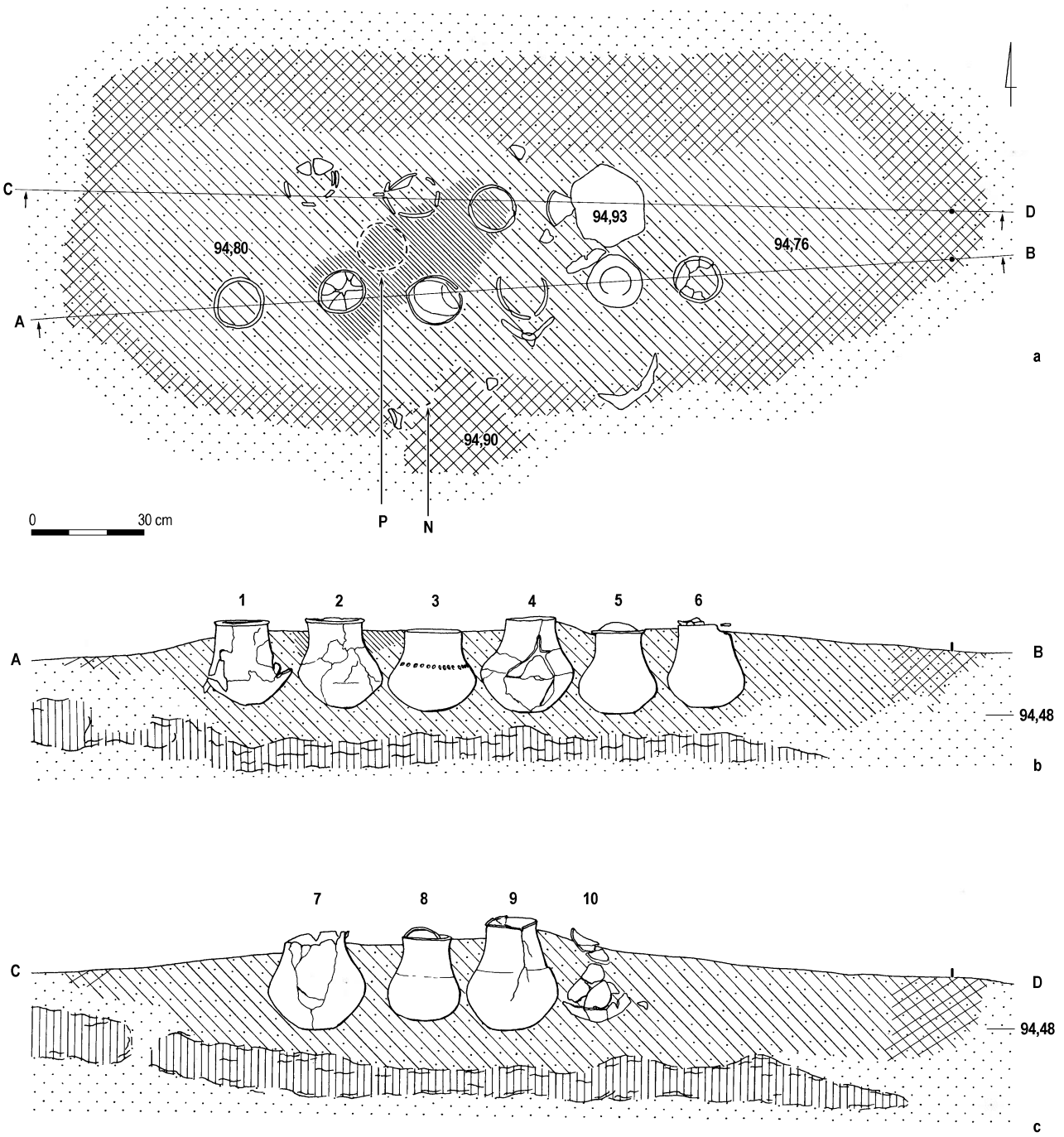

Ryc. 47. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profile (b.c) obiektu 2. Strzałkami zaznaczono nit żelazny (N) i usytuowanie na niższym poziomie pucharka glinianego (P). Rys. A. Potoczny

Fig. 47. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-sections (b.c) of feature 2. Iron rivet (N) and clay beaker (P) at lower level are marked with arrows. Drawn by A. Potoczny

dowały się kości ludzkie i zwierzęce. **5.** Naczynie 2a – pokrywka z popielnicy 2, czapkowata, w kształcie wycinka kuli, bez zakładki. Brzeg wywinięty ku górze. Powierzchnie gładzone, jasnobrązowe z szarymi przebarwieniami, wewn, lekko spękana. Wys. 3,8 cm; średn. 17 cm (Ryc. 49d). **6.** Kości ludzkie i zwierzęce spomiędzy naczyń 2 i 3. **7.** Naczynie 3 – z nisko osadzonym, baniastym brzuścem i słabo tektonicznie wydzieloną cylindryczna szyjką. Dno lekko wklęsłe. U nasady szyjki pasmo owalnych dołków stempelkowych. Powierzchnia zewn. jasnobrązowa, do połowy brzuśca słabo wyrównana, szorstka, wyżej dobrze wygładzona. Powierzchnia wewn. szarobrązowa, gładzona. Wys. 22 cm; średn. dna 10,5 cm, brzuśca 26 cm, wylewu 16,5 cm (Ryc. 50a). **8.** Nit żelazny o przekroju okrągłym. Końce płasko sklepane. Dług. 1,35 cm; średn. trzonu 0,3 cm (Ryc. 44i). **9.** Naczynie 4 – popielnica z dwustożkowato uformowanym brzuścem i stożkowatą szyjką z lekko pogrubioną i wywiniętą krawędzią. Dno nieco wklęsłe. Powierzchnia zewn. jasnobrązowa, dołem wyrównana, od połowy brzuśca gładzona, wewn. szarobrązowa, gładzona. Wys. 26 cm; średn. dna 10,5 cm, brzuśca 28 cm, wylewu 15,8 cm (Ryc. 49e). Na-

a

b

Ryc. 48. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Obiekt 2 w trakcie eksploracji. Fot. J. Andrzejowski
Fig. 48. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Feature 2 during excavations. Photo J. Andrzejowski

czynie zawierało kości ludzkie. **10.** Naczynie 4a – pokrywka z popielnicy 4, czapkowata, w kształcie wycinka kuli, bez zakładki. brzeg wywinięty ku górze, na szczycie odciśnięty palcem dołek. Powierzchnie gładzone, jasnobrązowe, wewn. z szarymi plamami. Wys. 3,2 cm; średn. 15 cm (Ryc. 49f). **11.** 2 fragmenty trzpienia szpili brązowej z pręta o przekroju okrągłym. Koniec trzpienia zaostrzony. Dług. fragmentów 3,4 i 4,0 cm; średn. trzpienia 0,3 cm (Ryc. 44e). **12.** Ułamek przedmiotu żelaznego. Dług. 2,2 cm. **13.** Kości ludzkie z otoczenia naczynia 4. **14.** Naczynie 5 – popielnica z nisko osadzonym, dwustożkowatym brzuścem o zaokrąglonym załomie. Szyjka lekko stożkowata, dno nieco wklęsłe. Powierzchnie jasnobrązowe, zewn. do załomu brzuśca wyrównana, wyżej gładzona, wewn. gładzona. Wys. 22 cm; średn. dna 11 cm, brzuśca 24 cm, wylewu 13,5 cm (Ryc. 49g). W naczyniu kości ludzkie. **15.** Naczynie 5a – pokrywka z popielnicy 5, czapkowata, w kształcie wycinka kuli, bez zakładki. Brzeg lekko wywinięty ku górze. Na szczycie słabo widoczny, płytki dołek palcowy. Powierzchnie gładzone, jasnobrązowe, wewn. z brunatnymi przebarwieniami, lekko spękana. Wys. 3,6 cm; średn. 15,2 cm (Ryc. 49h). **16.** 3 fragmenty spiralek typu salta leone, wykonanych z wąskiej taśmy brązowej z zaostrzonymi końcami. Dług. zwojów 2,2 cm, 1,3 cm i 1cm; średn. zwojów 0,5 i 0,6 cm, taśmy 0,2–0,25 cm (Ryc. 44f–h). **17.** Naczynie 6 – niesymetryczna popielnica z nisko osadzonym, baniastym brzuścem. Wysoka, stożkowata szyjka z miejscami pogrubioną rozchyloną krawędzią, dno lekko wklęsłe. Powierzchnia zewn. jasnobrązowa, do połowy brzuśca wyrównana ze śladami przecierania, wewn. z szarymi przebarwieniami, gładzona. Wys. 23–24,5 cm; średn. dna 9 cm, brzuśca 23,5 cm, wylewu 14,5 cm (Ryc. 49i). Naczynie zawierało kości ludzkie. **18.** Naczynie 6a – pokrywka z popielnicy 6, czapkowata, w kształcie wycinka kuli, bez zakładki. Brzeg lekko wywinięty ku górze, Powierzchnie gładzone, żółtobrązowe z szarymi przebarwieniami, wewn. lekko spękana. Wys. 3 cm; średn. 15,5 cm (Ryc. 49j). **19.** Kółko żelazne, owalne, z pręta o przekroju romboidalnym. Przekątna pręta ok. 0,35 cm; średn. kółka 3×4,25 cm (Ryc. 44w). 20. Szpila brązowa z łabędzią szyjką i główką rozklepaną, zwiniętą w uszko. Wykonana z pręta o przekroju okrągłym, koniec trzpienia odłamany. Dług. zach. 7,9 cm; średn. trzpienia 0,4 cm (Ryc. 44y).

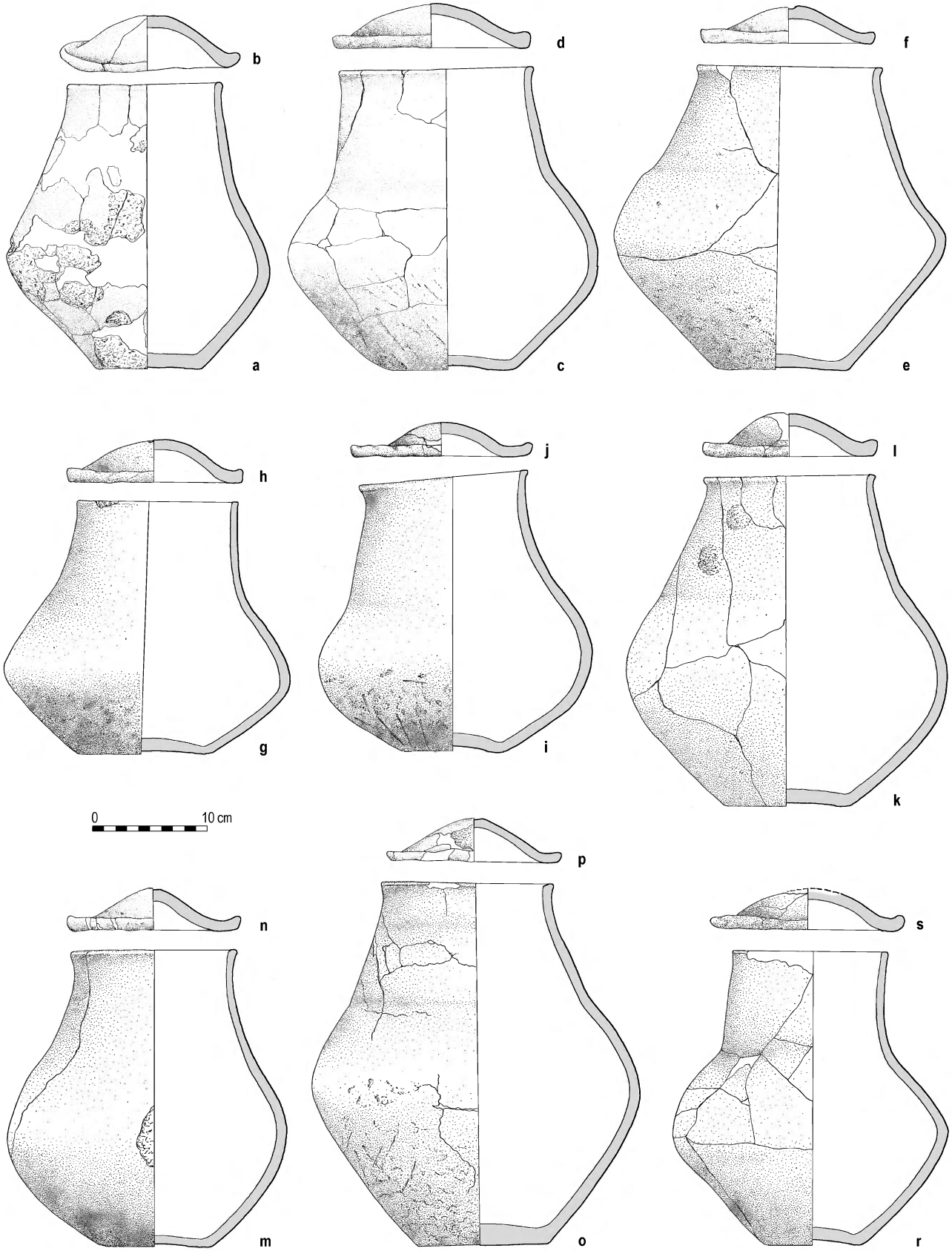

Ryc. 49. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Popielnice z pokrywkami z obiektu 2. Rys. L. Kobylińska
Fig. 49. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Urns with lids from feature 2. Drawn by L. Kobylińska

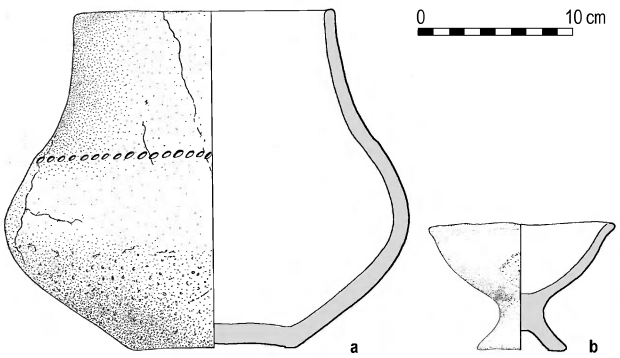

Ryc. 50. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Naczynie bez kości i przystawka-pucharek z obiektu 2. Rys. L. Kobylińska

Fig. 50. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Vessel without bones and accessory vessel (beaker) from feature 2. Drawn by L. Kobylińska

21. Kółka otwarte z drutu brązowego o przekroju okrągłym i ścienionych końcach (prawdopodobnie kolczyki), przepalone i zdeformowane, częściowo połączone ze sobą. Średn. drutu ok. 0,15 cm (Ryc. 44k.l). **22.** Dwuzwojowa spiralka z drutu brązowego o przekroju okrągłym i ścienionych końcach, zgnieciona w owal. Dług. przedmiotu 2 cm; średn. drutu ok. 0,15 cm (Ryc. 44m). **23.** Kości ludzkie z otoczenia naczynia 6. **24.** Naczynie 7 – popielnica z baniastym brzuścem. Wysoka, stożkowata szyjka z lekko pogrubioną i rozchyloną krawędzią, dno nieco wklęsłe. Powierzchnia zewn. ceglastobrązowa, plamista, dobrze wyrównana, miejscami złuszczona, wewn. szarobrązowa, gładzona. Wys. 28 cm; średn. dna 11 cm, brzuśca 28 cm, wylewu 15 cm (Ryc. 49k). W naczyniu kości ludzkie. **25.** Naczynie 7a – pokrywka z popielnicy 7, czapkowata, w kształcie wycinka kuli, bez zakładki. Brzeg wywinięty ku górze. Na szczycie słabo odciśnięty dołek palcowy. Powierzchnie gładzone, szarobrązowe, wewn. lekko spękana. Wys. 3,6 cm; średn. 15 cm (Ryc. 49l). **26.** Naczynie 8 – popielnica z nisko osadzonym, baniastym brzuścem, Szyjka stożkowata z lekko rozchyloną krawędzią, dno nieco wklęsłe. Powierzchnie gładzone, żółtobrązowe, zewn. z szarymi przebarwieniami, miejscami złuszczona, wewn. w górnej części czarna. Wys. 25 cm; średn. dna 9,5 cm, brzuśca 24 cm, wylewu 14,3 cm (Ryc. 49m). W naczyniu kości ludzkie. **27.** Naczynie 8a – pokrywka z popielnicy 8, czapkowata, w kształcie wycinka kuli, bez zakładki. Brzeg wywinięty ku górze, na szczycie płytki odcisk palcowy. Powierzchnie gładzone, żółtobrązowe z szarymi przebarwieniami. Wys. 3,6 cm; średn. 15 cm (Ryc. 49n). **28.** Naczynie 9 – popielnica z dwustożkowatym brzuścem o zaokrąglonym załomie. Szyjka stożkowata z lekko rozchyloną krawędzią, dno od wewnątrz nieco wypukłe. Powierzchnia zewn. jasnobrązowo-ceglasta, plamista, wewn. czarna, obie gładzone. Wys. 30 cm; średn. dna 11 cm, brzuśca 28,5 cm, wylewu 15 cm (Ryc. 49o). Naczynie zawierało kości ludzkie i zwierzęce. **29.** Naczynie 9a – pokrywka z popielnicy 9, czapkowata, w kształcie wycinka kuli, bez zakładki. Brzeg wywinięty ku górze, na szczycie płytki odcisk palcowy. Powierzchnie gładzone, jasnobrązowe, wewn. szarawa, zewn. miejscami złuszczona. Wys. 3,8 cm; średn. 15 cm (Ryc. 49p). **30.** Naczynie 10 – popielnica z dwustożkowato uformowanym brzuścem i wysoką, cylindryczną szyjką. Dno nieco wklęsłe. Powierzchnia. zewn. jasnobrązowa z ceglastymi i jasnoszarymi plamami, dołem wyrównana, wyżej gładzona, wewn. szarobrązowa, gładzona. Wys. 25,5 cm; średn. dna 8,5 cm, brzuśca 23,5 cm, wylewu 13,3 cm (Ryc. 49r). W naczyniu znajdowały się kości ludzkie i fragmenty poroża. **31.** Naczynie 10a – pokrywka z popielnicy 10, czapkowata, w kształcie wycinka kuli, bez zakładki. Brzeg wywinięty ku górze. Powierzchnie gładzone, szarobrązowe, wewn. lekko spękana. Wys. 3,5 cm; średn. 16,6 cm (Ryc. 49s). **32.** Naczynie 11 – przystawka, misowaty pucharek na pustej, kielichowatej nóżce. Powierzchnie żółtobrązowe, gładzone, zewn. miejscami złuszczona. Wys. 8 cm; średn. podstawy nóżki 5,8 cm, wylewu 12,2 cm (Ryc. 50b).

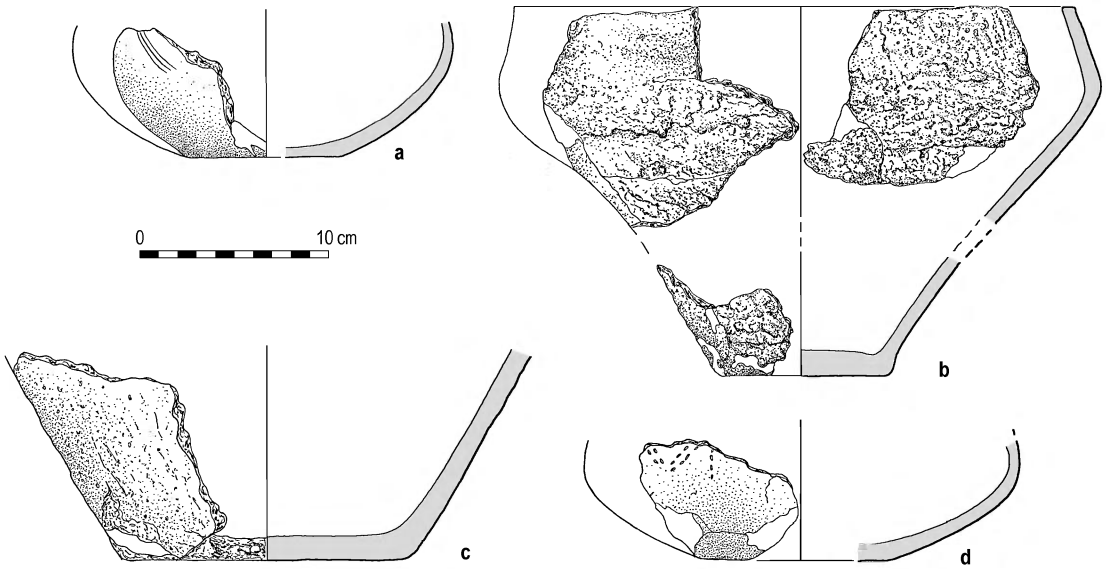

Ryc. 51. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z powierzchni obiektu 2. Rys. L. Kobylińska

Fig. 51. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from top-layer of feature 2. Drawn by L. Kobylińska

Ze stropu jamy:
32. Nit żelazny z pręta o przekroju okrągłym. Końce płasko rozklepane. Dług. 1,6 cm; średn. pręta 0,3 cm (Ryc. 44j). **33.** Fragmenty naczynia (kubka lub dzbanka?) z baniastym brzuścem, w górnej części zdobionym grupami ukośnych, potrójnych żłobków. Powierzchnie szarobrązowe, gładzone. Średn. dna ok. 8 cm, brzuśca ok. 21 cm (Ryc. 51a). **34.** Fragmenty dużego, masywnego naczynia o dwustożkowatym załomie brzuśca i smukłej części przydennej. Wylew naczynia uzyskany w wyniku „obcięcia" jego górnej części i wygładzenia nowej krawędzi. Dno grube, wypukłe od wewnątrz. Powierzchnie brunatne, zewn. grubo chropowacona, wewn. gładzona. Wys. ok. 40 cm; średn. dna 16 cm, brzuśca ok. 64 cm (Ryc. 51b). **35.** Fragment dolnej części dużego naczynia glinianego o powierzchniach brązowych, zewn. słabo chropowaconej, wewn. gładzonej. Średn. dna ok. 15 cm (Ryc. 51c). **36.** Fragmenty naczynia (kubka lub dzbanka?) z dwustożkowato uformowanym brzuścem, w górnej części zdobionym grupami nakłuć. Powierzchnie szarobrązowe, gładzone. Średn. dna ok. 9 cm, brzuśca ok. 23 cm (Ryc. 51d).

Obiekt 5

Grób kloszowy znacznie uszkodzony, usytuowany w ścianie jednego z dołów wybierzyska piaskowni (Ryc. 52). W pozostałościach szarawej, nieregularnej jamy zachowała się część klosza wypełnionego szarobrunatną, przemieszaną ziemią. Poza obrębem klosza, we wschodniej części jamy znajdowała się wkładka silnie nawęglonego piasku z drobnymi fragmentami przepalonych kości (?), ceramiki i fragmentem przedmiotu z brązu.
1. Częściowo zachowane naczynie – jajowaty klosz z karbowaną krawędzią. Powierzchnia zewn. brązowa, silnie chropowacona, wewn. szarobrązowa, gładzona. Wys. prawdopodobna ok. 40 cm; średn. dna 14 cm, brzuśca 38 cm, wylewu 35 cm (Ryc. 46e). **2.** Częściowo zachowane, silnie przepalone i zniekształcone naczynie z nisko osadzonym dwustożkowatym brzuścem i krótką, cylindryczną szyjką. Na górnej części brzuśca dwa małe, iksowato uformowane uszka. Pomiędzy nimi ornament rytych linii i nakłuć tworzących jodełkę i pasma potrójnych lub poczwórnych ukośnych żłobków. Powierzchnia brązowa z szarymi i brunatnymi przebarwieniami, gładzona, obecnie silnie zniszczona. Wys. zach. 11 cm; średn. brzuśca 16,5 cm, wylewu ok. 9 cm (Ryc. 46f). **3.** Fragment kółeczka (?) brązowego z taśmy o przekroju owalnym. Szer. taśmy ok. 0,4 cm; średn. kółka ok. 0,85 cm. **4.** Kości ludzkie.

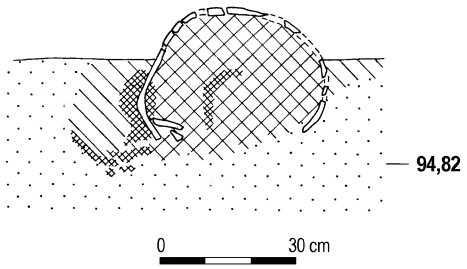

Ryc. 52. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Profil obiektu 5. Rys. A. Potoczny
Fig. 52. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Cross-section of feature 5. Drawn by A. Potoczny

Obiekt 6

Grób popielnicowy – usytuowany w bezpośrednim sąsiedztwie grobu 1na odhumusowanej części wydmy, przygotowanej do eksploatacji piasku. Obiekt silnie uszkodzony, naruszony prawdopodobnie przez duże zwierzę kopiące norę (Ryc. 53a). Odsłonięto zwarte skupisko przepalonych kości sięgających do głębokości ok. 15 cm od powierzchni, otoczone fragmentami całkowicie zniszczonej popielnicy – znaleziono przy niej ułamek przepalonego przedmiotu brązowego – oraz kilku innych naczyń, których skorupy rozciągały się szerokim pasem biegnącym ukośnie do głębokości ok. 40 cm od powierzchni, w kierunku północno-zachodnim (Ryc. 53b). W czystym, sypkim piasku zarysy jamy były niewidoczne. Z zebranych skorup zrekonstruowano 6 naczyń.
1. Popielnica. Naczynie z baniastym brzuścem i słabo wydzieloną, krótką szyjką o lekko pogrubionej krawędzi. Dno szerokie, od wewnątrz pogrubione, nieco wypukłe. Powierzchnie czarne, gładzone. Wys. 29 cm; średn. dna 15,5 cm, brzuśca 28 cm, wylewu 15,5 cm (Ryc. 54a). **2.** Misowata pokrywka z płaskim dnem. Krawędź pogrubiona i lekko wywinięta na zewnątrz. Powierzchnie czarne, gładzone. Wys. 6–6,3 cm; średn. dna 8,5 cm, wylewu 20 cm (Ryc. 54b). **3.** Naczynie z baniastym brzuścem i wysoką szyjką oddzieloną wypukłą listewką zdobioną nieregularnymi odciskami owalnego stempelka i nakłuciami. Na listewce 3 niewielkie, nieprzekłute, iksowate pseudouszka. Na górnej części brzuśca ornament jodełkowy w postaci nieregularnych festonów. Dno lekko wklęsłe. Powierzchnie czarne, dobrze wygładzone. Wys. 19 cm; średn. dna 7,5 cm, brzuśca 18 cm, wylewu 12 cm (Ryc. 54c). **4.** Misa półkulista z niewielkim wgięciem pod krawędzią podkreślonym pasmem trójkątnych odcisków. Powierzchnie gładzone, zewn. brązowa, z ciemnymi plamami, wewn. ciemnoszara. Wys. 5,5 cm średn. dna 4 cm,

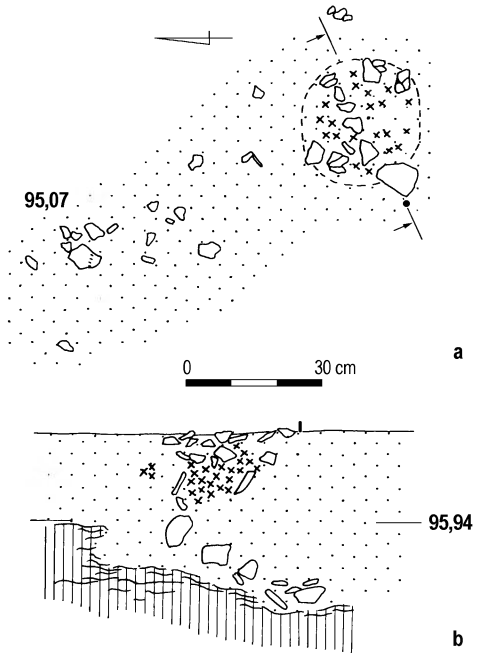

Ryc. 53. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 6. Rys. A. Potoczny
Fig. 53. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 6. Drawn by A. Potoczny

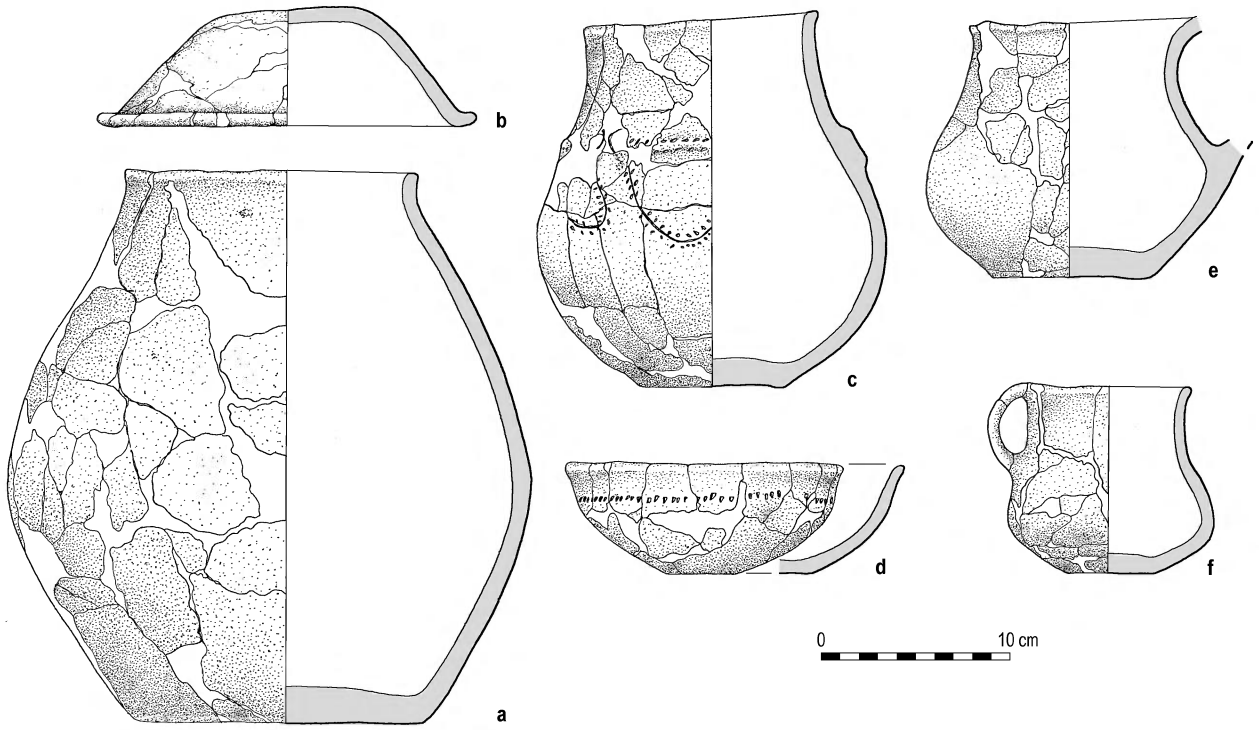

Ryc. 54. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 6. Rys. L. Kobylińska
Fig. 54. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 6. Drawn by L. Kobylińska

wylewu 15 cm (Ryc. 54d). **5.** Dzbanek z nisko osadzonym, baniastym brzuścem i słabo wydzieloną szyjką. Ucho utrącone. Powierzchnie brązowe z ciemnoszarymi plamami. Wys. 13,5 cm; średn. dna 8,5 cm, brzuśca 16 cm, wylewu 11,5 cm (Ryc. 54e). **6.** Mały dzbanek z nisko osadzonym, baniastym brzuścem i słabo tektonicznie wydzieloną szyjką. Ucho taśmowate. Powierzchnie czarne, gładzone. Wys. 10 cm; średn. dna 4,5 cm, brzuśca 11 cm, wylewu 9 cm (Ryc. 54f). **7.** 1 przepalony fragment przedmiotu brązowego z pręta o przekroju okrągłym. Dług. 1,8 cm; średn. ok. 0,6 cm. **8.** Kości ludzkie.

Obiekt 13

Znacznie uszkodzony grób kloszowy. Rozwleczone przez pług skorupy naczyń i przepalone kości zarejestrowano w spągu warstwy ornej (Ryc. 55a). Niżej odsłonięto pozostałości jamy grobowej z szarobrązowym wypełniskiem o średn. ok. 40 cm. Przy dnie znajdowała się dolna część popielnicy z resztkami kości, otoczona fragmentami zniszczonego klosza (Ryc. 55b). **1.** Kilka fragmentów (głównie części przydennej) klosza o powierzchni zewn. brązowej, chropowaconej, wewn. szarej, gładzonej. Średn. dna ok. 13 cm. **2.** Dolna część jajowatej (workowatej) popielnicy z lekko wydzielonym dnem. Powierzchnia zewn. brązowa, chropowacona, wewn. szarobrązowa, gładzona. Wys. zach. ok. 24 cm; średn. dna 12 cm, brzuśca 28 cm (Ryc. 56h). **3.** Kości ludzkie i zwierzęce.

Obiekty 14, 15

Pozostałości dwóch położonych w bliskim sąsiedztwie, całkowicie zniszczonych grobów lub jednego dwu albo wielopopielnicowego. Z pochówków pozostały ślady skupisk przepalonych kości i drobnych ułamków ceramiki. Reszta pozyskanego materiału, całkowicie przemieszanego, pochodzi z przesiewania humusu

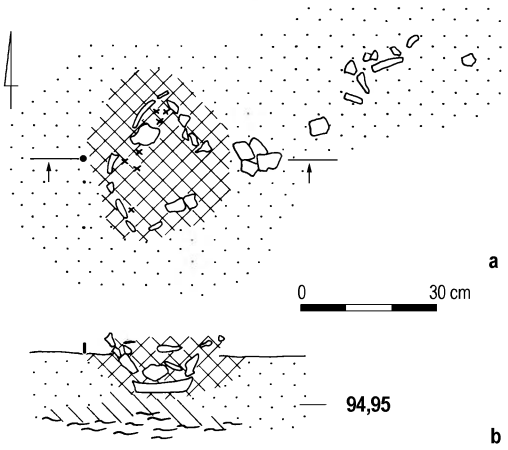

Ryc. 55. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 13. Rys. A. Potoczny
Fig. 55. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 13. Drawn by A. Potoczny

i luźno narzuconej ziemi wybranej z wykopów, które zniszczyły groby (grób). Poza kośćmi i fragmentami naczyń znaleziono gliniane paciorki i grudki stopionego metalu i szkła.
1. Fragmenty wylewu naczynia o powierzchniach czarnych, silnie wyświeconych (Ryc. 56a). **2.** Fragment wylewu naczynia (misy?) o lekko rozchylonej krawędzi. Powierzchnie brunatne, gładzone (Ryc. 56b). **3.** Fragment wylewu misy z wgięciem pod krawędzią. Powierzchnie czarne, gładzone, zewn. obecnie zniszczona (Ryc. 56d). **4.** Fragment wylewu naczynia o lekko ścienionej krawędzi. Powierzchnie czarne, dobrze wygładzone (Ryc. 56e). **5.** Fragment masywnej misy o powierzchniach szarobrązowych, wewn. gładzonej, zewn. wyrównanej (Ryc. 56f).

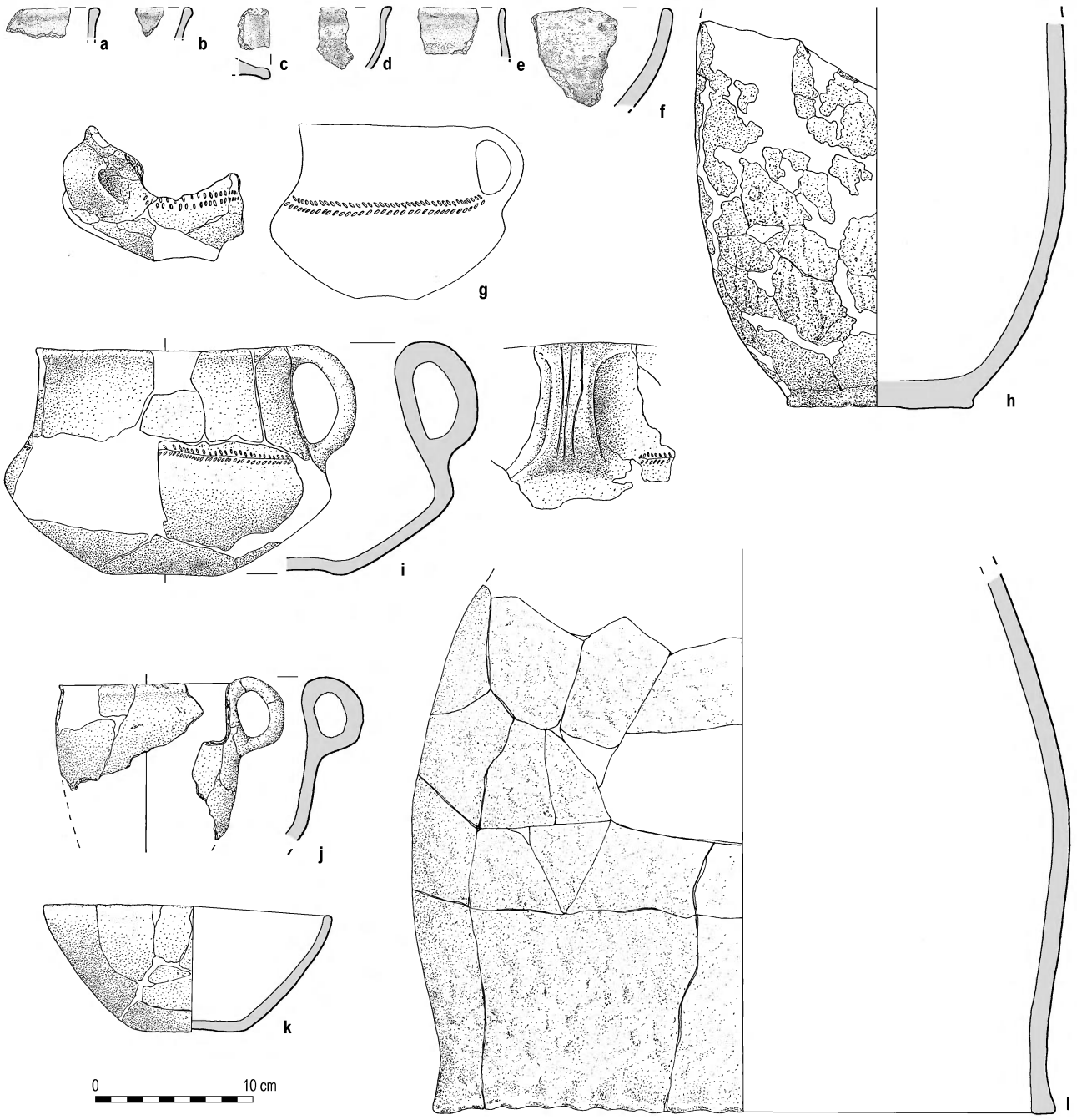

Ryc. 56. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 13 (h), z obiektów 14, 15 (a–f), z obiektu 16 (l), obiektu 21 (g.i–k). Rys. L. Kobylińska

Fig. 56. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 13 (h), features 14, 15 (a–f), feature 16 (l) and feature 21 (g.i–k). Drawn by L. Kobylińska

6. Kilkadziesiąt bardzo drobnych, częściowo złuszczonych ułamków różnych naczyń, w tym niewielkich, czernionych o wyświeconych powierzchniach, m.in. ułamek prawdopodobnie krawędzi niewielkiej pokrywy (czapkowatej?) o powierzchniach czarnych, silnie wygładzonych (Ryc. 56c). **7.** 3 koliste, płaskie paciorki gliniane (kaolin?) o powierzchni szorstkiej, szarej ze śladami czerwonego barwnika. Średn. 0,4 cm, 0,5 cm i 0,55 cm; grubość 0,13 cm, 0,2 cm i 0,15 cm (Ryc. 44p–s). **8.** Grudka stopionego szkła koloru kobaltowego. **9.** Fragment zakrzywionego łukowato drucika brązowego o przekroju okrągłym. Dług. 0,9 cm; średn. drutu ok. 0,15 cm. **10.** Kilkanaście niewielkich grudek stopionego brązu. **11.** Kości ludzkie i zwierzęce.

Obiekt 16

Grób kloszowy znacznie uszkodzony, odkryty w ścianie wybierzyska piaskowni. Strop grobu całkowicie zniszczony (Ryc. 57a). Częściowo zachowany klosz, posadowiony w niewidocznej jamie z lekko przebarwionym wypełniskiem w części zachodniej, zawierającym kilka ułamków cienkościennych

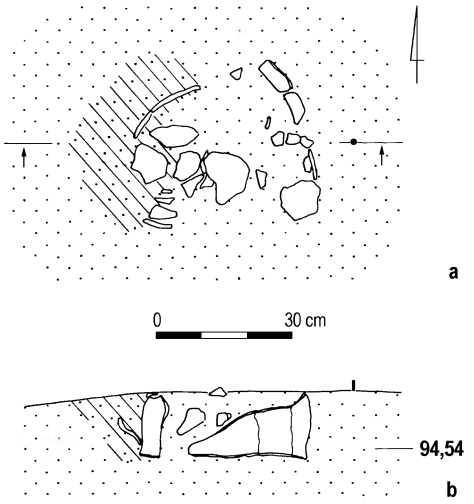

Ryc. 57. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 16. Rys. A. Potoczny

Fig. 57. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 16. Drawn by A. Potoczny

naczyń (Ryc. 57b). W obrębie klosza zachowało się dno zapewne popielnicy. Nieliczne przepalone kości pochodziły ze stropu obiektu. W otoczeniu klosza znaleziono 2 krzemienie.
1. Klosz – duże naczynie jajowate z lekko rozchylonym wylewem i karbowaną krawędzią. Część przydenna niezachowana. Powierzchnia zewn. słabo chropowacona, brązowa z ciemnoszarymi plamami, wewn. czarna, gładzona. Wys. zach. 34 cm; średn. brzuśca 41 cm, wylewu 39 cm (Ryc. 56l). **2.** Dno naczynia (popielnicy?) z fragmentem ścianki. Powierzchnia zewn. szarobrązowa, chropowacona, wewn. czarna, gładzona. Średn. dna 13 cm. **3.** 2 łuski z krzemienia narzutowego. **4.** Kości ludzkie.

Obiekt 20

Zniszczony grób? Na granicy humusu i żółtego piasku zarejestrowano smugę szarobrązowej ziemi zawierającej ułamki ceramiki i drobne przepalone kości rozwleczone przez pług na długości ok. 90 cm.
1. Kilkadziesiąt niewielkich ułamków pochodzących z brzuśca dużego naczynia (klosza?) o powierzchni zewn. brązowej, chropowaconej, wewn. gładzonej, szarobrązowej. **2.** Kości ludzkie.

Obiekt 21

Grób jamowy? Odkryty w spągu warstwy ornej w postaci naruszonego przez pług skupiska ceramiki i przepalonych kości umieszczonych w płytkiej jamce o miąższości ok. 15 cm. Całość otaczał uszkodzony od północy wieniec o średn. ok. 35 cm z potłuczonych, częściowo przepalonych i zdeformowanych naczyń (Ryc. 58a). Wypełnisko obiektu stanowił brunatny piasek przemieszany z nielicznymi, drobnymi kośćmi złożonymi na skorupach przepalonej miski (Ryc. 58b).
1. Fragmenty silnie przepalonego i zdeformowanego kubka z szerokim, taśmowatym uchem. U nasady szyjki pozostałości podwójnego pasma ukośnych nakłuć. Dno prawdopodobnie lekko wklęsłe. Powierzchnie szaroceglaste, gładzone. Wymiary rysunkowo zrekonstruowanego naczynia: wys. ok. 11 cm; średn. dna ok. 4–5 cm, brzuśca ok. 15 cm, wylewu ok. 11 cm

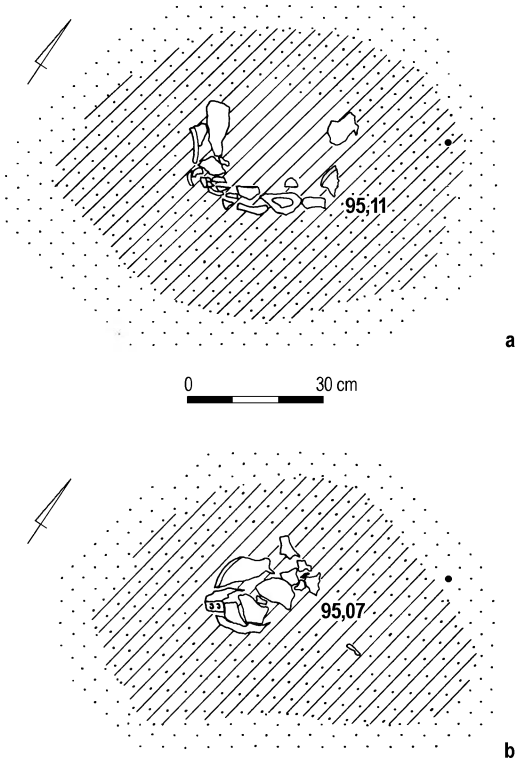

Ryc. 58. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 21. Rys. A. Potoczny

Fig. 58. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 21. Drawn by A. Potoczny

(Ryc. 56g). **2.** Fragmenty profilowanego kubka z szerokim taśmowatym uchem zdobionym trzema cienkimi, niestarannie wykonanymi, pionowymi żłobkami. Dno lekko wklęsłe. U nasady szyjki dookolne pasmo ornamentu jodełkowego. Powierzchnie szarobrązowe, wygładzone. Wys. 13,5–14 cm; średn. dna 7 cm, brzuśca 21 cm, wylewu ok. 17 cm (Ryc. 56i). **3.** 2 fragmenty kubka beczułkowatego z zachowanym taśmowatym uchem. Krawędź lekko wyodrębniona. Obie powierzchnie gładzone (pod krawędzią bardzo starannie), szaroceglaste, miejscami ze śladami przepalenia. Średn. ok. 11 cm (Ryc. 56j). **4.** Misa z lekko wklęsłym dnem. Obie powierzchnie gładzone, szarożółtoceglaste, wewn. zniszczona, ze śladami przepalenia. Wys. 7,5–8 cm; średn. dna 7 cm, wylewu ok. 18 cm (Ryc. 56k). **5.** Kości ludzkie.

Obiekt 24

Grób jamowy? Zarys niewielkiej, owalnej jamy o wym. 75× 30 cm odsłonięto w stropie rozmytego zagłębienia warstwy kulturowej osady. Szarawe wypełnisko o nieregularnym zarysie i miąższości ok. 15 cm zawierało węgle drzewne, drobne przepalone kostki i ułamki ceramiki.
1. Fragment wylewu naczynia zapewne jajowatego, z karbowaną krawędzią. Powierzchnie żółtawoszare, zewn. chropowacona, wewn. słabo wyrównana. **2.** Kilka niecharakterystycznych fragmentów ceramiki o chropowaconej powierzchni zewnętrznej. **3.** Kości ludzkie.

Obiekt 27

Grób jamowy. Zarejestrowany na krawędzi wybierzyska,

częściowo uszkodzony przez obryw (Ryc. 59a). Niewielka jamka o średn. ok. 30 cm w planie i miąższości ok. 10–12 cm z silnie nawęglonym wypełniskiem zawierającym drobne, przepalone kości. Dno nieckowatego zagłębienia tworzyły dwa duże, miseczkowato ułożone ułamki tego samego naczynia (Ryc. 59b).
1. Fragment górnej części jajowatego naczynia z karbowaną krawędzią. Powierzchnia zewn. brązowobrunatna, chropowacona, wewn. ciemnoszara, gładzona. Średn. wylewu ok. 21 cm. **2.** Kości ludzkie.

Obiekt 29

Grób kloszowy zlokalizowany na krawędzi wybierzyska, znacznie uszkodzony przez orkę, częściowo spenetrowany (Ryc. 60a). Nieregularna jama o średn. ok. 50 cm w przekroju miała kształt płaskodennej niecki. Silnie nawęglone wypełnisko o zarejestrowanej miąższości ok. 30 cm zawierało pozostałości klosza i w jego obrębie ułamki dwóch gładzonych naczyń – zapewne przystawek (Ryc. 60b). Nie znaleziono popielnicy. Z jamy pochodzą dwa fragmenty sprężynek zapinek. W czarnej ziemi, poza kloszem, wystąpiły dość liczne, przepalone kości.
1. Fragment klosza – dużego naczynia jajowatego z karbowaną krawędzią. Powierzchnia zewn. silnie chropowacona, brunatna z czarnymi plamami, wewn. szaroczarna, gładzona. Średn. wylewu ok. 32 cm (Ryc. 61a). **2.** Fragment naczynia (dzbanka?) z baniastym brzuścem i wysoką, słabo wyodrębnioną szyjką. U jej nasady dookolne pasmo poziomych nakłuć, poniżej pary ukośnie rytych linii sięgających połowy brzuśca. Obie powierzchnie gładzone, zewn. żółtoszara, wewn. szaroceglasta. Średn. brzuśca ok. 17 cm, wylewu ok. 12 cm (Ryc. 61b). **3.** Fragment kubka z zachowanym uchem. Szyjka oddzielona od baniastego brzuśca wyraźnym uskokiem, podkreślona delikatnie rytą, dookolną linią. Poniżej zachowane 2 niewielkie, słabo widoczne „drzewka" w postaci pionowych kresek z odchodzącymi na boki parami krótkich nacięć. Obie powierzchnie gładzone, szaroceglaste. Średn. brzuśca ok. 16,5 cm, wylewu ok. 12 cm (Ryc. 61c). **4.** Fragment zapinki – pozostałości częściowo przetopionej sprężynki z drutu brązowego o przekroju okrągłym owiniętej na żelaznej osi. Dług. osi 2,7 cm (Ryc. 44n). **5.** Fragment zapinki – pozostałości silnie przetopionej sprężynki brązowej o przekroju okrągłym, owiniętej na żelaznej osi. Zachowany niewielki fragment cięciwy. Dług. osi 3,5 cm (Ryc. 44o). **6.** Kości ludzkie.

Obiekt 31

Grób kloszowy, znacznie uszkodzony przez orkę (Ryc. 62a). Na skorupy zniszczonego klosza natrafiono w spągu warstwy ornej. Zachowała się jedynie przykrawędna część klosza (do wysokości ok. 20 cm) wspartego na podkładce z fragmentów ceramiki, ustawionego w niewielkiej jamie wypełnionej szarawym piaskiem z kilkoma bryłkami brązu (Ryc. 62b). Do zewnętrznej ścianki klosza od południa i od wschodu przylegały liczne fragmenty przepalonych naczyń. W obrębie klosza znajdowało się kilka ułamków ceramiki (Ryc. 62c). Przepalone kości rejestrowano pojedynczo jedynie w otoczeniu klosza.
1. Klosz – zrekonstruowana górna partia i fragment części przydennej dużego, jajowatego naczynia. Powierzchnia zewn. brązowa, chropowacona, wewn. ciemnoszara, gładzona. Wys. ok. 46 cm; średn. dna ok. 14 cm, brzuśca 46 cm, wylewu ok. 36 cm (Ryc. 61h). **2.** Naczynie z wnętrza klosza – ułamki popielnicy lub podkładki (?). Fragmenty naczynia jajowatego z karbowaną krawędzią. Powierzchnie żółtawoszare, zewn. szorstka, wewn. gładzona. Wys. ok. 25 cm; średn. dna ok. 7 cm, brzuśca ok. 25 cm, wylewu ok. 23 cm (Ryc. 61d). **3.** Naczynie z otoczenia klosza – fragmenty silnie przepalonego i zdeformowanego dużego kubka, zrekonstruowanego rysunkowo. Brzusiec uformowany dwustożkowato, szyjka podkreślona pasmem ornamentu jodełkowego ze zwisającymi ukośnie grupami potrójnych żłobków. Ucho szerokie, taśmowate, dolna nasada zakończona biegnącymi ukośnie krótkimi „wąsami". Powierzchnie pierwotnie gładzone, obecnie szorstkie, spękane, szaroceglaste. Wys. ok. 17,5 cm; średn. dna ok. 9 cm, brzuśca ok. 24 cm, wylewu ok. 18 cm (Ryc. 61e). **4.** Naczynie z otoczenia klosza – fragmenty silnie przepalonego i zdeformowanego dużego kubka,

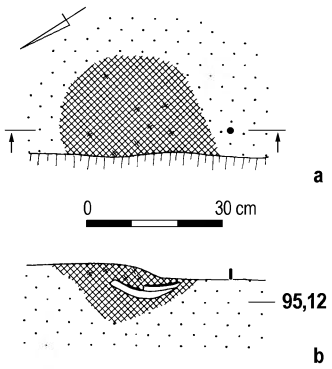

Ryc. 59. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 27. Rys. A. Potoczny

Fig. 59. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 27. Drawn by A. Potoczny

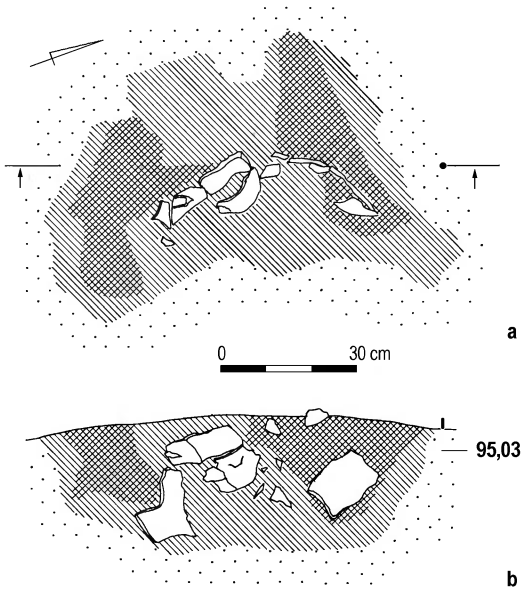

Ryc. 60. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 29. Rys. A. Potoczny

Fig. 60. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 29. Drawn by A. Potoczny

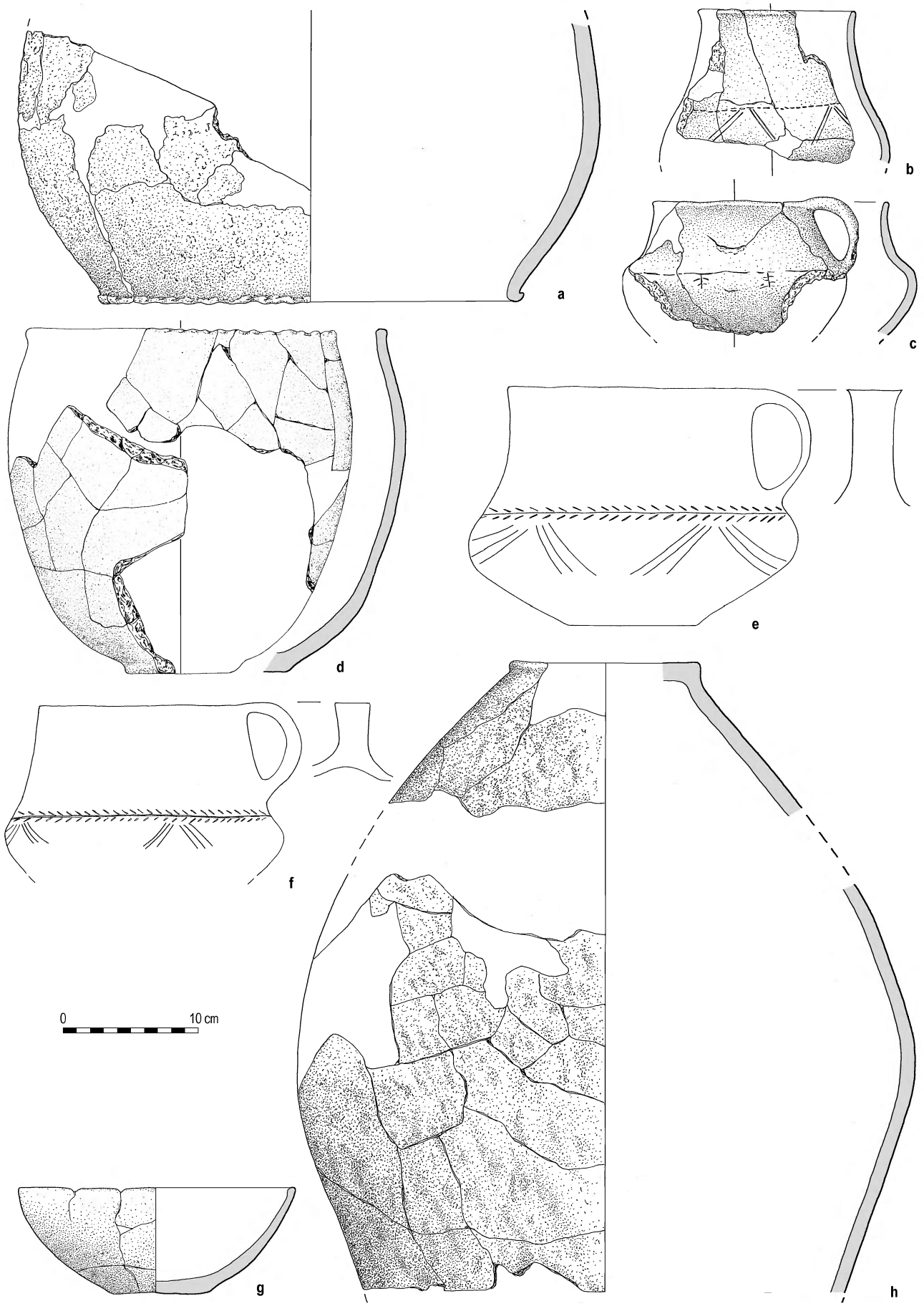
a
b
c
d
e
f
g
h
0
10 cm

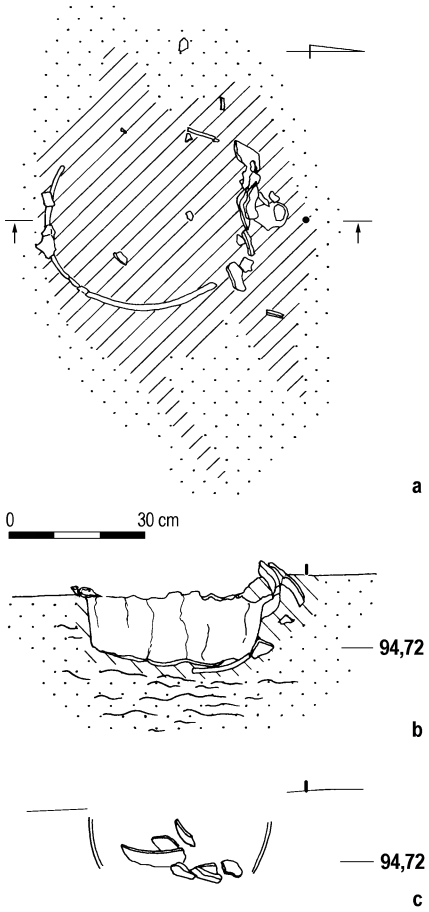

Ryc. 62. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a), profil (b) i przekrój (c) obiektu 31. Rys. A. Potoczny

Fig. 62. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-sections (b.c) of feature 31. Drawn by A. Potoczny

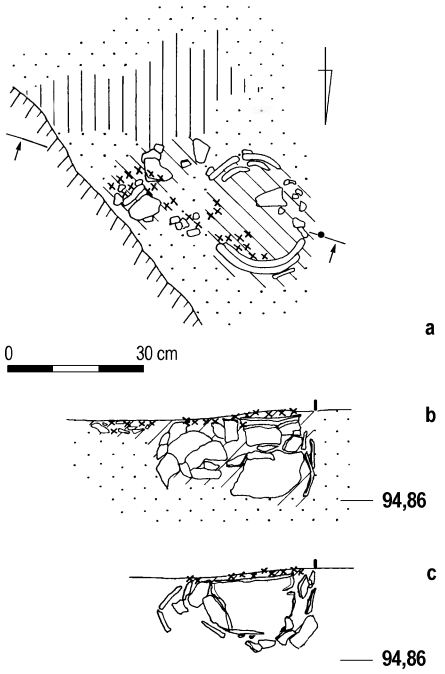

Ryc. 63. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a), profil (b) i przekrój (c) obiektu 34. Rys. A. Potoczny

Fig. 63. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-sections (b.c) of feature 34. Drawn by A. Potoczny

częściowo zrekonstruowanego rysunkowo. Brzusiec uformowany dwustożkowato, szyjka podkreślona pasmem ornamentu jodełkowego ze zwisającymi ukośnie grupami potrójnych żłobków. Ucho szerokie, taśmowate, dolna nasada zakończona biegnącymi ukośnie krótkimi „wąsami". Brak dna. Powierzchnie pierwotnie gładzone, obecnie szorstkie, spękane, szarobrązowe. Średn. brzuśca ok. 21 cm, wylewu ok. 15 cm (Ryc. 61f). **5.** Naczynie z wnętrza klosza – misa z nieznacznie wklęsłym dnem i krawędzią lekko zachyloną do środka. Obie powierzchnie szarobrunatne, dobrze wygładzone. Wys. 8 cm; średn. dna ok. 7 cm, wylewu ok. 20 cm (Ryc. 61g). **6.** Podkładka spod klosza – fragment brzuśca dużego naczynia o powierzchniach brązowych, zewn. chropowaconej, wewn. gładzonej. **7.** 5 drobnych grudek stopionego brązu. **8.** Kości ludzkie i zwierzęce.

Obiekt 34

Uszkodzony grób kloszowy. Odsłonięty w spągu warstwy ornej w postaci niewielkiego skupiska zawierającego przepalone kości i ułamki naczyń, przemieszczonego w kierunku zachodnim w stosunku do miejsca posadowienia grobu (Ryc. 63a). Klosz, w części przykrawędnej zachowany *in situ*, osłaniał popielnicę (pierwotnie zapewne nakrytą misą), z której ocalała wypełniona kośćmi partia przydenna (Ryc. 63b). Dno popielnicy umieszczonej w słabo widocznej jamie o brązowym wypełnisku ustawione było na podkładce z fragmentu naczynia (Ryc. 63c). W obrębie wypełniska znajdował się krzemień.

1. Klosz – częściowo zachowane naczynie jajowate z karbowaną krawędzią. Powierzchnia zewn. brązowa z szarymi plamami, wyrównana, wewn. szara, gładzona. Wys. zach. ok. 30 cm; średn. brzuśca 32 cm, wylewu 26 cm (Ryc. 64b). **2.** Popielnica – naczynie jajowate z wyodrębnionym dnem i lekko karbowaną krawędzią. Powierzchnia zewn. brązowa, wyrównana, wewn. szara, gładzona. Wys. 23 cm; średn. dna 12 cm, brzuśca 21,5 cm, wylewu 17,7 cm (Ryc. 64f). **3.** Misa. Rekonstruowane rysunkowo naczynie z wgięciem pod krawędzią i słabo wyodrębnionym dnem. Powierzchnie brązowe, wewn. gładzona, zewn. ze śladami omiatania i odciśniętych ździebeł trawy. Wys. ok. 9 cm; średn. dna ok. 7 cm, wylewu ok. 18 cm (Ryc. 64d). **4.** Podkładka pod popielnicę. Fragment przydennej części naczynia z lekko wyodrębnionym dnem. Powierzchnie brązowe, wewn. z szarymi plamami, gładzona, zewn. słabo chropowacona. Wys. zach. 10 cm; średn. dna 11,5–12 cm (Ryc. 64h). **5.** Półwytwór grocika trójkątnego z krzemienia narzutowego (Ryc. 16e). **6.** Kości ludzkie i zwierzęce.

Obiekt 37

Zapewne grób kloszowy. Strop znacznie uszkodzony przez orkę. W nieregularnej, workowatej jamie o szarobrązowym wypełnisku o miąższości ok. 60 cm znajdowały się ułamki kilku naczyń koncentrujące się w górnej warstwie południowej

Ryc. 61. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 29 (a–c), z obiektu 31 (d–h). Rys. L. Kobylińska

Fig. 61. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 29 (a–c), from feature 31 (d–h). Drawn by L. Kobylińska

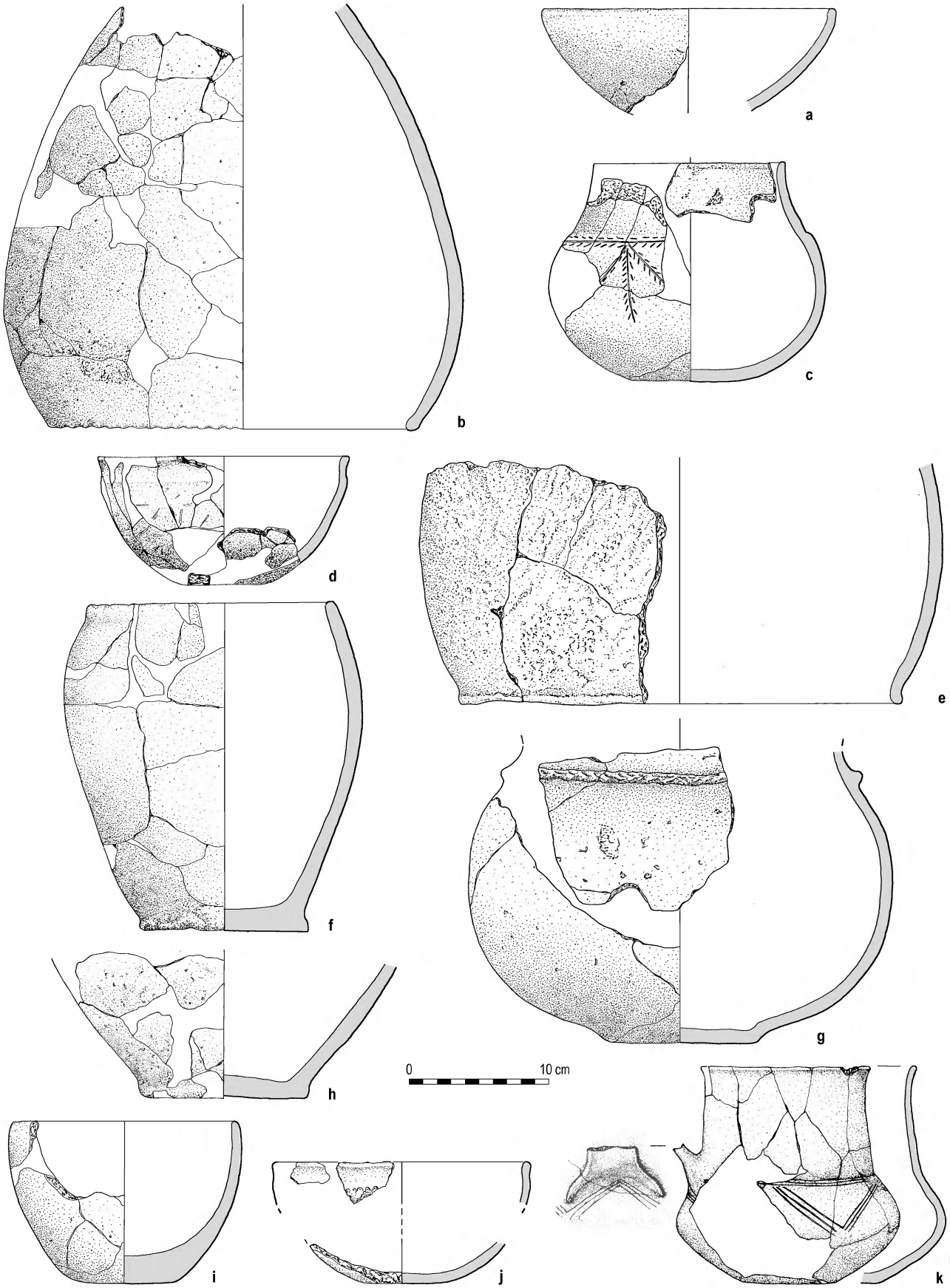

Ryc. 64. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 34 (b.d.f.h), z obiektu 37 (a.c.e.g.k), z obiektu 39 (i.j). Rys. L. Kobylińska

Fig. 64. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 34 (b.d.f.h), feature 37 (a.c.e.g.k) and feature 39 (i.j). Drawn by L. Kobylińska

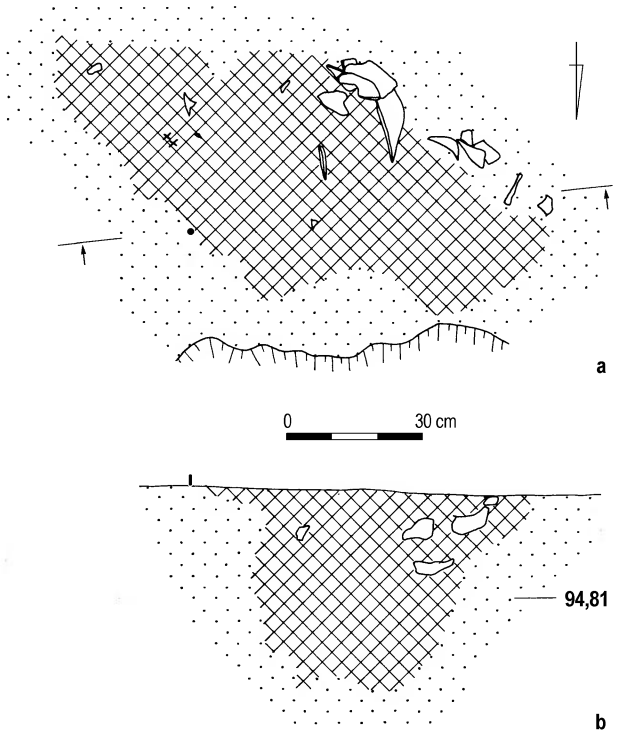

Ryc. 65. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 37. Rys. A. Potoczny

Fig. 65. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 37. Drawn by A. Potoczny

części obiektu, w sąsiedztwie szaroczarnego zaciemnienia zawierającego przepalone kości i węgle drzewne (Ryc. 65a.b). **1.** Fragment dużego naczynia jajowatego z karbowaną krawędzią, zapewne klosza. Obie powierzchnie szarobrunatne, zewn. chropowacona, wewn. gładzona. Średn. wylewu ok. 30 cm (Ryc. 64e). **2.** Częściowo zachowane naczynie z baniastym brzuścem i wyodrębnionym dnem. Szyjka podkreślona karbowaną listwą. Na największej wydętości brzuśca zachowany fragment celowo wykonanego otworu o średn. ok. 2,5 cm. Obie powierzchnie gładzone, zewn. brązowoceglasta, wewn. ciemnoszara. Średn. dna 8 cm, brzuśca ok. 30 cm (Ryc. 64g). **3.** Fragmentarycznie zachowane naczynie z baniastym brzuścem i lekko stożkowatą szyjką wyodrębnioną niewielkim uskokiem. U jej nasady pasmo ornamentu jodełkowego, poniżej zwisające potrójne „gałązki" odchodzące od kolistych dołeczków stempelkowych. Obie powierzchnie szaroceglaste, gładzone. Wys. ok. 15,5 cm; średn. dna ok. 8 cm, brzuśca ok. 19,5 cm, wylewu ok. 13,5 cm (Ryc. 64c). **4.** 2 fragmenty misy z krawędzią zagiętą do wewnątrz. Dna brak. Powierzchnie szaroceglaste, gładzone, ze śladami wtórnego przepalenia. Wys. zach. ok. 7,2 cm; średn. wylewu ok. 21 cm (Ryc. 64a). **5.** Częściowo zachowany cienkościenny dzban z wysoką szyjką i taśmowatym uchem z odchodzącymi od dolnej nasady gładkimi „wąsami". U nasady szyjki potrójne pasmo rytych linii, poniżej potrójne, ukośne żłobki. Powierzchnie jasnobrązowe, silnie wygładzone. Wys. 15,5 cm; średn. dna 6,5 cm, brzuśca 21 cm, wylewu 12 cm (Ryc. 64k). **6.** Kości ludzkie.

Obiekt 39

Grób jamowy. Zwarte skupisko skorup pochodzących z rozbitej misy otoczone drobnymi ułamkami kilku innych naczyń,

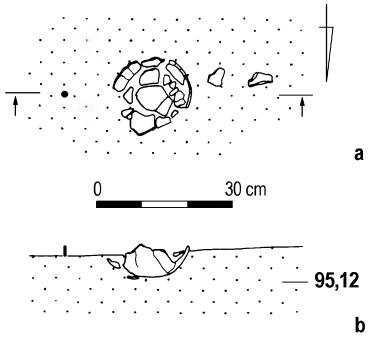

Ryc. 66. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 39. Rys. A. Potoczny

Fig. 66. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 39. Drawn by A. Potoczny

odsłonięte w spągu warstwy ornej, w żółtym piasku, bez śladów jamy (Ryc. 66a.b). Pomiędzy fragmentami ceramiki przepalone kości oraz drobna łuska krzemienna.

1. Częściowo zachowana głęboka, masywna misa z krawędzią zagiętą do wewnątrz i grubym dnem. Powierzchnia zewn. brązowoszara, wyrównana, wewn. szara, gładzona. Wys. 11,5–12 cm; średn. dna 8 cm, wylewu 16 cm (Ryc. 64i). **2.** Fragment lekko zaokrąglonego dna i 2 ułamki wylewu misy z lekkim wgięciem pod krawędzią. Poniżej wgięcia zachowany fragment ornamentu w postaci kolistych, niewielkich (średn. 0,3 cm), dość głębokich dołków z dodatkowym nakłuciem w środku. Powierzchnia zewn. ceglastoszara, wyrównana, w górnej części brunatna, dobrze wygładzona, wewn. brązowoszara, gładzona. Średn. dna ok. 6,5 cm, wylewu ok. 16 cm (Ryc. 64j). **3.** Kilkanaście niecharakterystycznych fragmentów ceramiki o powierzchniach brązowoszarych, w większości chropowaconych. **4.** 1 łuska z krzemienia narzutowego. **5.** Kości ludzkie.

Obiekt 41

Grób kloszowy uszkodzony w części stropowej (Ryc. 67a). Klosz ze zniszczonym dnem posadowiony w niewielkiej kolistej jamie o ciemnobrązowym wypełnisku, od zachodu otoczony wieńcem skorup z kilku potłuczonych, częściowo przepalonych naczyń (Ryc. 67b.c, 70a). Wewnątrz klosza, w luźnym, szarawym piasku znajdowały się jedynie fragmenty chropowaconej ceramiki – w tym ułamki popielnicy prawdopodobnie wyjętej z zawartością po uszkodzeniu klosza oraz nieliczne przepalone kości (Ryc. 67d). W górnej części jamy grobowej, poza obrębem klosza znaleziono ułamek przedmiotu brązowego. Jama grobu od strony północnej naruszyła krawędź obiektu 42 – jamy z osady kultury łużyckiej.

1. Częściowo zachowany jajowaty klosz. Dno i wylew zniszczone. Powierzchnia zewn. brązowa, chropowacona, obmazywana palcami, wewn. ciemnoszara, gładzona. Wys. zach. 36 cm; średn. brzuśca ok. 40 cm (Ryc. 69b). **2.** Częściowo zachowana jajowata popielnica. Dna brak, krawędź niestarannie wygniatana. Powierzchnia zewn. brązowa, słabo chropowacona, wewn. ciemnoszara, gładzona. Wys. zach. 27 cm; średn. brzuśca ok. 27 cm, wylewu 22 cm (Ryc. 69e). **3.** Częściowo zachowane, wtórnie przepalone i lekko zdeformowane naczynie wazowate (brak dna) ze słabo wyodrębnioną szyjką podkreśloną pasmem dookolnych nakłuć. Poniżej 6 dołków stempelkowych

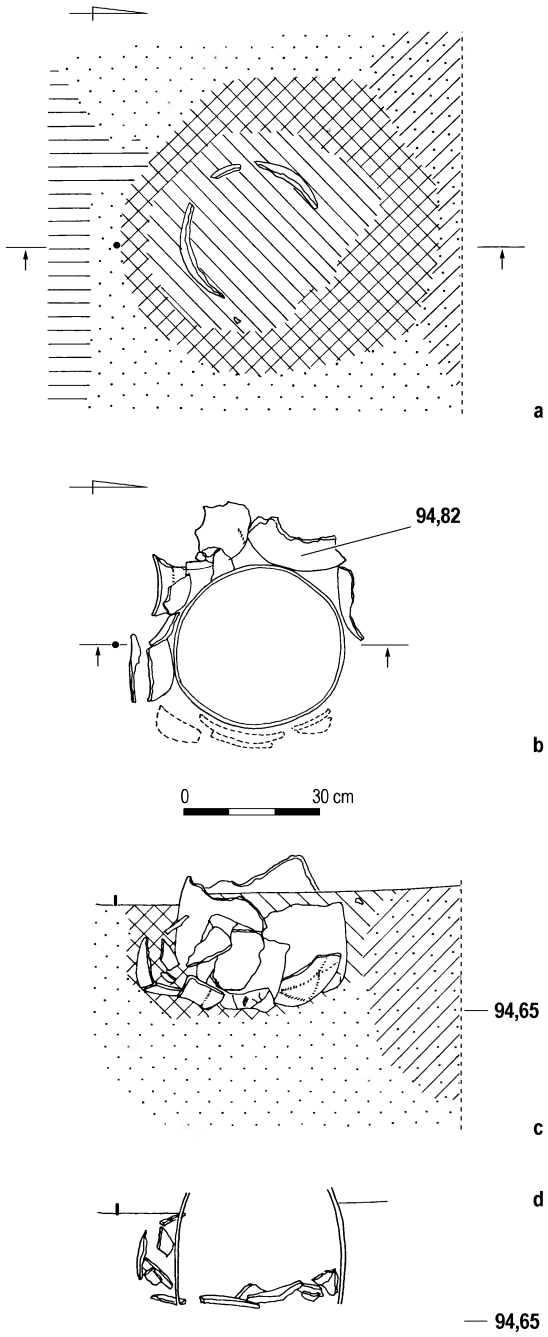

Ryc. 67. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plany (a.b), profil (c) i przekrój (d) obiektu 41. Rys. A. Potoczny

Fig. 67. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plans (a.b) and cross-sections (c.d) of feature 41. Drawn by A. Potoczny

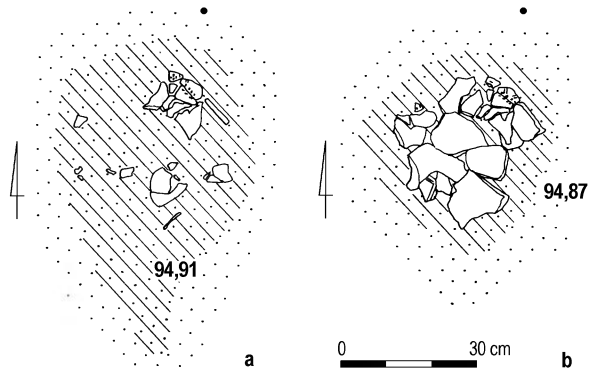

Ryc. 68. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plany na różnej głębokości obiektu 45. Rys. A. Potoczny

Fig. 68. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plans of feature 45 at different levels. Drawn by A. Potoczny

z odchodzącymi ukośnie dwoma przeciwstawnymi pasmami nakłuć. Powierzchnie gładzone, jasnobrązowe z szarymi przebarwieniami. Wys. zach. 16 cm; średn. brzuśca ok. 22 cm, wylewu ok. 18 cm (Ryc. 69a). **4.** Częściowo zachowane, nieco nieforemne cienkościenne naczynie z baniastym brzuścem i wysoką szyjką podkreśloną dookolną linią rytą. Poniżej nasady szyjki zachowane jedno (z prawdopodobnie dwóch) małe uszko i kilka grup ornamentu z potrójnych linii rytych tworzących półkoliste festony. Powierzchnie dobrze wygładzone, jasnobrązowe, zewn. z ciemnoszarymi przebarwieniami. Wys. ok. 14 cm; średn. dna 6 cm, brzuśca ok. 13,5 cm, wylewu ok. 10 cm (Ryc. 69c). **5.** Częściowo zachowana misa z lekkim wgięciem pod krawędzią. Brak dna. Powierzchnie dobrze wygładzone, brązowe z szarymi przebarwieniami. Wys. zach. ok. 9 cm; średn. wylewu ok. 20 cm (Ryc. 69d). **6.** Fragment całkowicie stopionego przedmiotu brązowego. **7.** Kości ludzkie.

Obiekt 45

Grób jamowy? Koliste skupisko ceramiki o średn. ok. 35 cm, utworzone z fragmentów kilku naczyń, złożonych w warstwie żółtego piasku. Wnętrze skupiska przebarwione na brązowo (Ryc. 68, 70b).

1. Fragment naczynia (dzbanka?) z wydętym brzuścem i wydzieloną uskokiem wysoką szyjką. U jej nasady podwójne pasmo linii rytych. Poniżej pary ukośnych żłobków. Powierzchnie brunatnoczarne, dobrze wygładzone, zewn. wyświecona. Wys. zachowanego fragmentu 12 cm; średn. brzuśca ok. 19 cm (Ryc. 69f). **2.** Fragment naczynia – prawdopodobnie głębokiej, cienkościennej misy ze słabo wyodrębnioną szyjką. Powierzchnie brązowe, dobrze wygładzone (Ryc. 69g). **3.** Naczynie szerokootworowe, cienkościenne, z wyraźnie zaznaczonym brzuścem i wydzieloną szyjką. Krawędź wywinięta na zewnątrz. Pod szyjką dookolna linia ryta biegnąca pomiędzy dwoma pasmami punktowych nakłuć. Poniżej grupy potrójnych, ukośnych żłobków. Powierzchnie jasnobrązowe, dobrze wygładzone. Wys. 14,5 cm; średn. dna 9 cm, brzuśca ok. 20,5 cm, wylewu ok. 17 cm (Ryc. 69h). **4.** 2 fragmenty dolnej części cienkościennego naczynia o baniastym brzuścu. Powierzchnie brązowe, dobrze wygładzone. Średn. dna ok. 7,5 cm (Ryc. 69i).

Obiekt 46

Grób kloszowy, silnie naruszony wskutek wybierania piasku. Znacznie uszkodzony klosz nakrywał popielnicę przykrytą miską prawdopodobnie odwróconą do góry dnem. Dno popielnicy i krawędź klosza wsparte na podkładce ceramicznej wyściełającej dno jamy grobowej wypełnionej brązowawym piaskiem. W jamie znajdowały się drobne przepalone kości a w części stropowej obiektu i wokół niego zalegały liczne fragmenty naczyń pochodzących zapewne również z sąsiednich zniszczonych grobów.

1. Klosz – fragment dolnej części i liczne, drobne ułamki naczynia jajowatego z karbowaną krawędzią i mocno wyodrębnio-

nym dnem. Powierzchnia zewn. brązowa, chropowacona, wewn. brązowo-czarna, gładzona. Wys. części zach. ok. 21 cm; średn. dna ok. 15 cm (Ryc. 71c). **2.** Popielnica – naczynie baniaste z szyjką podkreśloną pasmem owalnych dołków paznokciowych. Wylew naczynia znacznie uszkodzony. Powierzchnie czerwonobrązowe, zewn. na brzuścu mocno chropowacona, na szyjce gładzona, wewn. gładzona. Wys. 22 cm; średn. dna 10,5 cm, brzuśca 25,5 cm, wylewu ok. 17,5 cm (Ryc. 71g). **3.** Misa. Fragmenty naczynia o prostej, lejkowato uformowanej ściance z lekko pogrubioną na zewnątrz krawędzią i zachowanym na niej jednym, stożkowatym występem. Powierzchnie brązowe z czarnymi plamami, dobrze wygładzone. Wys. 8,5 cm; średn. dna 9 cm, wylewu ok. 21 cm (Ryc. 71a). **4.** Podkładka. Fragmenty dwóch, prawdopodobnie jajowatych, naczyń o powierzchniach zewn. brązowych, chropowaconych ze śladami obmazywania palcami, wewn. czarnych, gładzonych. **5.** Kości ludzkie z popielnicy. **6.** Kości ludzkie z jamy.

Znad obiektu – być może z innego zniszczonego grobu:

1. Fragment szyjki naczynia (dzbanka?) ze śladami wtórnego przepalenia. U nasady szyjki widoczne pasmo drobnych nakłuć. Powierzchnie gładzone, obecnie szare, szorstkie (Ryc. 71b). **2.** Fragmenty, w tym ułamek wylewu, naczynia ze słabo

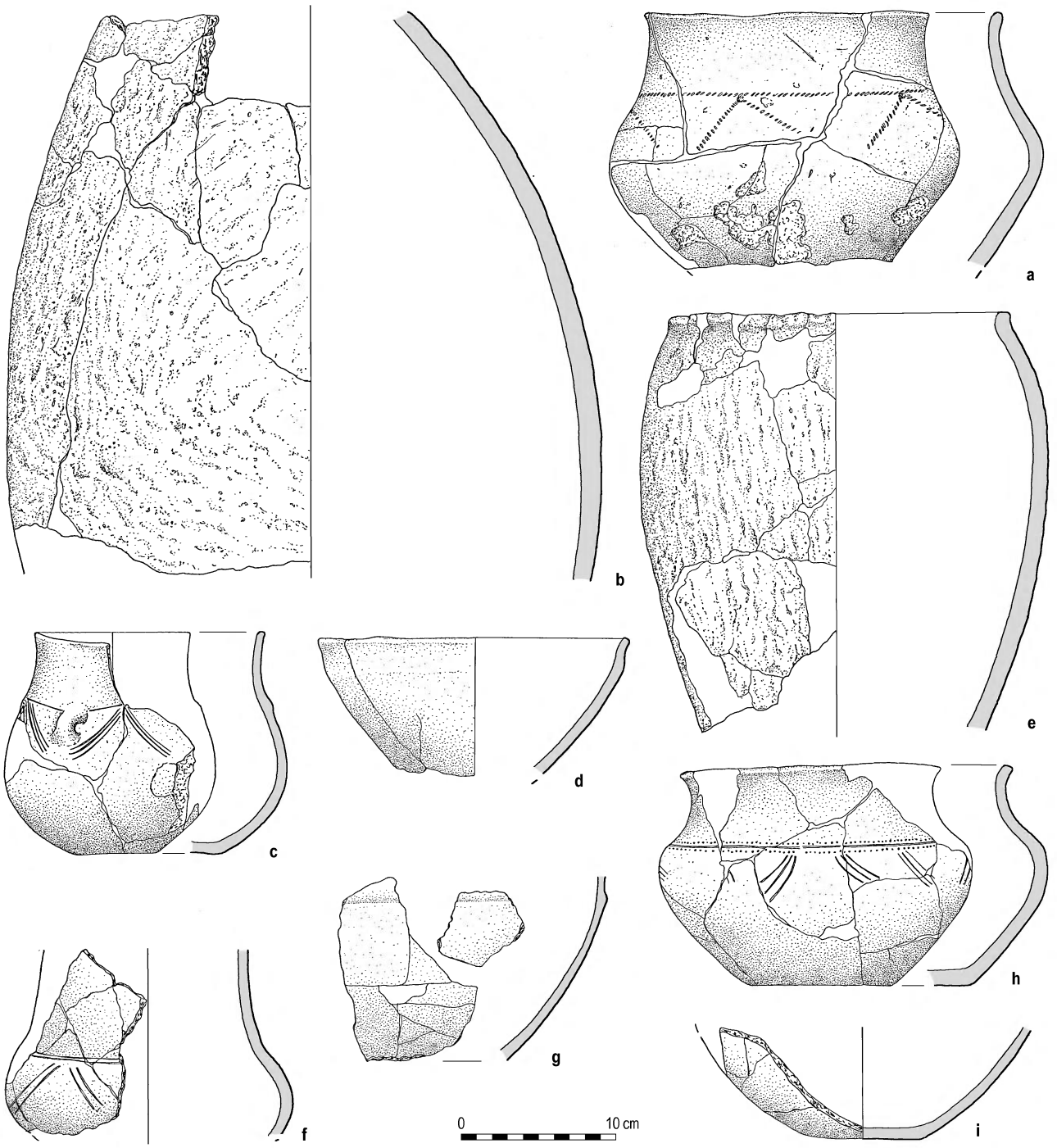

Ryc. 69. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 41 (a–e), z obiektu 45 (f–i). Rys. L. Kobylińska

Fig. 69. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 41 (a–e) and feature 45 (f–i). Drawn by L. Kobylińska

wyodrębnioną szyjką. Powierzchnie jasnobrązowe, zewn. na szyjce gładzona, niżej wyrównana, wewn. gładzona (Ryc. 71d). **3.** Ułamki misy z niewielkim wgięciem pod krawędzią. Powierzchnie jasnobrązowe, gładzone (Ryc. 71e). **4.** Niewielkie naczynie jajowate z pogrubioną, karbowaną krawędzią. Powierzchnie brązowe, zewn. chropowacona, wewn. gładzona. Wys. 16,5 cm; średn. dna 8 cm, brzuśca 14 cm, wylewu 11 cm (Ryc. 71f). **5.** Fragmenty dużego naczynia o powierzchni zewn. ceglastobrązowej, chropowaconej, wewn. szarej, gładzonej.

Obiekt 47

Silnie naruszony grób, prawdopodobnie popielnicowy obłożony fragmentami ceramiki. W niewyróżniającej się z otoczenia jamie (Ryc. 72a.b) zachowały się mocno rozdrobnione ułamki kilku naczyń, w tym popielnicy, częściowo zidentyfikowanych w skupisku A. Wśród przepalonych kości z popielnicy znajdo-

a

b

Ryc. 70. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Obiekt 41 (a) i obiekt 45 (b) w trakcie eksploracji. Fot. M. Andrzejowska
Fig. 70. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Feature 41 (a) and feature 45 (b) during excavations. Photo M. Andrzejowska

wały się fragmenty przedmiotu brązowego i ślady stopionego metalu. W obrębie obiektu znaleziono 1 krzemień.

1. Popielnica – częściowo zrekonstruowane naczynie z wysoko umieszczonym brzuścem i szyjką oddzieloną listwą karbowaną dołkami stempelkowymi. Powierzchnia zewn. szarobrązowa, brzusiec wyrównany, szyjka gładzona, powierzchnia wewn. czarna, gładzona. Wys. zach. 22,5 cm; średn. dna 13 cm, brzuśca 27 cm (Ryc. 71k). **2.** Dolna część naczynia (dzbanka?) o dwustożkowatym brzuścu i wydzielonej szyjce podkreślonej pasmem ornamentu jodełkowego. Dno lekko wklęsłe. Powierzchnie czarne, dobrze wygładzone. Wys. zach. 6 cm; średn. dna 4,5 cm, brzuśca 13 cm (Ryc. 71h). **3.** Fragment dolnej części i drobne ułamki brzuśca naczynia o powierzchni zewn. brązowej, lekko chropowaconej, wewn. czarnej, gładzonej. Wys. zach. 6 cm; średn. dna 7 cm (Ryc. 71i). **4.** Fragmenty dna i górnej części naczynia jajowatego, silnie chropowaconego, o powierzchni zewn. brązowej, wewn. brunatnej. Średn. brzuśca 19 cm, wylewu 15 cm (Ryc. 71j). **5.** Ułamek wylewu masywnej misy o powierzchniach żółtobrązowych, gładzonych. **6.** Fragment masywnego ucha glinianego o powierzchni brązowej. Szer. 2,5 cm. **7.** 3 częściowo nadtopione i zniekształcone fragmenty pręta brązowego o przekroju okrągłym. Dług. po łuku 5 cm, 4,2 cm i 1,5 cm; średn. pręta ok. 0,4 cm (Ryc. 44z). **8.** 1 łuska z krzemienia czekoladowego. **9.** Kości ludzkie.

Obiekt 48

Grób kloszowy z uszkodzonym stropem. Pozbawiony dna klosz posadowiony był w nieregularnej, w przybliżeniu kolistej jamie o średn. ok. 80 cm wypełnionej szarobrunatnym piaskiem a od strony zachodniej czarną, nawęgloną ziemią (Ryc. 72a.b). Osłaniał popielnicę wstawioną w dno chropowaconego naczynia (Ryc. 72c). Nieuszkodzona zachowała się jedynie dolna część popielnicy zawierająca przepalone kości i fragmenty misy. Z jamy grobowej pochodzą fragmenty ceramiki i drobne ułamki przedmiotów brązowych.

1. Klosz – częściowo zachowane duże naczynie jajowate ze słabo karbowana krawędzią. Powierzchnia zewn. chropowacona, brązowa z ciemnoszarymi plamami przy wylewie. Wys. części zach. 33 cm; średn. brzuśca 45 cm, wylewu 39 cm (Ryc.

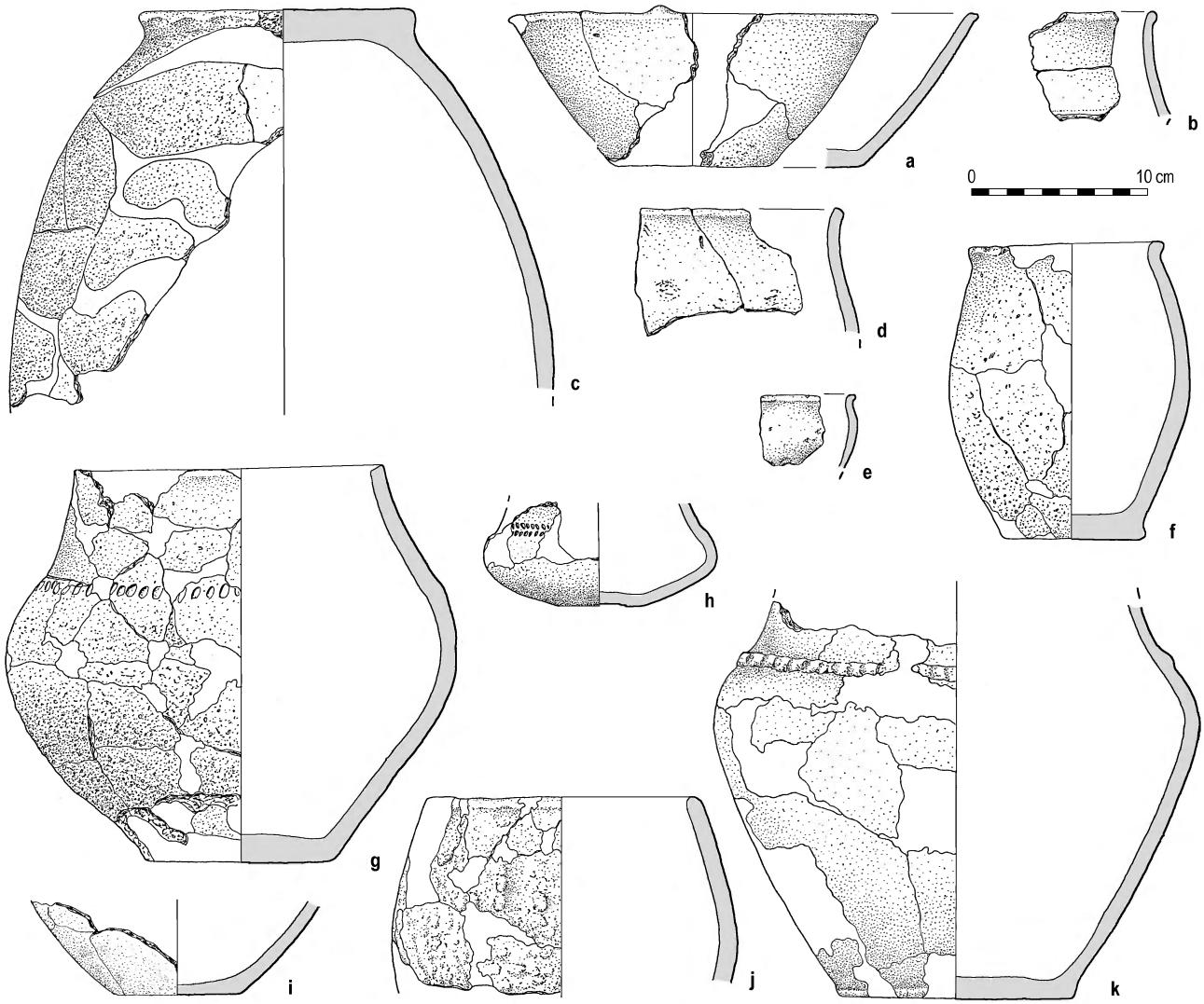

Ryc. 71. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 46 (a–g), z obiektu 47 (h–k). Rys. L. Kobylińska

Fig. 71. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 46 (a–g) and feature 47 (h–k). Drawn by L. Kobylińska

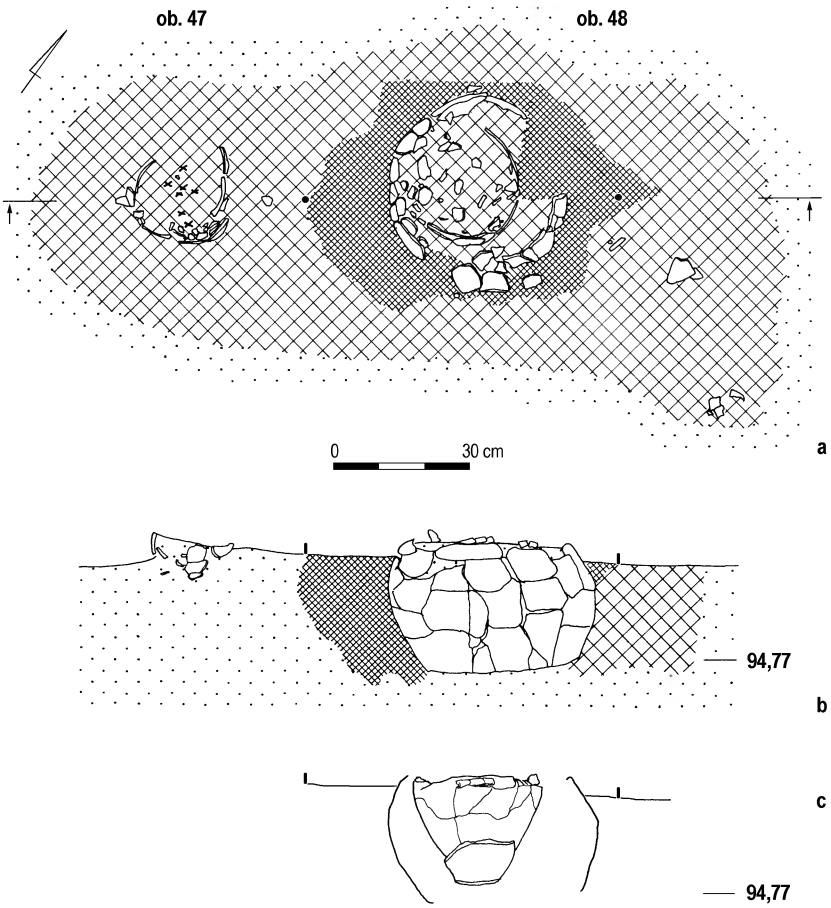

Ryc. 72. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektów 47 i 48 oraz przekrój (c) obiektu 48. Rys. A. Potoczny
Fig. 72. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of features 47 and 48 and cross-section (c) of feature 48. Drawn by A. Potoczny

73a). **2.** Popielnica z podstawką. Popielnica – naczynie o jajowatym brzuścu i wyodrębnionej szyjce. Wylew niezachowany. Szyjka podkreślona fragmentarycznie zachowaną, karbowaną listwą. Powierzchnia zewn. brązowa z szarymi i ceglastymi plamami, wyrównana, wewn. czarna, gładzona. Wys. zach. 31,5 cm; średn. dna ok. 10 cm, brzuśca 27 cm. Podstawka – dolna część naczynia o powierzchni zewn. szarobrązowej, chropowaconej, wewn. czarnej, gładzonej. Średn. dna 13 cm (Ryc.73b). **3.** Kilka drobnych ułamków wylewu misy o powierzchniach szarych, gładzonych. **4.** Fragment krawędzi dzbanka lub kubka z zachowaną górną nasadą ucha. Powierzchnie czarne, gładzone. Średn. wylewu ok. 10 cm. **5.** Ułamek ścianki gładzonego naczynia z zachowanym fragmentem ornamentu podwójnych żłobków. **6.** 4 drobne fragmenty przetopionych przedmiotów brązowych: fragment pręta z zaostrzonym jednym końcem, fragment przedmiotu w postaci dwóch stopionych razem ułamków łukowato wygiętej wąskiej taśmy, 2 grudki brązu. **7.** Kości ludzkie i zwierzęce.

Obiekt 56

Grób jamowy? W niewielkiej, kolistej jamie o średn. ok. 40 cm i nieckowatym przekroju, na dużym fragmencie brzuśca baniastego, chropowaconego naczynia znajdowały się warstwowo ułożone skorupy tego samego i jeszcze jednego, jajowatego naczynia oraz przepalonej misy (Ryc. 74a.b). Pomiędzy nimi połówka miniaturowej amforki i nieliczne, drobne, przepalone kości.

1. Fragment górnej części dużego naczynia z baniastym, chropowaconym brzuścem i gładzoną szyjką, podkreśloną listwą zdobioną nacięciami paznokciowymi. Poniżej listwy zachowany jeden (z zapewne trzech lub czterech) płaski guzek z kolistym dołkiem o średn. ok. 2 cm z odchodzącymi od niego trzema karbowanymi listewkami. Powierzchnie brązowo-ceglasto-brunatne, plamiste, wewn. gładzona. Średn. brzuśca ok. 45 cm (Ryc. 73e). **2.** Fragment cienkościennego miniaturowego naczyńka, prawdopodobnie amforki z dwustożkowatym załomem brzuśca i szyjką podkreśloną dookolnym żłobkiem. Poniżej ornament jodełkowy w postaci zwisających trójkątów. Na górnej części brzuśca zachowane jedno uszko. Powierzchnie żółtobrązowe, gładzone. Wys. części zach. 6,5 cm; średn. brzuśca 8 cm, wylewu 6 cm (Ryc. 73c). **3.** Fragmenty półkulistej misy przepalonej i częściowo zdeformowanej. Powierzchnie żółtoszaroceglaste, pierwotnie gładzone, obecnie szorstkie, miejscami złuszczone. Wys. 8 cm; średn. dna 7 cm, wylewu 15 cm (Ryc. 73d). **4.** Kilka fragmentów cienkościennego jajowatego lub beczułkowatego naczynia z wyodrębnionym dnem i krawędzią karbowaną poprzecznymi nacięciami. Obie powierzchnie szarobrązowe, zewn. chropowacona z widocznymi ziarnami grubej domieszki, wewn. gładzona. Średn. dna ok. 12 cm; grubość ścianki ok. 0,5 cm. **5.** Kości ludzkie.

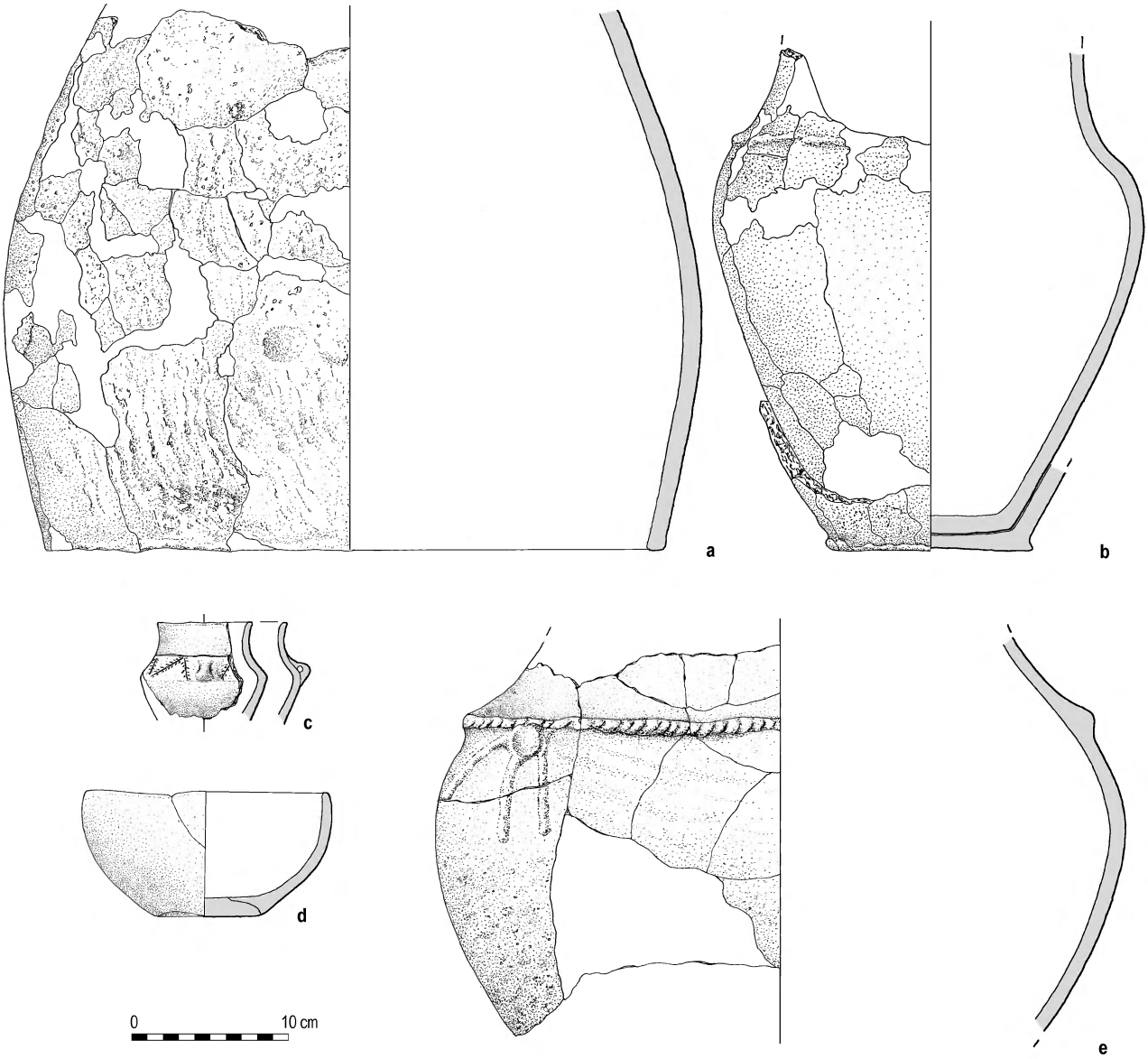

Ryc. 73. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22.Ceramika z obiektu 48 (a.b), z obiektu 56 (c–e). Rys. L. Kobylińska
Fig. 73. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22.Pottery from feature 48 (a.b) and feature 56 (c–e). Drawn by L. Kobylińska

Obiekt 62

Grób „kloszowy". Posadowiony w nieregularnej, dość obszernej jamie o maksymalnej średn. ok. 65 cm, wypełnionej szarobrązowym piaskiem (Ryc. 75a). Ułamki zgniecionego grubościennego naczynia odwróconego do góry dnem („klosza") otaczały nienaruszoną popielnicę ustawioną w misie. Naczynie o średnicy wylewu mniejszej niż średnica brzuśca popielnicy mogło pierwotnie nakrywać jedynie górną część popielnicy, po rozpęknięciu się jego fragmenty prawdopodobnie obsunęły się w dół jamy grobowej. Kilka fragmentów misy nakrywającej popielnicę znalazło się w jej wnętrzu, pozostałe otaczały szyjkę naczynia. Wokół górnej części popielnicy zalegały również ułamki dwóch niewielkich zdobionych naczyń (kubków/dzbanków) i jednego chropowaconego, średniej wielkości, zapewne złożonych w jamie na zewnątrz popielnicy i „klosza" (Ryc. 75b.c). W wypełnisku jamy grobowej znaleziono ponadto drobne, przepalone kości i ułamki przepalonych przedmiotów z brązu i żelaza. W po-

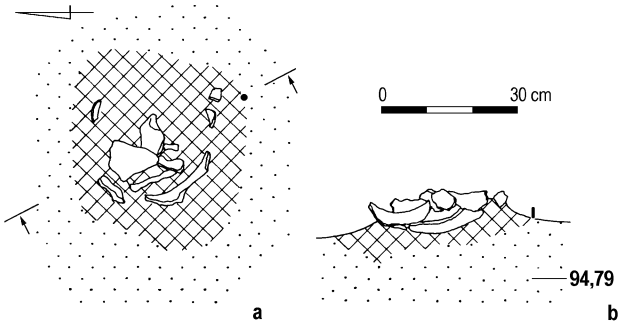

Ryc. 74. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 56. Rys. A. Potoczny
Fig. 74. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 56. Drawn by A. Potoczny

pielnicy wśród ciałopalenia znajdował się niewielki przedmiot wykonany z poroża.

1. „Klosz" – naczynie jajowate z lekko wydzielonym dnem i z karbowaną krawędzią. Powierzchnia zewn. silnie chropowacona, żółtoszarobrązowa, plamista, wewn. ciemnoszara, gładzona. Wys. 35 cm; średn. dna 13 cm, brzuśca 31 cm, wylewu 24,5 cm (Ryc. 76a). **2.** Popielnica – masywne naczynie z baniastym, wysoko umieszczonym brzuścem i krótką, cylindryczną szyjką. Powierzchnia zewn. jasnobrązowa z szarymi i ceglastymi plamami, gładzona, poniżej załomu brzuśca ze śladami obmazywania palcami, wewn. czarna, gładzona. Wys. 33 cm; średn. dna 10 cm, brzuśca 31 cm, wylewu 19 cm (Ryc. 76b). **3.** Misa nakrywająca popielnicę. Głębokie naczynie o lekko wyodrębnionym dnie. Powierzchnie gładzone, obecnie częściowo złuszczone, zewn. brązowa, wewn. szarobrązowa. Wys. ok. 10 cm; średn. dna ok. 10 cm, wylewu 21 cm (Ryc. 76e). **4.** Częściowo zachowane naczynie doniczkowate z karbowaną krawędzią. Powierzchnia zewn. brązowa, chropowacona, wewn. brązowa z czarnymi plamami, gładzona. Wys. 21,5 cm; średn. dna 9,5 cm, wylewu 24,5 cm (Ryc. 76g). **5.** Podstawka pod popielnicę. Częściowo zachowana misa z wgięciem pod krawędzią. Powierzchnie gładzone, szarobrązowe, ze śladami przepalenia. Wys. 9 cm; średn. dna ok. 10 cm, wylewu 22 cm (Ryc. 76f). **6.** Zrekonstruowany dzbanek o dwustożkowatym brzuścu i wysokiej szyjce z zachowanym fragmentem dolnej nasady ucha. Zdobiony dookolnym pasmem ornamentu jodełkowego ze zwisającymi pionowo i ukośnie grupami krótkich, potrójnych, żłobków. Powierzchnie gładzone, częściowo jasnobrązowe, częściowo czarne. Wys. 14,5 cm; średn. dna 5,5 cm, brzuśca 19,5 cm, wylewu 14 cm (Ryc. 76c).

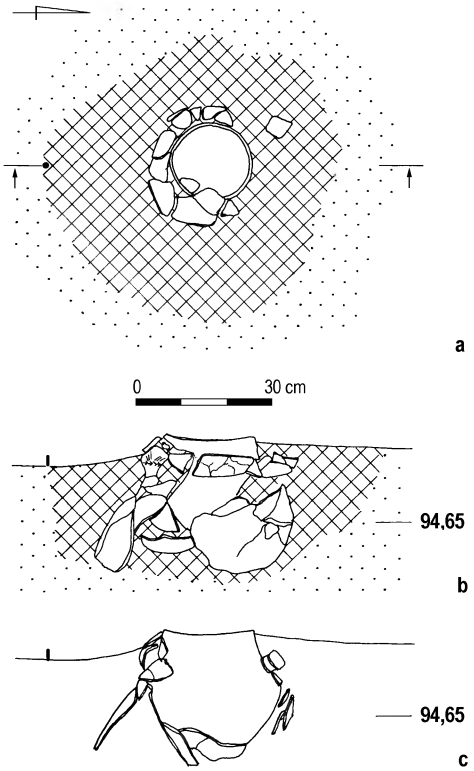

Ryc. 75. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a), profil (b) i przekrój (c) obiektu 62. Rys. A. Potoczny

Fig. 75. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-sections (b.c) of feature 62. Drawn by A. Potoczny

7. Fragment dolnej części naczynia (dzbanka lub kubka?) z dwustożkowatym brzuścem i słabo wyodrębnioną szyjką podkreśloną pasmem ornamentu jodełkowego. Poniżej potrójne, na przemian ukośnie ryte żłobki. Powierzchnie gładzone, brązowe, miejscami przebarwione na szaro. Wys. zach. ok. 6 cm; średn. dna ok. 5,5 cm, brzuśca 14 cm (Ryc. 76d). **8.** Przedmiot w kształcie owalnego, miniaturowego toporka z zaokrąglonym „ostrzem" i „obuchem", wykonany ze szczytowej części pnia głównego lub odrostka poroża jelenia lub sarny. Dług. 2,3 cm; szer. 1,0 cm; średn. otworu 0,5 cm (Ryc. 44bb). **9.** Nit żelazny z niewielką główką ze znacznymi ubytkami krawędzi. Koniec częściowo rozwarstwionego trzpienia płasko ścięty. Dług. 1,7 cm; średn. główki 0,55 cm, trzpienia ok. 0,35 cm (Ryc. 44cc). **10.** 7 grudek stopionego brązu o średn. od ok. 0,3 do 1,2 cm. **11.** Kości ludzkie z popielnicy i jamy grobowej.

Obiekt 66

Grób zapewne popielnicowy. Odkryty w warstwie ornej, znacznie uszkodzony w części stropowej przemieszczonej pługiem na odległość ok. 1 m w stosunku do miejsca posadowienia grobu (Ryc. 77a). Złożony w niewielkiej jamie o czarnym, nawęglonym wypełnisku. Zachowała się dolna część naczynia wypełnionego przepalonymi kośćmi, podpartego od dołu skorupą (Ryc. 77b). W otoczeniu popielnicy znajdowały się ułamki gładzonego, cienkościennego, zdobionego naczynia.

1. Popielnica – dolna część grubościennego naczynia, zapewne jajowatego, z lekko wydzielonym dnem. Powierzchnia zewn. ceglastobrązowa, grubo chropowacona, wewn. brązowoszara, gładzona. Wys. zach. 14 cm; średn. dna 11 cm (Ryc. 76i). **2.** Podpórka pod popielnicę – fragment przydennej części naczynia, zapewne jajowatego. Dno niezachowane. Powierzchnia zewn. brunatnoceglasta, wyrównana, z pojedynczymi pionowymi nacięciami wykonanymi ostrym narzędziem. Powierzchnia wewn. żółtawobrunatna, gładzona. Wys. zach. 10,5 cm; średn. dna ok. 11 cm (Ryc. 76h). **3.** Fragmenty cienkościennego dzbanka (rekonstrukcja rysunkowa) z wydętym brzuścem i szyjką podkreśloną uskokiem. U nasady szyjki podwójne dookolne pasmo i odchodzące od niego ukośnie krótkie, również podwójne pasemka drobnych nakłuć. Zachowane fragmenty dolnej nasady ucha z ukośnymi żeberkami. Dno naczynia słabo zaznaczone. Powierzchnie brązowe, wygładzone, zewn. wyświecona. Wys. rekonstruowana ok. 16 cm; średn. brzuśca ok. 20 cm, wylewu ok. 16 cm (Ryc. 76j). **4.** Kości ludzkie.

Obiekt 68

Grób jamowy odkryty w warstwie ornej. Kolisty strop obiektu o średn. ok. 70 cm był znacznie naruszony. Jama o głębokości ok. 40 cm miała kształt nieregularnej niecki o silnie nawęglonym wypełnisku. Zawierała liczne przepalone kości i ułamki ceramiki (Ryc. 78a.b). W bezpośrednim sąsiedztwie obiektu znajdowała się nieregularna jamka o czarnym wypełnisku zawierająca przepalone kości, oznaczona początkowo jako obiekt 68A. Zapewne stanowiła część zawartości obiektu 68 przemieszczoną przez zwierzęta.

Z obiektu 68: **1.** 2 fragmenty naczynia o powierzchniach brązowych, silnie wygładzonych. **2.** Kości zwierzęce. Z obiektu 68A: **1.** Kości zwierzęce, fragment kości ludzkiej.

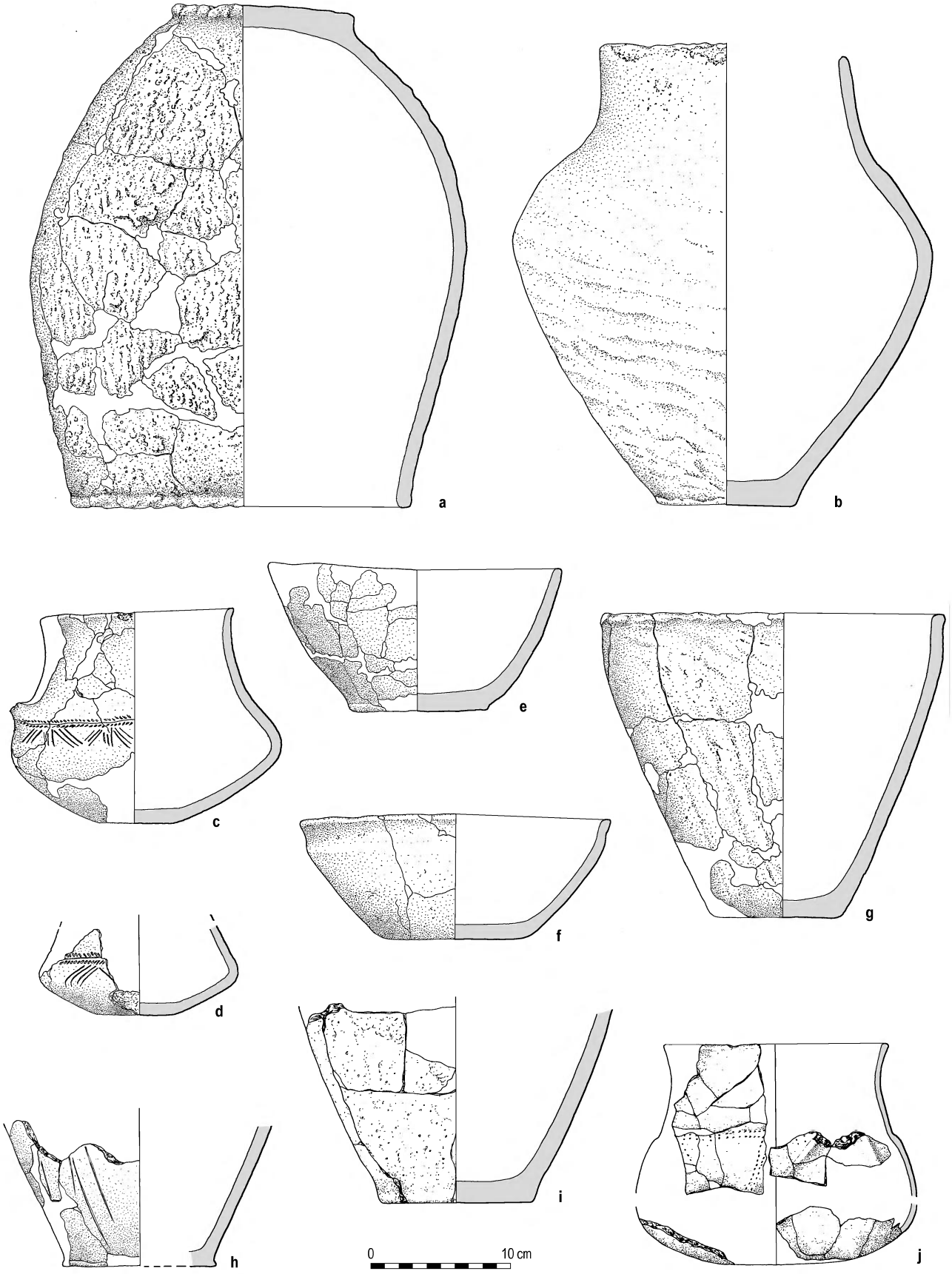

Ryc. 76. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 62 (a–g), z obiektu 66 (h–j). Rys. L. Kobylińska

Fig. 76. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 62 (a–g) and feature 66 (h–j). Drawn by L. Kobylińska

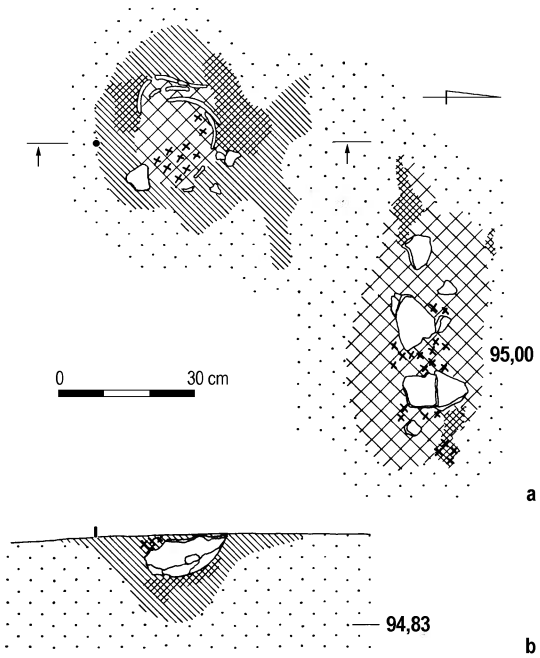

Ryc. 77. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 66. Rys. A. Potoczny
Fig. 77. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 66. Drawn by A. Potoczny

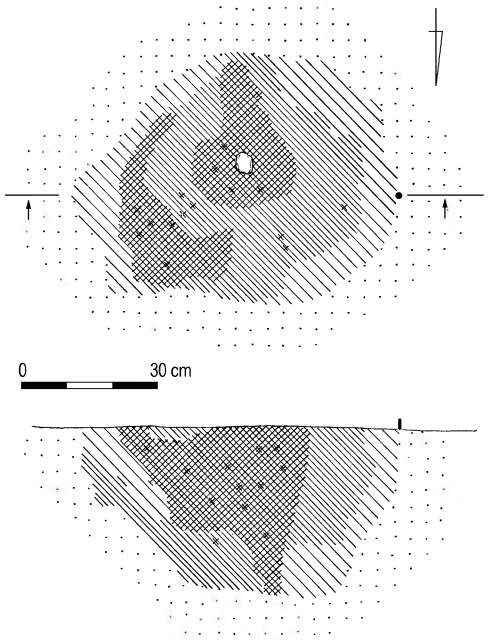

Ryc. 78. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Plan (a) i profil (b) obiektu 68. Rys. A. Potoczny
Fig. 78. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Plan (a) and cross-section (b) of feature 68. Drawn by A. Potoczny

Obiekt 84

Grób kloszowy uszkodzony w trakcie wybierania piasku. Częściowo zachowane duże naczynie nakrywało znacznie uszkodzoną popielnicę wstawioną w misę. Klosz otoczony był fragmentami (w większości przepalonymi) kilku naczyń. Pomiędzy resztkami ciałopalenia z popielnicy znaleziono drobne przedmioty z żelaza i kości.

1. Klosz – naczynie jajowate z krótką szyjką podkreśloną pasmem głębokich, ukośnych nacięć, rozdzielonych parami płaskich guzków z lekko wklęsłym środkiem. Powierzchnia zewn. brunatna z czarnymi plamami, na brzuścu silnie chropowacona z widocznymi ciągami palcowymi, szyjka gładzona. Powierzchnia wewn. szaroczarna, gładzona. Wys. 38,5 cm; średn. dna ok. 16 cm, brzuśca 36 cm, wylewu 28 cm (Ryc. 79f). **2.** Popielnica – naczynie jajowate z wyodrębnionym dnem i słabo wyprofilowaną szyjką. Na górnej części brzuśca ślady dwóch utrąconych masywnych uch. Powierzchnia zewn. czerwonobrązowa z szarymi przebarwieniami, dobrze wyrównana, wewn. szara, gładzona. Wys. 25,5 cm; średn. dna 11 cm, brzuśca 22 cm, wylewu ok. 19 cm (Ryc. 79g). **3.** Podstawka pod popielnicę – częściowo zachowana misa ze słabo wyodrębnionym dnem i lekko pogrubioną krawędzią, z pozostałościami dwóch małych uszek symetrycznie umieszczonych bezpośrednio pod wylewem. Powierzchnie gładzone, zewn. brunatna z brązowo-czarnymi plamami, wewn. czarna, gładzona. Wys. 8,5–9 cm; średn. dna 7 cm, wylewu 20 cm (Ryc. 79c). **4.** Częściowo zachowana misa ze słabo wyodrębnionym dnem i lekkim wgięciem pod krawędzią, podkreślonym pasmem dołków stempelkowych. Powierzchnie gładzone, brązowe. Wys. 8,5–9 cm; średn. dna 6 cm, wylewu 17 cm (Ryc. 79d). **5.** Częściowo zachowany duży kubek, miejscami mocno przepalony i zdeformowany (rekonstruowany rysunkowo). Dno słabo wykształcone. Brzusiec dwustożkowaty, szyjka lejkowata z rozchylonym wylewem, ucho szerokie, taśmowate, zdobione trzema pionowymi żłobkami. Na górnej części brzuśca podwójne pasmo poziomych nakłuć rozdzielonych linią rytą, poniżej grupy trzech pasm potrójnych, krótkich żłobków. Powierzchnie pierwotnie gładzone, brązowe, obecnie szarawe, szorstkie. Wys. 13 cm; średn. dna ok. 5 cm, brzuśca 20 cm, wylewu 17 cm (Ryc. 79a). **6.** Częściowo zachowany dzbanek, lekko przepalony i zdeformowany (rekonstruowany rysunkowo). Brzusiec dwustożkowaty, krótka szyjka z rozchylonym wylewem, ucho szerokie, taśmowate. Na górnej części brzuśca pasmo ornamentu jodełkowego ze zwisającymi pionowo grupami potrójnych, krótkich żłobków. Powierzchnie gładzone, pierwotnie brązowe, obecnie szarawe. Wys. 13 cm; średn. dna 6 cm, brzuśca 17 cm, wylewu 12 cm (Ryc. 79b). **7.** Fragment dolnej części naczynia o baniastym brzuścu i wyodrębnionym, wklęsłym dnie. Powierzchnie brunatnoszare, gładzone. Średn. dna 7 cm (Ryc. 79e). **8.** 2 fragmenty brzuśca naczynia zapewne jajowatego. Na jednym ułamku ślady utrąconego, masywnego ucha. Powierzchnia zewn. żółtobrązowa, wyrównana, wewn. gładzona, plamista. **9.** Zachowany w trzech częściach, nieco uszkodzony przedmiot wykonany z kości zwierzęcej[7] w kształcie podłużnej płytki składającej się z trzech połączonych rombów, z otworkiem umieszczonym w centralnym segmencie. Strona „wierzchnia" polerowana, zdobiona dziesięcioma odciśniętymi kółeczkami o średn. 0,3–0,4 cm z zaznaczonym środkiem, „spodnia" porowata z jednym wyraźnie widocznym kółeczkiem. Dług. 4,3 cm; szer. od 0,7 do 1,6 cm; średn. otworu 0,5 cm (Ryc. 44aa). **10.** Nit żelazny z niewielką, mocno uszkodzoną główką. Koniec

[7] Przynależność gatunkowa i anatomiczna niemożliwa do określenia.

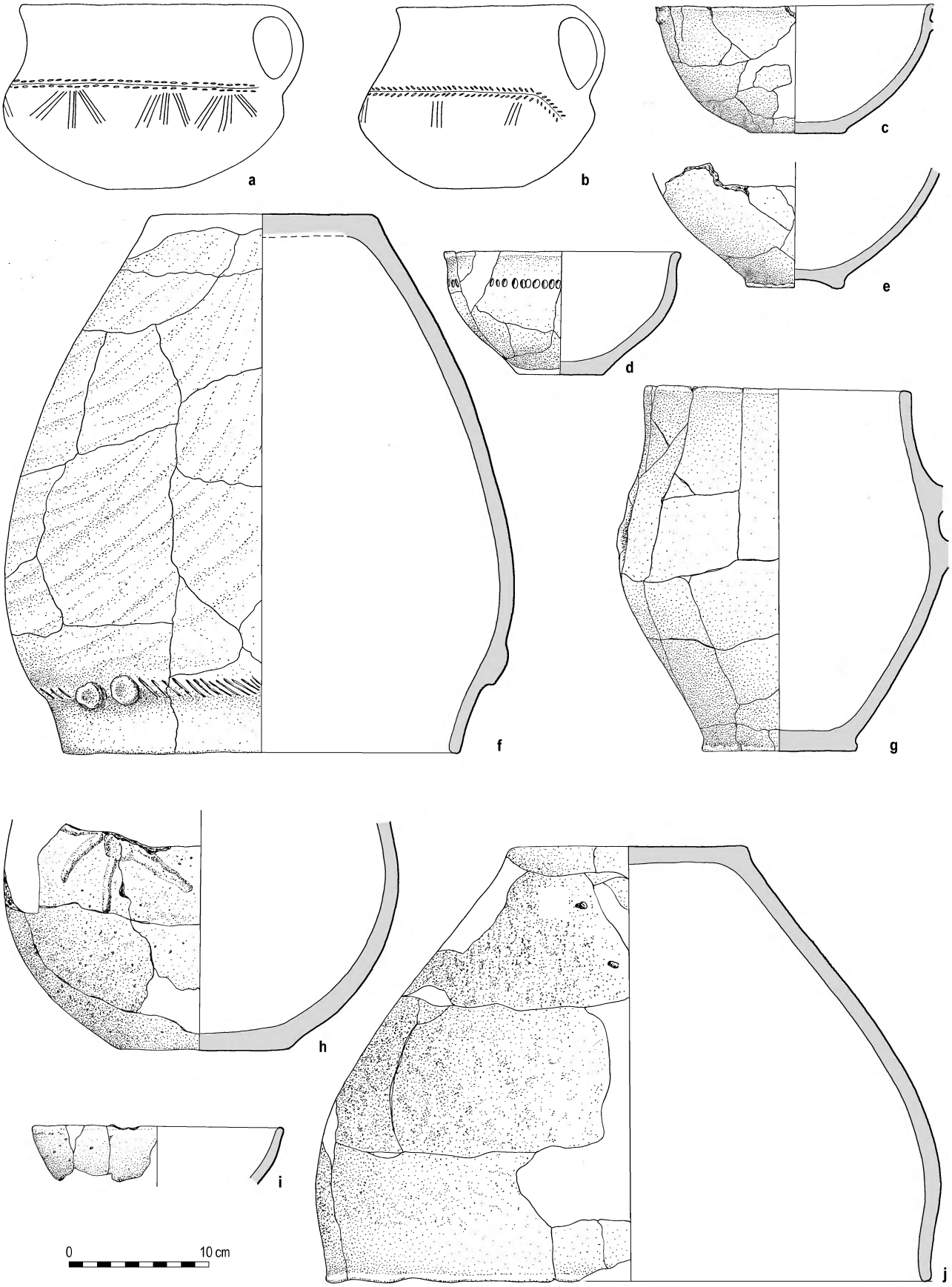

Ryc. 79. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika z obiektu 84 (a–g), z obiektu 85 (h–j). Rys. L. Kobylińska

Fig. 79. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from feature 84 (a–g) and feature 85 (h–j). Drawn by L. Kobylińska

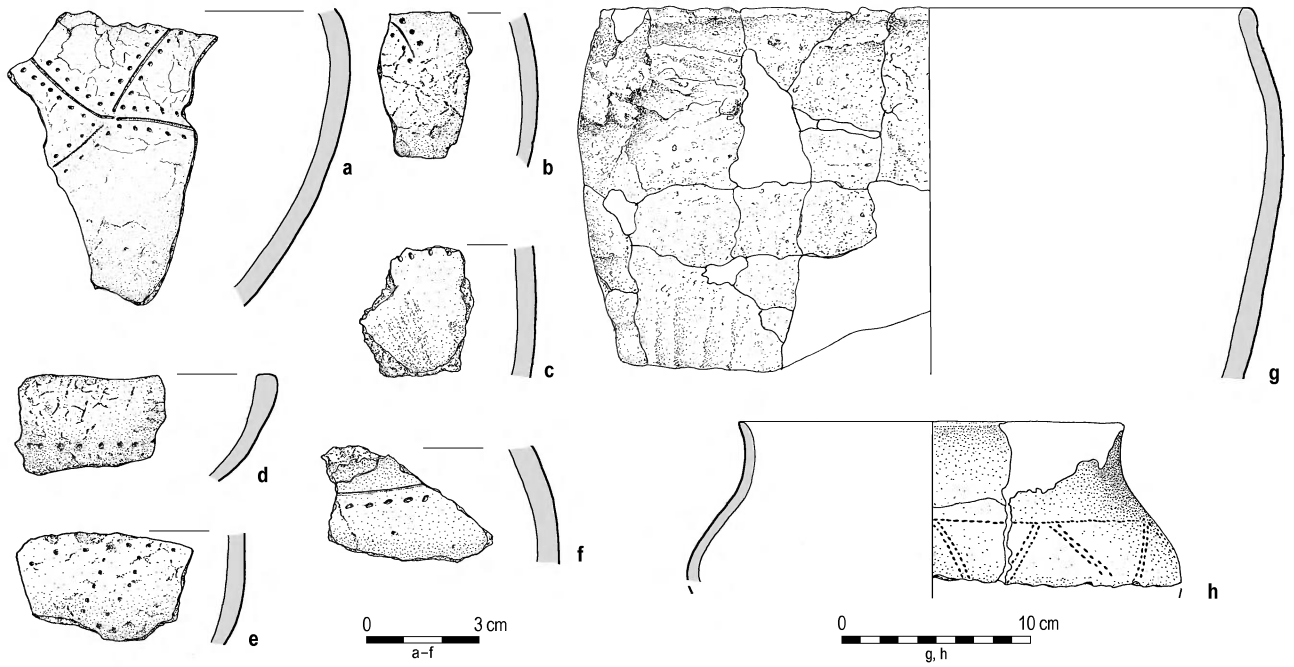

Ryc. 80. D z i e c i n ó w, pow. Otwock, stan. 22. Ceramika ze skupiska A (g.h), z powierzchni wykopów (a–f). Rys. L. Kobylińska
Fig. 80. D z i e c i n ó w, distr. Otwock, site 22. Pottery from concentration A (g.h) and from surface of the trenches (a–f). Drawn by L. Kobylińska

częściowo skorodowanego trzpienia lekko rozklepany. Dług. 1,4 cm; średn. zach. główki 0,4 cm, trzpienia ok. 0,3 cm (Ryc. 44t). **11.** Fragment pręta żelaznego. Dług. 2,4 cm; średn. ok. 0,4 cm (Ryc. 44u). **12.** Kości ludzkie.

Obiekt 85

W dole wybierzyskowym wypełnionym przemieszaną ziemią o niejednorodnym charakterze znajdowało się odwrócone do góry dnem duże naczynie (klosz), nakryte dolną częścią mniejszego garnka. Wśród przekazanych do PMA skorup znajdował się również ułamek wylewu misy i fragment nieokreślonego naczynia. Usytuowanie obiektu, wygląd jego otoczenia, całkowity brak kości w pobliżu znaleziska oraz rodzaj i sposób rozmieszczenia materiału ceramicznego wskazują, że naczynia, wydobyte zapewne z grobu kloszowego, zostały zakopane wtórnie.
1. Klosz – misowaty, z baniastym wysoko umieszczonym brzuścem i lekko wgiętym wylewem tworzącym szyjkę. Powierzchnia zewn. brązowa, miejscami czerwonawa, lekko chropowacona z wyjątkiem gładzonej szyjki. Powierzchnia wewn. ciemnoszara, gładzona. Wys. ok. 31–32 cm; średn. dna 17 cm, brzuśca 44 cm, wylewu ok. 43 cm (Ryc. 79j). **2.** Popielnica (?) – dolna część naczynia prawdopodobnie misowatego, z baniastym brzuścem. Nieco powyżej największej wydętości resztki plastycznych ozdób – dookolnej listwy oraz owalnego, mocno spłaszczonego guzka z odchodzącymi trzema „wąsami". Powierzchnia zewn. ciemnoszara, chropowacona, z widocznymi ziarnami różowego tłucznia, wewn. gładzona, brązowa z szarymi plamami. Wys. zach. 16 cm; średn. dna 12,5 cm, brzuśca 28 cm (Ryc. 79h). **3.** Fragment wylewu misy o powierzchniach brązowych dobrze wygładzonych. Średn. ok. 18 cm (Ryc.79i). **4.** Fragment przydenny naczynia o powierzchni zewn. brązowej, obmazywanej, wewn. ciemnoszarej, gładzonej.

M a t e r i a ł y s p o z a o b i e k t ó w

Skupisko A

Skupisko ceramiki i przepalonych kości zlokalizowane na zachód od obiektu 46. Zawierało fragmenty naczyń pochodzących ze zniszczonych grobów o nieznanej lokalizacji oraz ułamki popielnicy z uszkodzonego grobu oznaczonego jako obiekt 47, odsłoniętego i eksplorowanego w trakcie prowadzonych w lipcu 2001 roku badań systematycznych.
1. Fragment górnej części dużego, jajowatego naczynia z karbowaną krawędzią. Powierzchnie chropowacone, brązowoceglaste. Wys. części zach. 19 cm; średn. wylewu 25 cm (Ryc. 80g). **2.** Fragmenty wylewu i brzuśca prawdopodobnie dużego kubka z baniastym brzuścem i krótką szyjką. Poniżej nasady szyjki ornament kłuty w postaci dookolnego pojedynczego pasma i zwisających ukośnie krótkich, podwójnych pasemek. Powierzchnie jasnobrązowe z szarymi plamami, dobrze wygładzone. Wys. części zach. 8,5 cm; średn. wylewu 20 cm (Ryc. 80h). **3.** Fragment brzuśca niewielkiego naczynia, prawdopodobnie jajowatego, o powierzchniach brązowoceglastych, zewn. słabo chropowaconej, wewn. gładzonej. **4.** Kości ludzkie.

Ceramika

Z powierzchni wykopów zebrano ok. 600 w większości drobnych fragmentów ceramiki, uznanych za należące do naczyń z wyposażenia grobów i obiektów cmentarzyska. ⅔ tej liczby stanowią ułamki znalezione w warstwie ornej, a z pozostałych wiele wystąpiło w silnie zaburzonych warstwach wybierzysk piaskowni. Trudno obecnie osądzić, czy pochodzą one z czasów użytkowania cmentarzyska, czy są pozostałościami współcześnie zniszczonych grobów. Jak już wspominano, znaleziska luźnej ceramiki cmentarzyskowej koncentrują się głównie w strefie liczniejszego występowania grobów na stanowisku.

Są to na ogół mało interesujące ułamki brzuśców różnych naczyń, zwłaszcza chropowaconych typu kloszowego, lub fragmenty wylewów z karbowaną krawędzią. Do najciekawszych należą:

1. Znalezione w wybierzysku resztki przepalonego i nieco zniekształconego naczynia (dzbanka?) zdobionego ornamentem gwiaździście zbiegających się linii rytych z umieszczonymi po ich obu stronach pasmami pojedynczych, drobnych nakłuć (Ryc. 80a.b). **2.** Pochodzące ze wschodniej części badanego obszaru przepalone fragmenty misy zdobionej ornamentem kłutym (Ryc. 80d.e) oraz drobne ułamki czarnego, dobrze wygładzonego naczynia zdobionego ornamentem rytym i kłutym (Ryc. 80c.f).

Przedmioty nieceramiczne

1. Uszkodzony przedmiot kamienny (z piaskowca) w postaci płaskiego krążka o ścienionej krawędzi, z częściowo zachowanym, acentrycznie umieszczonym otworkiem. Powierzchnie gładzone, jasnobrązowe. Wym. ok. 2,2×1,8 cm (Ryc. 44dd). **2.** Fragment łańcuszka złożonego z trzech kolistych ogniwek z drutu brązowego o przekroju okrągłym. Średn. ogniwek 0,8 cm, 0,9 cm i 1,0 cm; grubość drutu 0,2 cm (Ryc. 44ee). **3.** Niewielki fragment pręta brązowego o przekroju okrągłym, zapewne część naszyjnika lub bransolety. Na jednym końcu ułamka widoczne są 3 poprzeczne, lekko ukośne żłobki obejmujące ⅓ obwodu pręta. Dług. fragmentu 1,4 cm; średn. pręta 0,6 cm (Ryc. 44ff).

OMÓWIENIE MATERIAŁÓW

Osada kultury łużyckiej

Obiekty

Silnie zaburzona struktura stanowiska oraz płytkie zaleganie stropowych partii większości badanych obiektów spowodowało, że w górnych warstwach eksplorowanej powierzchni niejednokrotnie obserwowano łączące się ze sobą ciągi i skupiska nieregularnych zaciemnień, niżej przechodzących w oddzielne zagłębienia o zróżnicowanym kształcie i miąższości na ogół nieprzekraczającej 30 cm. Utwory te, oznaczone numerami 24A, 52, 52A, 60, 63, 64, 67A, 70, 77, 77A miały wypełniska niejednolite, brązowe lub żółtobrązowe, z ciemniejszymi, plamistymi przebarwieniami, zawierały nieliczne, drobne ułamki ceramiki. Dokumentowane i oznaczane na planie tak, jak pozostałe obiekty, ostatecznie uznane zostały za resztki i zagłębienia warstwy użytkowej stanowiska. Powstawały nieintencjonalnie, w wyniku różnorodnej aktywności użytkowników tego miejsca oraz naturalnych procesów przyrodniczych, względnie były pozostałościami celowo kopanych jam, zdegradowanych jednak i w znacznej mierze zniwelowanych już w okresie funkcjonowania osady. Zaciemnienia te nie będą podlegały dalszej analizie.

Omówieniu poddano 44 obiekty, które ze względu na zróżnicowanie wielkości i charakteru wypełnisk zostały podzielone na kilka grup.

W pierwszej znalazło się kilkanaście jam, które można określić jako jamy paleniskowe lub resztki ognisk[8]. Trzynaście z nich (obiekty 7, 8, 9, 28, 32, 35, 53, 55, 58, 59, 74, 76, 81), o wypełniskach dość jednolicie czarnych, silnie nawęglonych, zawierało węgle drzewne. Jedna jama (obiekt 44) została wtórnie użyta do palenia ognia. Kilka z nich skupiało się w północnej części badanego obszaru (obiekty 7, 8, 9, 32, 35), inne łukiem okalały eksplorowany teren od południa. Obiekty ze skupiska północnego na poziomie stropu miały koliste zarysy o średnicy od 65 cm (obiekt 35) do 80–100 cm (pozostałe). Przekroje ich były nieckowate (Ryc. 8a, 18b), prostokątne lub trapezowate (Ryc. 8b), zarejestrowana miąższość wypełnisk wynosiła 35–40 cm. Wyjątek stanowił obiekt 35 o głębokości 12 cm, ale niewątpliwie został od góry silnie zniszczony. Intensywnie czarne wnętrza zawierały drobne węgle drzewne i ułamki ceramiki, w liczbie od kilku do ok. 40 sztuk. W obiekcie 9 pozostały ślady dwukrotnego palenia ognia w tym samym miejscu (Ryc. 7a.b, 8b). Do grupy jam ogniskowych należały zapewne również dwa szczątkowo zachowane obiekty (w tym obiekt 86) przypadkowo odkryte w ścianach północnej części wyrobiska.

Obiekty z części południowej wykazują większe zróżnicowanie (Ryc. 15, 26, 28, 30, 33, 35). Ich zarysy poziome miały kształt kolisty (np. obiekty 28, 53, 59), prostokątny (obiekt 55) lub nieregularny (obiekty 58, 74, 76, 81), wymiary od 55 cm (obiekt 55) do ponad 90 cm, a nawet 130–140 cm (obiekty 53, 59, 74). Wypełniska o nieckowatym kształcie i miąższości od 10 cm (znacznie zniwelowany obiekt 55) do 50–60 cm (obiekty 28, 59, 74) zawierały węgle drzewne, ułamki polepy (obiekty 58, 59), fragmenty ceramiki (z wyjątkiem obiektów 35, 53, 81) a obiekt 28 ponadto drobne odpady krzemienne oraz liczne szczątki zwierzęce i muszle małży. Analizy węgli drzewnych pobranych z obiektów 28 i 32 wykazały obecność drewna dębowego w pierwszym z nich, a dębowego i jesionowego w drugim.

Kolejną, przeważającą liczebnie grupę stanowią jamy o różnorodnie wybarwionych wypełniskach – szarych, żółtoszarych, szarobrązowych lub brązowych z jaśniej-

[8] Palenisko to obiekt długotrwały, użytkowany wielokrotnie lub jednorazowo ale intensywnie, często z rozpoznawalną konstrukcją kamienną, glinianą lub drewnianą (por. J. Michalski 1983, s. 178). Ognisko to efekt jednorazowego palenia ognia, zwykle na powierzchni gruntu lub w niewielkiej, jamie bez dodatkowych konstrukcji kamiennych lub drewnianych.

szymi lub ciemniejszymi wtrętami i przewarstwieniami. Kontury jam, zarejestrowanych już na granicy humusu lub w pozostałościach warstwy użytkowej osady, były nieforemne i zmieniające się w trakcie eksploracji. Na najwyższych poziomach ich nieregularne krawędzie słabo odcinały się barwą od niejednolitego podłoża. Dopiero po usunięciu warstw przemieszanych ich zarysy nabierały kształtu kolistego lub owalnego, typowego dla większości omawianych tu obiektów. Dwie jamy (obiekty 72B, 80) w niższych partiach miały kształt prostokątny (Ryc. 38). W przekrojach widoczne były na ogół niecki o dnie łukowatym, łagodnie wyprofilowanym, kilka obiektów miało charakter trapezowatych, płaskodennych wanien. Pod względem wielkości (rozległości) omawiane obiekty grupują się w dwóch zasadniczych przedziałach: pierwszy obejmuje te, których średnica w części stropowej wynosi od 50 do 100 cm, w drugim mieszczą się jamy o średnicy od 115 do 170 cm. Ich zarejestrowana miąższość jest mocno zróżnicowana. Wynosi od 12 cm w skrajnym przypadku (obiekt 43) po 50–60 cm (większość jam), a nawet 70–75 cm w przypadku obiektów wielofazowych i nie jest wprost zależna od wymiarów poziomych. W wypełniskach jam znajdowano drobne ułamki ceramiki, tylko jeden obiekt 75 zawierał na tyle duże fragmenty, że możliwe było odtworzenie niemal w całości kształtów dwóch naczyń (Ryc. 29t.u).

W kilku, na ogół niewielkich jamach o nieregularnych wypełniskach, odnotowano występowanie skupisk spalenizny, które mogły być efektem częściowego wypalenia zawartości (Ryc. 14, 39) lub zsypania resztek ogniska do dołu śmietniskowego (Ryc. 22, 27, 31). Węgliste zagłębienie zlokalizowane w dolnej części obiektu 82 zawierało duże bryłki polepy i fragmenty ceramiki (Ryc. 39c), natomiast w jamie obiektu 67 na skraju spalenizny znaleziono niewielkie naczyńko (kubek pozbawiony ucha) i muszle małży (Ryc. 31b). W próbce wypełniska pobranej z wnętrza kubka stwierdzono wysoki poziom (0,41%) węgla organicznego, wskazujący na nieprzypadkową obecność w naczyniu pozostałości tkanki organicznej roślinnej lub zwierzęcej.

Interesującą grupę stanowi 5 jam, z których trzy (obiekty 17, 18, 19) zlokalizowane były w zespole obiektów odsłoniętych w północnej części stanowiska, jedna (obiekt 42) znajdowała się w pobliżu tego skupienia, a kolejna (obiekt 71) została odsłonięta na południowym skraju przebadanego obszaru osady. Jamy te, o przekrojach cylindrycznych lub trapezowatych miały zróżnicowane rozmiary. Ich średnica wahała się od 80 do 160 cm a głębokość od ok. 50 do 75 cm. Zawierały jednolicie przebarwione, szarobrązowe wypełniska z ciemnym obrzeżeniem części dennej (Ryc. 11b.c). Ów ciemny osad może być interpretowany jako warstwa przemycia lub ślad substancji wyścielającej dno jamy. Podobna ciemna warstwa rozdzielała na części zawartość obiektów 17 i 42 (Ryc. 10b, 21). Sugeruje to wielokrotne wykorzystywanie niektórych jam. Ślady dwukrotnego użycia zaobserwowano też w obiekcie 78, składającym się z dwóch nieckowatych zagłębień częściowo rozdzielonych warstwą zasypiskową (Ryc. 36b).

Spośród obiektów o znaczniejszych rozmiarach zwraca uwagę jama 73 usytuowana w sąsiedztwie kilku podobnych, lecz gorzej zachowanych obiektów w centralnej części zbadanego obszaru osady. Zwarte, choć niejednorodnie wybarwione, pozbawione materiałów zabytkowych wnętrze tej rozległej, płaskodennej jamy o trapezowatym przekroju świadczy o różnorodności składników lub wieloetapowym tworzeniu się wypełniska. Na jej powierzchni, na części obwodu i w centrum, zaobserwowano koliste przebarwienia o zbliżonej średnicy ok. 20 cm. Przekroje zaciemnień wskazują na ślady pali służących zapewne do podtrzymywania konstrukcji dachowych, osłaniających wnętrze jamy (Ryc. 32).

Ślady słupów stwierdzono również w obrębie wypełnisk obiektów 69 i prawdopodobnie 72B, analogicznych do obiektu 73 i położonych w jego pobliżu. Jamki posłupowe znajdowały się także w bliskim sąsiedztwie, ale już poza obrysem obiektów 40 i 80. Za dołek posłupowy można również uznać obiekt 65, niezwiązany bezpośrednio z żadną pobliską jamą. Z analizy fragmentu jednego z czterech palików zarejestrowanych na dnie jamy obiektu 78 wynika, że zachowane resztki pochodziły z drewna dębowego.

Jamy przebadane na osadzie w Dziecinowie to obiekty niemieszkalne, powstałe w efekcie różnego rodzaju działań gospodarczych, które jednak nie miały charakteru produkcyjnego lub przetwórczego. Najbardziej prawdopodobne wydaje się przypuszczenie, że w większości służyły gromadzeniu i przechowywaniu zapasów. Funkcję czasowych, ziemnych spichrzów mogły spełniać przede wszystkim rozległe, płaskodenne jamy (obiekt 73 i sąsiednie), w których stwierdzono ślady słupów, prawdopodobnie podtrzymujących konstrukcje dachowe lub szałasowe osłaniające ich wnętrza.

Szczególne przeznaczenie miała zapewne owalna jama (obiekt 50) usytuowana w południowej części stanowiska, poza zasięgiem skupisk innych obiektów osady. Z charakteru wypełniska można wnioskować, że składowano w niej glinę (Ryc. 25). W jej otoczeniu nie stwierdzono jednak jakichkolwiek przejawów produkcji ceramicznej. Z powierzchni stanowiska pochodzą jedynie nieliczne, drobne grudki polepy. Brak jest też śladów (może z wyjątkiem obiektu 82) używania gliny jako budulca. Również w przypadku skupiska rudy darniowej (obiekt 49) nie sposób orzekać o możliwościach jej wykorzystania przez użytkowników osady (Ryc. 24).

Ceramika

Znaczącą cechą materiału ceramicznego z osady w Dziecinowie jest jego ogromne rozdrobnienie. Powierzchnia większości charakterystycznych ułamków, wśród których wyraźnie dominują fragmenty wylewów, nie przekracza kilku, kilkunastu cm^2 – w całości znaleziono jedno niewielkie naczyńko z utrąconym uchem z obiektu 67. W zebranym materiale, pochodzącym zarówno z obiektów jak i warstw osady, znalazło się zadziwiająco niewiele fragmentów den, których zresztą, z kilkoma wymienionymi dalej wyjątkami, nie udało się powiązać z wyższymi partiami naczyń. Taki stan rzeczy utrudniał pełną rekonstrukcję form naczyń; od dna po wylew odtworzono kształty dwóch mis (Ryc. 17c, 29u) i jednego garnka (Ryc. 9i). Wyklejenie całkowitego obwodu możliwe było tylko w wypadku trzech okazów garnków (Ryc. 9h.t, 41a), z których zachowała się większość fragmentów ich górnych części. Z tego też powodu do wydzielania typów zabytków ceramicznych nie stosowano kryteriów metrycznych. Opisując poszczególne kategorie naczyń wykorzystano jedynie ich ogólną charakterystykę, szacując przeciętny rozmiar i wyróżniając indywidualne cechy niektórych okazów, mieszczących się w szeroko zarysowanych przedziałach.

W omówieniu ceramiki posłużono się terminologią nawiązującą do systematyki zastosowanej przez Teresę Węgrzynowicz (1973, s. 30–40) w opracowaniu materiałów kultury łużyckiej z Mazowsza wschodniego i Podlasia.

Wśród naczyń o rozpoznawalnym kształcie zdecydowanie dominują jajowate i beczułkowate. Do obu kategorii zaliczane są naczynia o średnicy wylewu nieprzekraczającej ich wysokości. Są to okazy bez szyjki, z łukowatym profilem ścianki, jajowate – łagodniej profilowane, smuklejsze, beczułkowate – nieco bardziej baniaste, przysadziste, szerokootworowe. Ze względu na fragmentaryczny stan zachowania materiałów rozróżnienie obu typów możliwe było jedynie w sporadycznych przypadkach. Naczynia te będą więc charakteryzowane łącznie.

Znaczna część zachowanych fragmentów pochodzi od okazów o wylewach uformowanych niemal pionowo lub lekko zachylonych do środka, z krawędzią ściętą prosto lub zaokrągloną. Słabe profilowanie ścianki nadaje często naczyniom jajowatym wydłużony, „workowaty" pokrój (Ryc. 17a.d.j.u, 29b.c.n.o.s.z, 37p.s.ee, 40f.k, 41b–d). Często stosowanym zabiegiem było pogrubianie na zewnątrz krawędzi, czasem połączone z lekkim „esowatym" wygięciem przykrawędnej części naczynia (Ryc. 9i, 17k, 29f.k, 37a.i.r.y, 40c.l–n). Na zdecydowanie przeważającej liczbie fragmentów wylewów, pod krawędzią, niezależnie od sposobu jej uformowania, znajdują się rzędy niewielkich otworków. Najczęściej nakłuwane były one od zewnątrz cienkim narzędziem i następnie delikatnie rozwiercane, o czym świadczy często obserwowany lejkowaty kształt dziurek i wałeczki gliny wokół ich zewnętrznej krawędzi. Niekiedy ścianka naczynia pozostawała nieprzekłuta na wylot lub od wewnątrz otworek bywał zalepiony wskutek ostatecznego wygładzania powierzchni (Ryc. 17a.l, 37w.ee, 40k).

Wyróżniającą, wspólną cechą naczyń jajowatych i beczułkowatych jest chropowacenie zewnętrznej powierzchni większości skorup. Chropowacenie – od słabego przecierania po obmazywanie i obrzucacie masą glinianą z obfitą domieszką gruboziarnistej domieszki (Ryc. 9h.i.t) – obejmowało na ogół całą powierzchnię ścianki, czasem z wyjątkiem wąskiego pasma tuż pod krawędzią naczynia, zwłaszcza w okazach z pogrubionym lub lekko wywiniętym brzegiem. Niedostatek den uniemożliwia takie obserwacje w stosunku do dolnych części określonych typologicznie naczyń, wydaje się jednak, że na ogół chropowacenie brzuśca sięgało podstawy naczynia. Tylko na jednym ułamku zachowała się pod wylewem para niewielkich, nieforemnych guzków (Ryc. 29o). Średnica wylewów naczyń jajowatych i beczułkowatych wynosiła, podobnie jak maksymalna średnica brzuśców, od kilkunastu do ok. 20 cm.

Do omawianej wyżej kategorii naczyń nawiązują również egzemplarze o jajowatym brzuścu ze słabym wgięciem części przywylewowej. Takie profilowanie stawia je na pograniczu typu określanego jako naczynia esowate. Tę grupę reprezentują znalezione poza obiektami fragmenty całkowicie chropowaconych okazów z otworkami pod niepogrubianą krawędzią (Ryc. 40t, 41a.e) oraz naczynia z chropowaconą partią brzuśca z obiektu 81 (Ryc. 37h). Na ściance jednego z naczyń zachował się fragment wąskiej, poziomej listwy.

Inną odmianę naczyń „esowatych" stanowi okaz z obiektu 75 o jajowatym, słabo wyrównanym brzuścu, z nieznacznie wydzieloną tektonicznie szyjką, podkreśloną staranniejszym gładzeniem powierzchni (Ryc. 29t).

Słabe profilowanie górnej części obserwujemy również na całkowicie gładzonym kubku z obiektu 67 i zapewne podobnych lub nieco mniejszych naczyńkach z obiektów 8, 28 czy 74, zachowanych fragmentarycznie – trudno więc orzec, czy mamy do czynienia z kubkami/dzbankami, czy też niewielkimi naczyniami bezuchymi (Ryc. 9e.s, 29i.m).

Do typu naczyń wazowatych możliwe było zakwalifikowanie tylko jednego okazu (Ryc. 17n), zapewne reprezentującego odmianę C wg T. Węgrzynowicz. Jest to naczynie o dwustożkowatym, zaokrąglonym brzuścu i prawdopodobnie lekko stożkowatej szyjce (wylew niezachowany), dnie szerokim, płaskim, niewyodrębnionym. Powierzchnia naczynia jest gładzona, największa wydętość brzuśca podkreślona pasmem ornamentu kłutego.

Wśród fragmentów den (Ryc. 17t.y.z, 37bb.kk.nn, 40s.cc), pochodzących zapewne od naczyń omówionych wyżej typów, tylko dwa są niewyodrębnione (Ryc. 17t, 40s). Pozostałe miały w różnym stopniu wydzieloną „stopkę". Wśród nich wyróżnia się jedno bardzo grube, znalezione w obiekcie 55 (Ryc. 17y). Należało do naczynia o równie masywnych ściankach. Inne, znalezione luźno, o dość znacznej średnicy (ok. 12 cm) pochodziło od dużego, gładzonego okazu zdobionego ornamentem paznokciowym (Ryc. 37bb). Odciski palcowo-paznokciowe wystąpiły również na kilku fragmentach brzuśców naczyń o niemożliwej do ustalenia formie (Ryc. 9b.r, 17e, 37k).

W zebranym materiale ceramicznym znalazła się niewielka liczba fragmentów, które na pewno, lub zapewne, pochodziły od mis, czerpaków i kubków, tj. naczyń o średnicy wylewu przekraczającej wysokość. W tej łącznie potraktowanej grupie (Ryc. 9d.f, 17s, 29h, 37ll, 40aa) przeważają okazy o łukowatej linii ścianki i wylewie zachylonym do wewnątrz. Powierzchnie tych naczyń (z dwoma wyjątkami) były dobrze wygładzone, często czarne lub ciemnoszare, krawędzie na ogół zaokrąglone, niekiedy ścienione.

Misy niewątpliwie reprezentowane są przez trzy okazy. Jedno duże, stożkowate naczynie należy do odmiany D (Ryc. 41f), pozostałe do odmiany C, zawierającej formy w kształcie wycinka kuli, ale różniące się kilkoma szczegółami. Niewielka misa z obiektu 36 to masywne naczynie z grubym ale słabo zaznaczonym dnem i prosto ściętą krawędzią (Ryc. 17c), znacznie większe naczynie z obiektu 75 ma wyraźnie wyodrębnione dno i lekko wygiętą na zewnątrz krawędź (Ryc. 29u). Również dwa słabo wygładzone ułamki wylewów z otworkami pod krawędzią (Ryc. 40e.j) pochodzą od naczyń „misowatych", przy czym jedno z nich mogło należeć do odmiany C (półkuliste), drugie do odmiany E (doniczkowate). Zapewne miseczką było naczynie ze słabym wgięciem pod krawędzią, zdobione dołkami wykonanymi rurką (Ryc. 37j).

Z obiektu 9 pochodzi fragment czernionego, starannie wygładzonego czerpaka z pozostałościami przyczepów taśmowatego ucha (Ryc. 9g). Egzemplarz z obiektu 44 z wklęsłym, niewyodrębnionym tektonicznie dnem to także najpewniej czerpak z niezachowanym uchem (Ryc. 17i).

Wśród pozyskanych fragmentów naczyń zidentyfikowano niewielkie ułamki jedynie ośmiu talerzy-placków, przy czym tylko dwa z nich znaleziono w wypełniskach obiektów 28 i 43 (Ryc. 9n, 17h). Grubość ich była zróżnicowana i wynosiła od 0,5 cm do 1,5 cm, a uchwycona w kilku wypadkach średnica wahała się od ok. 20 do 30 cm. Brzegi talerzy były na ogół lekko uniesione i zaokrąglone, tylko w jednym krawędź została prosto ścięta (Ryc. 37ii). Jedna powierzchnia wszystkich egzemplarzy jest gładzona lub dobrze wyrównana, druga najczęściej uformowana nierówno. Barwa mieści się w różnych odcieniach brązu – od szarego po czerwonawy. Na trzech fragmentach znajdowały się różnej wielkości otworki, czasem jedynie częściowo nawiercone, występujące w połączeniu ze śladami plecionki lub odciskami paznokciowymi (Ryc. 17h, 37t, 40p). Samodzielnie pojawiły się również na ułamku z obiektu 28.

Naczynia sitowate reprezentowane są jedynie przez niewielki ułamek wylewu dość masywnego naczynia o gładzonych, jasnobrązowych powierzchniach, pochodzącego z obiektu 43 (Ryc. 17g).

Większość naczyń wykonywana była z gliny z domieszką średnioziarnistego tłucznia, w dość częstych przypadkach barwy białej, rzadziej różowej. Dodatek mineralny o drobniejszych ziarnach obserwowano w nielicznych fragmentach naczyń małych, czernionych. W masach chropowacących, nakładanych na wyroby pionowymi ciągami, stosowano często obfitszą domieszkę o ziarnach większych, niż w glinie użytej do budowy ścianki (por. M. Mogielnicka-Urban 1984, s. 63, 106). Niektóre naczynia miały powierzchnię zewnętrzną jedynie wyrównaną. Staranne gładzenie stwierdzano wyjątkowo, na ogół na okazach misowatych i niewielkich naczyniach w rodzaju kubków czy czerpaków. Barwa analizowanych fragmentów zróżnicowana jest od jasnobrązowej, przez przeważającą szarobrązową, po znacznie mniej licznie występującą brunatną i brunatnoceglastą.

Od tej ogólnej charakterystyki ceramiki uznanej za łużycką odbiegają fragmenty naczyń słabo wypalonych, kruchych, wykonanych z gliny o obfitej domieszce białego i różowego tłucznia. Wewnętrzna powierzchnia tych fragmentów jest gładzona, wiśniowobrązowa, zewnętrzna wyrównana lub chropowacona, ceglastobrązowa, pokryta cienką warstwą żółtawoszarej gliny. Wśród nich znalazł się jeden fragment wylewu z otworkami pod krawędzią, zapewne z naczynia jajowatego lub beczułkowatego (Ryc. 37y). Ułamki te pochodzą z warstwy użytkowej osady, z wykopów usytuowanych na skraju jej północno-zachodniego zasięgu i w części południowo-wschodniej badanego obszaru z rejonu występowania palenisk i obiektów ze szczątkami zwierzęcymi.

W ceramice osadniczej z Dziecinowa zwraca uwagę niezwykle ubogie zdobnictwo. Poza wspomnianymi wyżej elementami plastycznymi, występującymi na omówionych już typach naczyń, zarejestrowano jedynie kilka ułamków ceramiki z zachowanymi szczątkowo motywami o charakterze ornamentacyjnym. Z naczyń nieustalonego typu z obiektu 8 pochodzą dwa fragmenty brzuśców z nieregularnymi żłobkami powstałymi w wyniku słabego „drapania" i „nacinania" powierzchni (Ryc. 9a.c). Podobnie potraktowany fragment znaleziono luźno w warstwie prawdopodobnie związanej z osadą (Ryc. 37z), natomiast w obiekcie 80 znajdował się ułamek czarnego, gładzonego naczynia zdobionego

prawdopodobnie trójkątnymi polami wypełnionymi gęstym żłobkowaniem (Ryc. 37b).

Opisane typy naczyń i ich cechy technologiczne znajdują liczne odpowiedniki w ceramice mazowiecko-podlaskiej grupy kultury łużyckiej datowanej na V okres epoki brązu i wczesną epokę żelaza (T. Węgrzynowicz 1973, s. 30–44, 53–62, 73, 79; U. Kobylińska 2003, s. 8–73). Obfitość ułamków z otworkami pod krawędzią, przewaga form jajowatych i beczułkowatych oraz obecność fragmentów naczyń o cechach halsztackich (naczynia z profilowaną, gładzoną partią przykrawędną, czernione czerpaki o starannie wygładzonych powierzchniach, ornament zakreskowanych trójkątów) wskazują, że znaczący czas użytkowania osady przypada na ten właśnie okres.

Krzemienie

Spośród 54 krzemieni 22 znaleziono w obiektach osady usytuowanych na obwodzie badanego obszaru. Pozostałe pochodzą z humusu i z warstwy żółtego piasku z resztkami zaciemnień. Zebrane zostały z wykopów, na których zachowały się najbardziej intensywne ślady użytkowania osady.

W całym zbiorze krzemieni przeważają okazy z surowca narzutowego[9], wśród nich dominują łuski (16 w obiektach i 12 z powierzchni wykopów). Wyroby z krzemienia czekoladowego (2 łuski, 1 łuszczka) znajdowały się jedynie w dwóch obiektach, stanowiły natomiast aż 40% znalezisk luźnych. Z dwóch obiektów pochodzą również łuszcznie z krzemienia narzutowego (Ryc. 16a.c), kolejny, z krzemienia czekoladowego, wystąpił na powierzchni (Ryc. 16b). Spośród 8 wiórków (wśród nich rylec węgłowy i rylczak), znajdowanych wyłącznie luźno, 4 wykonane były z krzemienia czekoladowego a 4 narzutowego, w tym 2 techniką łuszczniową. Znaleziono również (wyłącznie poza obiektami) 4 odłupki – 2 z surowca narzutowego, 1 czekoladowego i 1 z krzemienia świeciechowskiego. Najciekawszy okaz to znaleziony luźno grocik trójkątny z surowca narzutowego (Ryc. 16d). Z wyjątkiem pojedynczych zabytków, które można wiązać z epoką neolitu (w tym odłupki z krzemienia świeciechowskiego i czekoladowego), materiał krzemienny reprezentujący technikę łuszczniową charakterystyczny jest dla epok młodszych. Obecność relatywnie sporej liczby zabytków krzemiennych w jamach i na powierzchni osady kultury łużyckiej świadczy o powszechnym, acz kolwiek niezdefiniowanym ich użytkowaniu przez miejscową społeczność.

Szczątki zwierzęce

Szczątki zwierzęce związane z osadą stwierdzono w obiektach 24A, 28, 43, 44, 67, śladowo w obiektach 9 i 78. W obiekcie 44 odkryto nieprzepalone szczątki dużego okazu bydła. Szczątki konia (wszystkie niespalone) zidentyfikowane zostały w trzech obiektach – 24A i 28 oraz 43. Nieliczne, luźne znaleziska kości zwierzęcych pochodzą z południowej partii badanego obszaru. Są to głównie fragmenty żuchwy i zębów bydła oraz zębów konia. W obiektach 28 i 67 znajdowały się muszle małży (Tab. 1).

Kości zwierzęce znajdowane w humusie lub pozostałościach warstwy użytkowej osady nie mogą być traktowane jako pełnowartościowe źródło informacji. Interesująco przedstawia się natomiast kwestia obecności niespalonych szczątków, zwłaszcza kości bydła i konia w obiektach o charakterze jam poogniskowych. Wyraźna przewaga fragmentów czaszek i kończyn, odkrytych na dnie lub skraju wypełnisk, poza miejscem intensywnego działania ognia, może świadczyć o natknięciu się na zbiór odrzuconych, niekonsumpcyjnych części zwierząt. Wówczas jamy, w których je znaleziono, mogłyby być potraktowane jako śmietniska. Innym wyjaśnieniem tej sytuacji byłoby uznanie resztek zwierzęcych za relikty praktyk obrzędowych. Wprawdzie żaden z obiektów nie wykazuje cech cząstkowych pochówków zwierzęcych znanych z (nielicznych wprawdzie) stanowisk kultury łużyckiej (por. R. Abłamowicz, H. Kubiak 1999, s. 20–33, 93) i szerzej z cmentarzysk kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych (por. obiekt 68), to specyficzny zestaw kości sugeruje ich świadomy dobór. Szczególne znaczenie czaszek, a u schyłku epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza również kończyn zwierzęcych, jest obserwowane w zwyczajach rytualnych różnych kultur (T. Węgrzynowicz 1982, s. 117–120, 124–128). Uwagę zwraca też obecność szczątków bydła o znacznych rozmiarach. Na stanowiskach kultury łużyckiej ze schyłku epoki brązu i z wczesnej epoki żelaza zdecydowanie dominuje małe bydło krótkorogie, choć zdarzają się i większe okazy turopodobne (A. Lasota-Moskalewska 1988, s. 31–32; 2005, s. 67; por. S. Godynicki, M. Sobociński 1979, s. 32; M. Sobociński 1981, s. 36; M. Sobociński, D. Makowiecki 1994, s. 59). Z obszaru Mazowsza brak jest wprawdzie materiałów porównawczych, można jednak przypuszczać, że struktura gatunkowa bydła była podobna do obserwowanej na innych terenach. Osobnik wyróżniający się wyjątkowymi cechami, np. ponadprzeciętnymi wymiarami mógł być więc potraktowany specjalnie poprzez przypisanie jego szczątkom funkcji magicznych. Pojawienie się w jamach osadniczych niekonsumpcyjnych szczątków zapewne rzadko jadanego konia (por. A. Lasota-Moskalewska 1988, s. 32; S. Godynicki, M. Sobociński 1979, s. 5; M. Sobociński 1994, s. 63) również skłania do przypuszczeń o szczególnym odnoszeniu się do zwierzęcia,

[9] Oceny materiału krzemiennego dokonali dr Wojciech Borkowski oraz mgr mgr Barbara Sałacińska, Sławomir Sałaciński i Marek Zalewski z Działu Epoki Kamienia Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Grób / obiekt / wykop	P / NP	Bydło	Owca / koza	Koń	Świnia	Jeleń Sarna	Małże	Inne	Nieokreślone	Uwagi
Obiekt 9 (jama)	NP	2 fr. zębów								
Obiekt 24A (warstwa kulturowa?)	NP			3 całe zęby, 15 fr. zębów						
Obiekt 28 (jama paleniskowa)	NP			1 fr. kości promieniowej 1 fr. zęba mlecznego 1 fr. śródstopia 2 fr. kości udowej 1 fr. żebra 9 zębów żuchwowych 3 fr. żuchwy 1 fr. kręgu szyjnego			kilkanaście muszli			koń: szczątki co najmniej dwóch osobników
Obiekt 43 (jama)	NP			13 fr. zęba						
Obiekt 44 (jama)	NP	4 zęby szczękowe 10 fr. zębów 5 fr. twarzoczaszki 1 fr. żebra 1 fr. kości udowej							1	bardzo duży okaz
Obiekt 67 (jama)	NP						kilkanaście muszli			
Obiekt 78 (jama)	NP		6 fr. zębów							
Grób 1 (popielnica 1)	P		1 fr. żuchwy	1 *metapodium*					ok. 30 fr.	
Obiekt 1 (grób zniszczony, jamowy?)	P	2 fr. żuchwy								
Obiekt 2 (popielnica 2)	P	2 fr. żebra								
Obiekt 2 (pomiędzy popielnicą 2 i naczyniem 3)	P	3 fr. kłykcia potylicznego czaszki								
Obiekt 2 (popielnica 9)	P								15 fr.	
Obiekt 2 (popielnica 10)	P					jeleń: 6 fr. poroża				ślady cięć poprzecznych
Obiekt 13 (grób kloszowy)									2 fr.	
Obiekt 14 (grób zbiorowy?)	P	4 fr. żuchwy								

Tab. 1. D z i e c i n ó w, pow. otwocki. Wykaz szczątków zwierzęcych z osady i cmentarzyska. P – przepalone, NP – nieprzepalone
Table 1. D z i e c i n ó w, distr. Otwock. Animal bone remains from settlement and cemetery

Grób / obiekt / wykop	P / NP	Bydło	Owca / koza	Koń	Świnia	Jeleń Sarna	Małże	Inne	Nieokreślone	Uwagi
Obiekt 16 (otoczenie grobu kloszowego)	P	1 człon palcowy I 1 fr. czaszki 1 *metapodium*								
Obiekt 31 (grób kloszowy)	P	1 fr. kości ramiennej	1 fr. miednicy 1 fr. *metapodium*							
Obiekt 34 (grób kloszowy)	P				2 fr. żeber 13 fr. kręgów				50 fr.	
Obiekt 48 (grób kloszowy)	NP		4 fr. kości udowej						5 fr.	
Obiekt 68 (grób jamowy, zwierzęcy)	P	2 fr. kość skokowej 1 fr. czaszki 2 fr. żebra 2 fr. chrząstki żebrowej	2 fr. żebra 1 fr. chrząstki żebrowej 1 fr. kości udowej	2 fr. czaszki 1 fr. kości udowej		sarna: 1 fr. kości piszczelowej		mały ssak wielkości łasicy: 1 fr. kości długiej		
Obiekt 68A (zniszczona część obiektu 68)	P	2 fr. *metapodium* 1 fr. czaszki 2 fr. chrząstki żebrowej	4 fr. żebra 1 fr. chrząstki żebrowej 1 fr. łopatki	1 fr. członu palcowego I						1 człon palcowy ludzki
Skupisko A (przemieszane resztki zniszczonego grobu)	NP							lis: 1 fr.	2 fr.	
Wykop 8 (żółty piasek)	P			11 fr. zębów						
Wykop 8a (żółty piasek)	P					jeleń: 10 fr. poroża				
Wykop 15 (żółty piasek)	NP	15 fr. zębów								
Wykop 21 (żółty piasek)	P								4 fr. zębów	
Wykop 21 (humus)	NP								1 fr.	
Wykop 45 (żółty piasek)	NP	3 fr. żuchwy							4 fr.	
Wykop 46 (żółty piasek)	NP	4 fr. żuchwy							2 fr.	
Wykop 51 (żółty piasek)	NP			1 *metapodium*					3 fr.	
Wykop 38 (humus w pobliżu obiektu 47 – grobu popielnicowego)	NP							ptak: 2 fr.		

Tab. 1 (cd.). D z i e c i n ó w, pow. otwocki. Wykaz szczątków zwierzęcych z osady i cmentarzyska. P – przepalone, NP – nieprzepalone
Table 1 (cont.). D z i e c i n ó w, distr. Otwock. Animal bone remains from settlement and cemetery

którego wyjątkowa pozycja w obrzędowości kultury łużyckiej jest wprawdzie jeszcze słabo zaznaczona, ale już niekwestionowana w zespołach następujących po niej kultur wczesnej epoki żelaza (T. Węgrzynowicz 1982, s. 214–215, 221, 241; R. Abłamowicz 2005, s. 259–266).

Nieprzepalone muszle małży, zarówno towarzyszące szczątkom konia w obiekcie 28, jak i złożone samodzielnie wraz z pozbawionym ucha dzbanuszkiem w obiekcie 67, wystąpiły w kontekście świadczącym o zdeponowaniu ich w postaci pakietów (np. zawiniątkach z tkaniny lub skóry) na skraju jam, poza bezpośrednim zasięgiem ognia. Muszle małży odnotowywane w obiektach osadniczych kultury łużyckiej, często w znacznej ilości, uznawane są za pozostałości zapasów żywności lub składy surowca – np. do produkcji ozdób (T. Węgrzynowicz 1968a, s. 48–49, ryc. 3; 1973, s. 69, ryc. 24b.c; 1982, s. 51; W. Dzieduszycki, M. Kupczyk 1993, s. 92–93 – tam dalsze przykłady; por. E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003, s. 40; I. Sobkowiak-Tabak, J. Kabaciński 2006, s. 127, ryc. 8**; K. Hahuła 1992, s. 54, ryc. 2; Z. Bogucki, M. Ożgo, A. Kolmetz 2007, s. 97). Skąpa liczba (po kilkanaście sztuk) i niska jakość muszli (niewielkie, cienkościenne okazy) odkrytych w Dziecinowie nie uzasadniają traktowania ich jako rezerwy żywnościowej lub surowcowej. Ze względu na prawdopodobne złożenie muszli w jamach w opakowaniu i ich szczególne usytuowanie w obrębie wypełnisk, trudno również uznać je za odpady pokonsumpcyjne lub poprodukcyjne. Do innego spojrzenia na muszle małży, niż od strony czysto użytkowej, skłania również fakt znajdowania ich w inwentarzach grobów, np. na cmentarzysku kultury łużyckiej w Kamionce Nadbużnej, pow. ostrowski – w grobach 60, 76 (T. Węgrzynowicz 1968b, s. 221, 224).

Poczynione obserwacje stawiają szereg pytań w kwestii obecności szczątków zwierzęcych na obszarze osady, jednak pozyskana próba jest zbyt mała, by można było wyciągać dalej idące wnioski dotyczące znaczenia zwierząt dla gospodarzy tego terenu w okresie funkcjonowania osadnictwa kultury łużyckiej.

Materiał zabytkowy, pochodzący zarówno z obiektów, jak i powierzchni osady, potwierdza wnioski o niemieszkalnym charakterze badanego miejsca. Przede wszystkim uderza niedostatek typowej dla osad ceramiki „kuchennej", służącej przygotowywaniu, przetwarzaniu, przechowywaniu i codziennej konsumpcji potraw – czerpaków, kubków, mis, naczyń sitowatych, garnków do obróbki cieplnej z wyraźnymi śladami działania ognia, dużych naczyń zasobowych. Większość fragmentów pochodzi od naczyń, które mogły być używane do przenoszenia, ewentualnie doraźnego podgrzewania i spożywania niewielkich porcji żywności. Stosunkowo nieliczne szczątki zwierzęce także nie dają wrażenia resztek kuchennych lub przetwórczych. Brakuje przedmiotów poświadczających różne przydomowe zajęcia – żaren i rozcieraczy, przęślików, drobnych narzędzi. Ze względu na zasobowy charakter wielu jam można przypuszczać, że mamy tu do czynienia z częścią osady służącą jako magazyn zapasów. Ogniska i paleniska, odkrywane w rejonie północnego zagęszczenia obiektów i na obrzeżach osady, służyły zapewne ludziom wykonującym różne prace gospodarskie i strzegącym swych dóbr. Zawartość niektórych obiektów sugeruje praktykowanie zabiegów magicznych, wynikających być może z potrzeby zapewnienia szczególnej ochrony tego miejsca.

Cmentarzysko kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych

Obrządek pogrzebowy

Spośród badanych na stanowisku obiektów 31 zidentyfikowano jako związane z funkcjonowaniem cmentarzyska. Są to groby różnych typów: kloszowe, popielnicowe pojedyncze, popielnicowe zbiorowe i jamowe. Występują na całej badanej powierzchni, z wyjątkiem jej północno-zachodniej części. Wydaje się, że największa ich koncentracja znajdowała się w pasie przebiegającym przez środek wyniesienia po linii północ-południe. Jest to również rejon intensywnej eksploatacji piasku, która spowodowała, że większość usytuowanych tam grobów zachowała się w stanie szczątkowym lub uległa całkowitemu zniszczeniu. Za nienaruszone przez człowieka można uznać nieliczne obiekty, w tym jeden grób zbiorowy (obiekt 2) i tylko jeden grób kloszowy (obiekt 62). Konsekwencją tej sytuacji były ogromne trudności w odtwarzaniu konstrukcji i wyposażenia większości grobów, a co za tym idzie ich dalsza analiza.

Na cmentarzysku zarejestrowano dwa pewne groby wielopopielnicowe usytuowane blisko siebie, na wschodnim skraju cmentarzyska. Grób 1 (mocno zniszczony) zawierał co najmniej piętnaście naczyń, w obiekcie 2 było ich jedenaście. W obu przypadkach umieszczono je w czytelnym układzie rzędowym, w rozległych jamach bez konstrukcji kamiennych (Ryc. 42, 47, 48). Obiekty te wyraźnie różniły się wyposażeniem. Spośród naczyń z grobu 1 co najmniej pięć czarnych, wazowatych, zdobionych pełniło funkcje popielnic. Pierwotnie nakryte były pokrywkami, których szczątki znaleziono w wybierzysku piaskowni; pokrywką była też zapewne mała, niezdobiona misa. Pozostałe okazy ceramiczne to przystawki, w tym trzy kubki i misa, w którą wstawiony był jeden z kubków. Niemal wszystkie naczynia z tego grobu są czernione, dobrze wygładzone i zdobione (Ryc. 43).

Drugi grób zbiorowy (obiekt 2) miał postać dużej, owalnej jamy, której ściany być może umocnione były drewnem lub innym materiałem organicznym – sugero-

wały to ciemne smugi zaobserwowane wzdłuż jej boków[10]; dno stanowił pokład naturalnej gliny. Role popielnic pełniło w nim 9 niezwykle do siebie podobnych, niezdobionych, jasnobrązowych naczyń. Wszystkie nakryte były również brązowymi, niezdobionymi, czapkowatymi pokrywkami bez zakładek (Ryc. 49). Większość pokryw była uszkodzona a popielnice wypełniał piasek. W jednym przypadku (popielnica 5) kości nie były przysypane piaskiem a w naczyniu znaleziono grudki zaschniętej gliny uformowanej w sposób wskazujący na to, że została użyta do uszczelnienia przestrzeni pomiędzy krawędzią popielnicy a zamykającą ją pokrywą[11]. Jedno naczynie (zdobione pasmem dołków stempelkowych) – odpowiadające kształtem popielnicom, ale niezawierające ciałopalenia – pełniło zapewne funkcję przystawki lub popielnicy symbolicznej[12]. Towarzyszył mu niewielki, misowaty pucharek na pustej nóżce (Ryc. 50).

Zaciemnienia zarejestrowane w warstwie powierzchniowej, w obrębie zarysu obiektu 2, oraz towarzyszące im znaleziska nitów żelaznych i fragmentów kilku naczyń (Ryc. 44i.j, 51) można próbować interpretować jako świadectwo praktyk obrzędowych. Jednakże charakter zabytków, a także ich usytuowanie, nie pozwalają na jednoznaczne wiązanie ich z tym obiektem i raczej sugerują, że znalazły się tam na wtórnym złożu, a pochodziły ze zniszczonych grobów kloszowych (por. analiza materiałów).

Większość odkrytych na cmentarzysku przedmiotów metalowych stanowiło wyposażenie zmarłych z tych dwóch grobów (Ryc. 44a–h.k–m.w.y). We wnętrzu jednej z popielnic grobu 1 znajdowała się żelazna szpila. Pozostałe trzy szpile brązowe i ułamki prawdopodobnie czwartej znaleziono w osuwisku poniżej zniszczonego grobu. W obiekcie 2 trzy urny mieściły resztki drobnych ozdób, w tym pozostałości kolczyków z drutu brązowego oraz dwie szpile brązowe. Najbogatszy zestaw – szpilę i drobne ozdoby brązowe oraz kółko żelazne – zawierał jeden z podwójnych pochówków, umieszczony w popielnicy 6.

Wzajemne usytuowanie odsłoniętych na poziomie spągu resztek obiektów 14 i 15 sugeruje, że były to pozostałości dwóch pochówków popielnicowych złożonych w jednej jamie. Charakter ceramiki i ocalałego wyposażenia pozanaczyniowego – prawdopodobnie ułamki pokrywy czapkowatej oraz ozdób z paciorkami glinianymi i szklanymi (Ryc. 44p–s, 56a–f) wskazują na formalne związki tego obiektu z omówionymi wyżej.

Groby zbiorowe umieszczane w skrzynkowych konstrukcjach kamiennych są jednym z najważniejszych wyznaczników kultury pomorskiej, zarówno na jej obszarze genetycznym jak i później zasiedlanych terenach. Wielopopielnicowe obiekty grobowe całkowicie pozbawione kamieni są rzadkie, zwłaszcza na Pomorzu (np. A. Ruta, A. Kwapiński 2003, s. 123). Występują na Śląsku (np. K. Tackenberg 1926, s. 130–137, 141, tabl. X:1–4), w Polsce centralnej – Warszawa-Zbytki, Warszawa-Białołęka, Pasikonie, pow. warszawski zachodni (B. Balcer 1964, ryc. 9; B. Chomentowska 1966, ryc. 2, 3; H. Różańska 1968, ryc. 13), i wschodniej – Czerniejów-Natalin i Staw, pow. chełmski, Żuków, pow. zamojski (S. Czopek 1992, s. 189; W. Mazurek 1995, s. 164). Brak kamiennej skrzyni lub choćby obudowy z otoczaków najprościej można wyjaśnić deficytem budulca – piaszczyste wydmy okolic Dziecinowa całkowicie pozbawione są kamieni. W wielu przypadkach jednak nie jest to jedyny czynnik determinujący rezygnację z obudowywania grobów kamieniami. Na niektórych wymienionych tu stanowiskach poza grobami bez kamieni odkrywano również obiekty, które skonstruowano z ich różnorakim użyciem. Niedostatek surowca kamiennego mógł więc mieć istotny, ale nie zawsze decydujący wpływ na sposób budowy grobu. Nawet jednak, gdy rezygnowano z kamieni, widoczne jest dążenie do realizacji koncepcji skrzyni grobowej: poprzez utrzymanie, w niemal wszystkich znanych przypadkach, rzędowego układu naczyń w grobach oraz zaobserwowane próby wzmocnienia jam konstrukcjami z materiału organicznego. O podejmowaniu takich zabiegów mogą świadczyć prawdopodobne ślady szalowania ścian obiektu 2 z Dziecinowa. Dowodem na używanie drewna do konstrukcji skrzyń grobowych, nawet w połączeniu z materiałem skalnym, jest odkrycie w Opokach, pow. aleksandrowski, wielopopielnicowego grobu, którego dno wymoszczono gliną i kamieniami, a jamę obudowano drewnem łączonym na węgieł i dodatkowo otoczono kamieniami (A. Cofta-Broniewska 1996, s. 66).

Z wyjątkiem dwóch wielopopielnicowych grobów zbiorowych (grób 1 i obiekt 2) oraz być może jednego podwójnego (obiekty 14 i 15), pozostałe były obiektami pojedynczymi. O zespole grobów można ewentualnie mówić w przypadku obiektów 47 i 48 (Ryc. 72), ale i te

[10] Poziom zawartości węgla organicznego (0,13%) w próbce glebowej pobranej ze smugi w opinii autora badań, dr. Wojciecha Tołoczko, może być, w warunkach naturalnych, wynikiem procesu odkładania się w piasku wytrąceń frakcji próchniczej. Jednak układ wyodrębniających się z tła zaciemnień i całkowity brak węgla organicznego w warstwie calcowej otaczającej obiekt, wskazują na zapewne nieprzypadkową podwyższoną zawartość węgla organicznego w próbce.

[11] Podobne zabiegi uszczelniające odnotowano w kilku popielnicach nakrytych misami w wielonaczyniowym grobie skrzynkowym odkrytym w Konstantynowie-Ignacewie, woj. łódzkie (B. Muzolf, W. Lorkiewicz 2005, s. 193).

[12] Niewielka ilość węgla organicznego (0,1%) w próbce pobranej z wnętrza naczynia nie przesądza o charakterze pierwotnej zawartości tego naczynia.

dwa groby, mimo że usytuowane bardzo blisko siebie, złożone były w odrębnych jamach i zapewne w różnym, choć może nieodległym, czasie.

Z dwóch pewnych grobów jednopopielnicowych (mocno uszkodzonych, z częściowo przemieszczonym inwentarzem) obiekt 47 zawierał jedynie resztki popielnicy umieszczonej w niewyróżniającej się jamie i otoczonej prawdopodobnie skorupami kilku naczyń (Ryc. 71h.k). W drugim obiekcie (66) jajowata, chropowacona popielnica podparta ułamkiem naczynia, wstawiona została w jamę wypełnioną spalenizną (Ryc. 77). Do wyposażenia tego grobu zapewne należał cienkościenny, zdobiony dzbanek (Ryc. 76h–j). W obu przypadkach nie wyróżniono naczyń, które mogły nakrywać popielnice. Z popielnicy obiektu 47 pochodzą 3 zniekształcone przez ogień fragmenty pręta brązowego (Ryc. 44z).

Grobem jednopopielnicowym był też zapewne blisko sąsiadujący z grobem 1, znacznie naruszony obiekt 6 (Ryc. 53), w którego inwentarzu ceramicznym wyróżniono naczynie z kośćmi, pierwotnie prawdopodobnie nakryte misowatą pokrywą, oraz kilka naczyń towarzyszących. Popielnicą było duże, czernione naczynie z nisko osadzonym brzuścem. Oprócz jednego dzbanka i małej misy czarne i dobrze wygładzone są również pozostałe naczynia (Ryc. 54). Poza ułamkami ceramiki z wyposażenia tego grobu zachował się jedynie niewielki fragment pręta brązowego.

Najliczniejszą, rozpoznawalną grupę obiektów cmentarzyska stanowią groby kloszowe. Odkrywano je na całym badanym obszarze, z wyjątkiem miejsc intensywnego występowania jam osadniczych. Z uwagi na zniszczenia terenu brak jest dostatecznych podstaw do oceny stopnia ich koncentracji w poszczególnych rejonach stanowiska.

Bez większych zastrzeżeń za groby kloszowe można uznać 12 obiektów (5, 13, 16, 29, 31, 34, 41, 46, 48, 62, 84, 85). Pomimo, że żaden nie dotrwał w postaci nienaruszonej (przez człowieka lub naturę) zarys konstrukcji naczyniowej pozostawał czytelny i wskazanie naczynia pełniącego rolę klosza, czy też jego resztek, nie sprawiało trudności.

Poważne wątpliwości co do kwalifikacji wzbudzają natomiast groby 2 i 3 oraz obiekt 37, które mogły być grobami kloszowymi, ale takiej oceny dokonano jedynie na podstawie charakteru inwentarzy ceramicznych, zawierających m.in. znaczącą liczbę ułamków dużego, chropowaconego naczynia. Jednoznaczne wydzielenie, ze słabo zachowanych obiektów, fragmentów ceramiki pochodzących z ewentualnych kloszy utrudnia fakt, że w wielu grobach poza różnymi naczyniami dodatkowymi znajdowano znacznych rozmiarów skorupy z dużych, masywnych, zwykle chropowaconych naczyń, pełniących rolę podkładek, obstaw czy pokryw. Ustalenie funkcji niektórych ułamków ceramiki, wydobytych z obiektów o silnie naruszonej konstrukcji, jest więc bardzo ryzykowne. Tylko w kilku obiektach zarejestrowano słabe zarysy niezbyt obszernych jam. W dwóch (obiekty 29 i 48) wypełnione były silnie nawęgloną ziemią, pochodzącą zapewne z pozostałości stosu pogrzebowego (Ryc. 60, 72). Analiza gatunkowa fragmentu węgla drzewnego z obiektu 29 wykazała, że pochodził z drewna świerkowego.

Żaden z lepiej zachowanych grobów nie spełniał kryteriów „klasycznego" grobu podkloszowego składającego się z popielnicy nakrytej odwróconą misą i osłaniającego całość klosza. Najbliższy wzorca obiekt 46 zawierał wymieniony zestaw naczyń (Ryc. 71a–g), ale niepewne jest ułożenie misy, której fragmenty znalezione zostały wewnątrz uszkodzonej popielnicy, wstawionej z kolei w dolną część innego naczynia. W obiekcie 62 duża popielnica również wstawiona była w misę i nakryta odwróconą do góry dnem inną misą. Od góry popielnicę osłaniało odwrócone wylewem do dołu naczynie, którego krawędź, ze względu na zbyt małą średnicę otworu, musiała oprzeć się na brzuścu popielnicy. W chwili odkrycia obiektu zsunięte w dół skorupy spękanego naczynia kloszowego tworzyły rodzaj okładziny (Ryc. 75). Można więc także dopuścić, że popielnica została obłożona fragmentami celowo potłuczonego „klosza". W pięciu obiektach (5, 13, 16, 29, 85) nie zidentyfikowano jednoznacznie resztek popielnic, natomiast znajdowane w nich fragmenty mis, nie mogą być pewnie uznane za pozostałości naczyń nakrywających popielnice.

W kilku obiektach stwierdzono ustawienie popielnic na ceramicznych podkładkach. W dwóch (obiekty 62 i 48) dna popielnic osadzono w misach, w jednym (obiekt 34) w dennej części naczynia, a w jednym (obiekt 46) na skorupach dwóch naczyń, na których wsparto również krawędź klosza. Na ułamkach ceramiki posadowiono także klosz z obiektu 31. W tym grobie, jak również dwóch innych (obiekty 41, 84), skorupy otaczały półkolem lub niemal dookolnym wieńcem dolną część klosza (Ryc. 62, 67, 70a). W większości były to częściowo przepalone fragmenty cienkościennych, zdobionych dzbanków i kubków. W obiekcie 62 ułamki kilku naczyń znajdowały się poza „kloszem" na wysokości górnej części popielnicy. W paru innych przypadkach nie można było ustalić pierwotnego położenia skorup zalegających w jamach grobowych.

Podobne konstrukcje, niekiedy znacznie bardziej rozbudowane, towarzyszą popielnicowym i kloszowym obiektom grobowym na wielu cmentarzyskach. Najczęściej wykorzystywano w nich kamienie – zastosowanie potłuczonych naczyń mogło wynikać z braku odpowiedniego surowca (por. B. Zawadzka, 1964, s. 277; M. Andrzejowska, Ł. M. Stanaszek 2006, s. 382). Znane są jednak przykłady użycia ceramiki mimo, że na tym samym cmentarzysku w konstrukcjach innych grobów

zastosowano kamienie (B. Muzolf, W. Lorkiewicz 2005, s. 199).

Wśród kloszy dominują jajowate, pozbawione szyjki, całkowicie chropowacone naczynia, z brzuścem umieszczonym powyżej połowy wysokości. Okazy odbiegające od tej charakterystyki to naczynie osłaniające popielnicę w obiekcie 62, z brzuścem w połowie wysokości (Ryc. 76b) , klosz z obiektu 34 o wyrównanej powierzchni (Ryc. 64b) i jajowaty klosz z obiektu 16 z wyraźnie rozchylonym wylewem, tworzącym esowatą szyjkę (Ryc. 56l). W obiekcie 85 funkcję klosza pełniła duża, chropowacona misa z gładzoną szyjką (Ryc. 79j). Klosz z obiektu 84 miał wydzieloną, gładzoną szyjkę i wysoko umieszczony brzusiec. Jedynie to naczynie było zdobione pasmem ukośnych nacięć i parą płaskich guzków umieszczonych u nasady szyjki (Ryc. 79f). Wszystkie klosze, z wyjątkiem ostatniego, miały karbowaną krawędź.

Cztery popielnice to jajowate naczynia bez szyjki, w tym trzy z lekko karbowaną krawędzią i wysoko uniesionym brzuścem (Ryc. 61d, 64f, 69e). Ich powierzchnia jest zaledwie wyrównana lub całkowicie chropowacona. Wyróżnia się gładzone naczynie z obiektu 84 z dwoma masywnymi uchami umieszczonymi na górnej części brzuśca (Ryc. 79g). Dwa okazy popielnic z wydzieloną szyjką mają całkowicie lub częściowo chropowacony brzusiec (Ryc. 71g, 76b) a jedno jest całkowicie gładzone (Ryc. 73b). Szyjka popielnicy z obiektu 46 podkreślona została pasmem dołków stempelkowych, a naczynia z obiektu 48 niezbyt wydatną, karbowaną listwą.

Wyraźnie zauważalną cecha ceramiki dziecinowskiej z grobów kloszowych jest znacząca przewaga garnków „jajowatych", w stosunku do okazów z szyjką, użytych w roli kloszy i popielnic. Naczynia „wazowate", niezależnie od funkcji, mają też swoistą specyfikę – są to w dużej mierze formy przysadziste, szerokootworowe, z baniastym brzuścem i krótką szyjką.

Misy nakrywające popielnice w obiektach 46 i 62 to niezdobione okazy o wyrównanej linii profilowej (Ryc. 71a, 76e). Pierwsza ma na krawędzi niewielki występ. Pojawiające się w inwentarzu niektórych grobów fragmenty mis należały zarówno do egzemplarzy o łukowatym lub prostym przekroju ścianki, jak i do okazów z wgięciem pod krawędzią. Profilowana misa z obiektu 84 zdobiona była dołkami stempelkowymi (Ryc. 79d).

Pośród naczyń stanowiących dodatkowe wyposażenie grobów najliczniejszą grupę tworzyły, jak już wspominano, profilowane, cienkościenne, zdobione dzbanki i kubki.

W aż siedmiu obiektach zaliczonych do kategorii grobów kloszowych znaleziono pozostałości przedmiotów należących do pozaceramicznego wyposażenia zmarłych. Większość jednak to grudki i amorficzne stopy brązu oraz, rzadziej, ułamki prętów żelaznych. Z jamy obiektu 29 pochodzą osadzone na żelaznych osiach sprężyny dwóch zapinek (Ryc. 44n.o). W obiektach 62 i 84 wystąpiły natomiast żelazne nity oraz przedmioty z kości i poroża (Ryc. 44t.u.aa-cc).

Kolejną kategorię tworzy kilka grobów o szczególnej konstrukcji. Są to pochówki bezpopielnicowe, złożone w niewielkich jamkach „obudowanych" skorupami naczyń. W obiektach 21, 27, 39 i 56 szczątki ciałopalenia umieszczono na skorupach misy lub misowato ułożonych na dnie obiektu fragmentach innych naczyń (Ryc. 58, 59b, 66, 74). Wypełnisko obiektu 21 otaczał wieniec potłuczonych naczyń a w obiekcie 56 jamę wypełniały skorupy m.in. dużego, „kloszowatego" naczynia. Ułamki ceramiki, częściowo przepalone i zdeformowane, pochodziły z różnych naczyń – głównie mis i dzbanków/kubków (Ryc. 56g.i–k, 64i–k, 73c.d). Mało diagnostyczne kości z obiektu 56 nie pozwoliły na jednoznaczne oznaczenie wieku pochowanej w nim osoby (zapewne jednak młodocianej), wszystkie pozostałe jamki zawierały pochówki dziecięce. W obiekcie 45 nie wyróżniono wprawdzie szczątków kostnych, ale bliskie analogie do obiektów 21 i 56 sugerują, że brązowawe wypełnisko jamki obłożonej ceramiką (Ryc. 68, 69f–i, 70b) prawdopodobnie mieściło pochówek dziecka, po którym nie zachowały się żadne czytelne ślady.

Cechy „typowego" grobu jamowego miał natomiast obiekt 24, również zawierający szczątki dziecka. W jego wypełnisku poza kośćmi znalazły się węgle drzewne i drobne ułamki ceramiki. Ze względu na zły stan zachowania obiektu 20 nie sposób wiarygodnie ocenić, czy rozwleczone przez pług skupisko kości należących do dziecka w późnym wieku płodowym to resztki grobu bezpopielnicowego i jaką rolę pełniły w nim ułamki dużego, chropowaconego naczynia.

Otaczanie i obudowywanie skorupami pochówków bezpopielnicowych, w których szczątki ciałopalenia umieszczono w ziemnej jamie lub fragmentach naczyń, było rysem szczególnym cmentarzyska w Dziecinowie. Trudno osądzić, jaki czynnik determinował potrzebę podejmowania takich działań. Podkładanie pod dna popielnic i krawędzie kloszy pojedynczych skorup lub kamieni mogło mieć sens praktyczny – w ten sposób stabilizowano w jamach naczynia grobowe. Ustawianie popielnic w misach, dolnych częściach innych naczyń względnie na ceramicznych lub kamiennych brukach, podobnie jak otaczanie pochówków wieńcami skorup lub kamieni, okładanie nimi popielnic lub kloszy, miało zapewne wymiar rytualny. Niektóre zabiegi można również interpretować jako sposób na oznaczanie grobów na powierzchni nekropoli (J. Michalski 1977, s. 140–142), jednakże na cmentarzyskach, na których odkrywano różnego typu groby uzupełnione konstrukcjami kamiennymi lub ceramicznymi, występują równocześnie

obiekty zupełnie ich pozbawione. Spełnienie wymogów użytkowych, czy też obrzędowych nie zawsze więc związane było z tego rodzaju dodatkowymi praktykami, nawet przy łatwej dostępności budulca (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963, s. 281–282; M. Andrzejowska 2003, s. 138).

Grobem jamowym był bez wątpienia obiekt 68 (Ryc. 78) – jedyny na stanowisku pewny pochówek zwierzęcy, usytuowany na południowo-zachodnim skraju badanego obszaru[13]. Wraz z resztkami stosu wystąpiły w nim szczątki ciałopalne zwierząt udomowionych – bydła, owcy/kozy i konia oraz (śladowo) dzikich – sarny i ssaka wielkości łasicy (zob. tab. 1). Znaleziony wśród nich jeden ludzki człon palcowy zapewne należy uznać za nieintencjonalną domieszkę. Skład gatunkowy zwierząt zgodny jest z katalogiem gatunków najczęściej spotykanych w zwierzęcych grobach zbiorowych kultury grobów kloszowych. Brak jest jedynie szczątków świni, która w tej kategorii grobów jest słabo reprezentowana również na innych cmentarzyskach (T. Węgrzynowicz 1977, s. 271–272, tab. 5; 1982, zest. 5, ryc. 44a). Na niemal przeciwległym krańcu stanowiska odsłonięto pozostałości obiektu 1, który również mógł być pochówkiem zwierzęcym. Zachowały się z niego dwa przepalone fragmenty żuchwy bydlęcej, którym towarzyszyły dwa ułamki ceramiki.

Groby bezpopielnicowe odkrywane były (z wyjątkiem niepewnego obiektu 45) w południowo-wschodniej części badanego obszaru w pasie biegnącym po linii NE-SW. Skupiały się wprawdzie w trzech niewielkich grupach (Ryc. 5 – obiekty 20, 24, 39; 21,27; 56, 68), ale o bliskim sąsiedztwie można mówić jedynie w przypadku obiektów 21 i 27. Nie zaobserwowano również ich bezpośredniego związku z innymi obiektami cmentarzyska.

W 33 dostatecznie pewnie wyróżnionych pochówkach ludzi, odkrytych w popielnicach i jamach grobów różnych typów, oznaczono 43 zmarłych. Ponadto szczątki trzech lub czterech osób, pochodzące z nieokreślonej liczby pochówków z grobu 1, znaleziono w wybierzysku piaskowni. Ponad połowa z tej liczby to bezsporne lub z dużym prawdopodobieństwem określone szczątki osób niedorosłych (*infans I* i *II*), w kilku przypadkach płodów lub noworodków. Kości dzieci odkrywano również w otoczeniu popielnic w grobach kloszowych i w wielopochówkowym obiekcie 2. W omawianych grobach pochowano ponadto 12 kobiet (4 oznaczenia są niepewne) i 8 lub 9 mężczyzn (3-4 oznaczenia niepewne). Przeważały pochówki jednostkowe, a pozostałe, podwójne, zawierały pary kobieta-dziecko, mężczyzna (?)-dziecko, kobieta-mężczyzna. Pewna część materiału kostnego zebranego z powierzchni cmentarzyska pochodziła z całkowicie zniszczonych, grobów. Nie mają one większej wartości diagnostycznej i nie będą poddane dalszemu omówieniu.

Obecność przepalonych kości stwierdzono w 12 spośród 15 grobów sklasyfikowanych jako kloszowe. W trzech, mocno uszkodzonych, szczątki kostne wystąpiły w obrębie kloszy, ale nie w popielnicach, które zostały wyjęte lub całkowicie zniszczone. Dwukrotnie kości zarejestrowano poza kloszami, w warstwach spalenizny wypełniających jamę (obiekty 46, 62). W pięciu grobach (grób 3, obiekty 29, 31, 37, 41) znajdowały się samodzielne pochówki dzieci i osób w wieku młodzieńczym. W czterech grobach dzieci pochowano wraz z osobami dorosłymi (obiekty 13, 16, 46 i prawdopodobnie grób 2), przy czym szczątki dziecka (*infans I*) z obiektu 46 znajdowały się w jamie grobowej a w popielnicy umieszczono kości dojrzałego mężczyzny (*maturus*). Spośród czterech obiektów zawierających wyłącznie szczątki osób dorosłych (obiekty 34, 48, 62, 84) jeden (obiekt 34) był pochówkiem podwójnym – młodej kobiety (*iuvenis/adultus*) i młodego mężczyzny (*adultus*), w jednym grobie (obiekt 48) pochowano starszą kobietę (*maturus/senilis*) a w dwóch (obiekty 62, 84) młodych mężczyzn (*adultus/maturus*, wczesny *adultus*). Pomimo, że w obiekcie 62 szczątki kostne znajdowały się zarówno w nienaruszonej popielnicy, jak i (niewiele) w wypełnisku jamy grobowej, należały najpewniej do tej samej osoby.

W dwóch grobach jednopopielnicowych pochowano dorosłe kobiety – wiek zmarłej z obiektu 6 określono jako wczesny *adultus* a z obiektu 66 jako wczesny *maturus*. W popielnicy z obiektu 47 złożono szczątki płodu lub noworodka.

W wielopopielnicowych grobach zbiorowych zidentyfikowano łącznie co najmniej 18 lub 19 osobników. W popielnicy 1 z grobu 1, jedynej zachowanej w stosunkowo dobrym stanie, złożone były szczątki osoby dorosłej (prawdopodobnie mężczyzny) oraz dziecka. Wśród kości zebranych z osuwiska wyróżniono szczątki osobnika dorosłego, dwojga dzieci i zapewne kobiety w wieku *iuvenis*. Płeć i wiek pochowanych w obiekcie 2 mogą świadczyć o jego rodzinnym (rodowym) charakterze. Tylko w jednej popielnicy (naczynie 7) złożono szczątki dojrzałego mężczyzny (*adultus/maturus*). W sześciu pozostałych (naczynia 1, 2, 4, 5, 6, 9) znajdowały się najpewniej pochówki młodych (*iuvenis, adultus*) kobiet (w trzech przypadkach określenie płci nie jest pewne). Dwukrotnie towarzyszyły im szczątki noworodków lub późnych płodów. Dwa naczynia (8, 10) zawierały wyłącznie kości dzieci (*infans II*). Szczątki dzieci, w liczbie trudnej do jednoznacznego ustalenia, odkrywano także pomiędzy popielnicami zawierającymi pochówki kobiet

[13] Obiekt rozpatrywany jest łącznie ze zlokalizowanym nieopodal obiektem 68A – przemieszczoną przez zwierzę częścią wypełniska obiektu 68.

i kobiet z dziećmi. Częściowo zmieszane szczątki kostne z obiektów 14 i 15 należały do dwojga dorosłych osobników – kobiety w wieku *adultus* i mężczyzny w wieku *adultus/maturus*.

Próba znalezienia zależności pomiędzy rodzajem grobu i jego wyposażeniem a liczbą pochowanych zmarłych oraz ich płcią i wiekiem nie przynosi jednoznacznych wyników poza ustaleniem, że w odkrytych na cmentarzysku grobach jamowych, łączonych z kulturą grobów kloszowych, pochowano wyłącznie dzieci i zwierzęta. Spostrzeżenie to dotyczy także pochówków odkrytych w jamach grobów kloszowych oraz złożonych w ziemi szczątków towarzyszących popielnicom z grobu zbiorowego (obiekt 2).

Również na cmentarzysku kultury grobów kloszowych w Warszawie-Zerzniu zaobserwowano, że w grobach bezpopielnicowych składano szczątki tylko dwóch wybranych kategorii chowanych osobników. Część odsłoniętych tamże obiektów o charakterze grobów jamowych zawierała ciałopalne pochówki zwierzęce, w pozostałych (z jednym wyjątkiem) złożono dzieci, niekiedy z dodatkiem kości zwierzęcych (M. Andrzejowska, T. Węgrzynowicz 1995, s. 97). Zaobserwowany zwyczaj nie ograniczał jednak możliwości innego chowania osób niedorosłych. Pochówki dzieci występowały, podobnie jak w Dziecinowie, także w popielnicach umieszczanych w grobach różnych typów.

Przepalone szczątki zwierzęce stanowiące domieszkę do ludzkich (zob. tab. 1) odkryto w czterech lub pięciu pochówkach z grobów zbiorowych (grób 1 – popielnica 1, obiekt 2 – popielnice 2, 9 i 10 oraz otoczenie popielnicy 2, obiekt 14?) i pięciu kloszowych (obiekty 13, 16, 31, 34, 48). Są to nieliczne fragmenty kości czaszek gatunków udomowionych: bydła, owcy/kozy i świni, ze zwierząt dzikich jelenia oraz obfitsze ilościowo szczątki nieoznaczonych gatunków. Ze względu na stan zachowania poszczególnych obiektów można przyjąć, że pewny, formalny związek z pochówkami ludzi wykazują jedynie kości zwierząt zidentyfikowane w popielnicach 2, 9 i 10 grobu zbiorowego (obiekt 2) oraz w popielnicy jednego grobu kloszowego (obiekt 48). Uwaga ta istotna jest zwłaszcza w odniesieniu do towarzyszących pochówkowi dziecka (obiekt 2 – naczynie 10) fragmentów poroża jelenia, którego rola w rytuałach pogrzebowych nie tylko ludności kultury pomorskiej była szczególnie znacząca (J. Sylwestrowicz 1979, s. 34–57). Należy sądzić, że szczątki tego zwierzęcia zostały umieszczone w naczyniu rozmyślnie (por. M. Fudziński, F. Rożnowski 1997, s. 56–57). Celowym dodatkiem mogły być też nierozpoznane gatunkowo silnie przepalone kości zwierząt (lub zwierzęcia) włożone do popielnicy 9 z obiektu 2, zawierającej pochówek dorosłej kobiety, do popielnicy 1 z grobu 1 ze szczątkami dziecka i dorosłego mężczyzny (?) oraz znalezione w naczyniu z grobu kloszowego (obiekt 34), w którym pochowano dwoje dorosłych. Rodzaj kości i ich znikoma liczba stwierdzona w pozostałych grobach sugerują, że nawet przy założeniu integralności badanych zespołów, mogły być w nich przypadkowym wkładem. Przypuszczalnie, jako pozostałości zabiegów obrzędowych, zostały nieumyślnie zebrane ze stosu wraz ze szczątkami kremowanych ludzi.

Ceramika

Do opisu ceramiki wykorzystana została klasyfikacja T. Węgrzynowicz (1988). Zgodnie z przyjętą systematyką przeanalizowano łącznie ponad 90 naczyń. Stan zachowania wielu okazów nie pozwolił na ich całkowitą rekonstrukcję. Trudności w ustaleniu cech umożliwiających przypisanie poszczególnych okazów do odpowiednich kategorii spowodowały, że w trzech wypadkach nie określono odmiany (położenia największej wydętości brzuśca w stosunku do wysokości naczynia) a w ośmiu wątpliwości pojawiły się już na poziomie typu (oznaczenie kształtu profilowania w połączeniu ze sposobem wykończenia powierzchni naczynia) a nawet podgrupy (dzbanek czy kubek, misa czy garnek?). W kilku przypadkach ograniczono się więc jedynie do przedstawienia możliwych wariantów klasyfikacji. Niemniej, pozostający do dyspozycji zbiór pozwala już na dość szczegółowe wnioskowanie dotyczące zarówno zmienności typologicznych analizowanych naczyń jak i różniących je cech technologicznych.

Do podgrupy **garnków** (**A_1**) zakwalifikowano 51 naczyń. Typ **I** (naczynia całkowicie gładzone z wydzieloną szyjką) reprezentuje 25 okazów, w większości średniej wielkości – zarówno ich wysokość, jak i średnica mieszczą się na ogół w przedziale od 20 do 30 cm. Szesnaście z nich ma nisko osadzony brzusiec i należy do odmiany **a**. W tej kategorii znalazły się wszystkie popielnice z obiektu 2 oraz towarzyszące im naczynie bez kości, dwie popielnice i przystawka z wielopopielnicowego grobu 1, jedna popielnica i jedna przystawka z pojedynczego grobu popielnicowego (obiekt 6) oraz jedno naczynie z obiektu 41 – grobu kloszowego (Ryc. 43a.e.j, 49, 50a, 54a.c, 69c). Okazy z obiektu 2 – grobu zbiorowego – mimo pewnej indywidualizacji form, są do siebie bardzo podobne. Ich brzuśce są baniaste lub dwustożkowate, załomy zaokrąglone, szyjki łagodnie wyprofilowane. Prawie wszystkie mają lekko wklęsłe dna. Jasnobrązowe powierzchnie są dołem wyrównane, górą dobrze wygładzone. Tylko naczynie niezawierające kości zdobione jest pasmem niewielkich dołków stempelkowych. Nieornamentowana jest także czarna popielnica z obiektu 6, duża, baniasta, z brzuścem umieszczonym nieco poniżej połowy wysokości i ze słabo wydzieloną szyjką. Baniaste brzuśce, ale i wyraźnie wyodrębnione uskokiem szyjki i czarną powierzchnię mają również pozostałe naczynia tej kategorii z wyjątkiem okazu

z obiektu 41. Zarówno popielnice z grobu 1, wszystkie przystawki z grobów popielnicowych, jak i „amforkowate", niewielkie naczyńko z grobu kloszowego są bogato zdobione ornamentami o zróżnicowanych motywach. Odmianę **b** (brzusiec umieszczony w połowie wysokości naczynia) reprezentuje prawdopodobnie 6 naczyń. Tylko jedno zrekonstruowano w całości. Pozostałe zostały zaliczone do tej odmiany w wyniku rysunkowej rekonstrukcji form odtworzonych z zachowanych fragmentów i analizy podobnych naczyń. Wszystkie okazy tej kategorii są zdobione, szczególnie bogato dwie popielnice z grobu 1 (Ryc. 43g.h). Z obiektu 37 pochodzą dwa baniaste, niemal kuliste, szerokootworowe naczynia z szyjkami podkreślonymi listwą lub ornamentem (Ryc. 64c.g). Szerokootworowe jest również wazowate naczynie z obiektu 41 o dwustożkowato uformowanym brzuścu (Ryc. 69a). Stojące na pograniczu grup A i B mogłoby być uznane za głęboką, profilowaną misę, natomiast włączone również do kategorii **A_1 Ib** dość ostro profilowane miniaturowe naczyńko z obiektu 56 to zapewne dwuuszna „amforka" (Ryc. 73c). Do odmiany **c** (brzusiec powyżej połowy wysokości naczynia) zaliczono popielnice z obiektów 47 i 48 zaopatrzone w listwy podkreślające szyjkę (Ryc. 71k, 73b) oraz dość masywne, choć niewielkie naczynie z jajowatym brzuścem i krótką szyjką z grobu 2 (Ryc. 46c).

Typ **II** (naczynia całkowicie gładzone, bez szyjki) reprezentują jedynie formy odmiany **c**. Są to klosz i popielnica z obiektu 34 – jajowate, z wysmukloną dolną częścią, oraz beczułkowate naczynie (popielnica?) zrekonstruowane z fragmentów znalezionych w obiekcie 31 (Ryc. 61d, 64b.f). Ich powierzchnie dość starannie wyrównano, krawędzie wykończono karbowaniem, zachowane dna dwóch naczyń są wyodrębnione. Maksymalne wymiary klosza przekraczają 32 cm, pozostałych naczyń osiągają od 21 do 25 cm.

Na pograniczu typów **I** i **II** znalazło się jajowate naczynie z obiektu 84 ze słabo tektonicznie zaznaczoną szyjką i (pierwotnie) dwoma masywnymi uchami na górnej części brzuśca (Ryc. 79g).

Do typu **III** (naczynia całkowicie chropowacone z szyjką), odmiany **c** zaliczono duży, jajowaty, słabo chropowacony klosz z obiektu 16 z wyraźnie rozchylonym na zewnątrz wylewem tworzącym krótką szyjkę (Ryc. 56l).

Do typu **IV** (naczynia całkowicie chropowacone, bez szyjki) zakwalifikowanych zostało 13 okazów. Cztery inne (klosze z obiektów 41 i 46 oraz popielnice z grobu 3 i obiektu 13) mogą należeć do typu **IV** lub **III**. Zniszczone górne partie tych naczyń nie pozwalają na jednoznaczną ocenę. Tylko dwa jajowate okazy reprezentują odmianę **b** typu **IV** – silnie chropowacony klosz z obiektu 62 i znacznie mniejsze lecz masywne naczynie, którego fragmenty znaleziono w pobliżu obiektu 46 (Ryc. 71f, 76a). Obydwa mają wyodrębnione dna i karbowane krawędzie. Wśród naczyń odmiany **c** najliczniejszą grupę tworzą pewne lub prawdopodobne klosze. Naczynia z obiektów 5, 29, 31, 48 to duże (średnica wylewu 32–44 cm), mocno chropowacone, jajowate okazy z wysmukloną częścią przydenną i z karbowaną krawędzią (Ryc. 46e, 61a.h, 73a). Popielnica z obiektu 41 i fragmentarycznie zachowane naczynia z obiektów 27 i 37 są nieco mniejsze, średnica wylewu osiąga 20–30 cm (Ryc. 64e, 69e). Do odmiany **d** (naczynia z niewyodrębnionym brzuścem) kwalifikuje się jedno szerokootworowe, doniczkowate naczynie z karbowaną krawędzią, pochodzące z jamy obiektu 62 (Ryc. 76g). W przypadku niewielkiego naczynia z wyrównaną krawędzią z obiektu 47 nie można ustalić odmiany (Ryc. 71j).

Jedno naczynie typu **V** (z wydzieloną szyjką, dołem chropowacone, górą gładzone) należy do odmiany **b**. Jest to baniasta popielnica z obiektu 46 z szyjką podkreśloną dołkami stempelkowymi (Ryc. 71g). Trzy naczynia reprezentujące odmianę **c** dość znacznie różnią się cechami drugorzędnymi. Słabo chropowacona, a właściwie obmazywana popielnica z obiektu 62 ma wysoką cylindryczną szyjkę (Ryc. 76b). Jajowaty, grubo chropowacony klosz z obiektu 84 z krótką, lekko stożkowatą szyjką ozdobiono przebiegającym u jej nasady pasmem ukośnych nacięć i parami płaskich guzków (Ryc. 79f). Naczynie nieustalonej odmiany, którego fragmenty odkryto w obiekcie 56 miało baniasty brzusiec o znacznej średnicy (ok. 45 cm) i łagodnie wyprofilowaną szyjkę podkreśloną karbowaną listwą z płaskimi guzkami i potrójnymi „wąsami" (Ryc. 73e). Można je uznać za wyjątkowo cienkościenne, zwłaszcza w porównaniu ze znacznie mniejszą lecz dość masywną popielnicą (średn. 31 cm) z obiektu 62.

Poza klasyfikacją znalazło się fragmentarycznie zachowane duże naczynie znalezione na powierzchni obiektu 2 – bardzo masywne (grub. ścianki ok. 1,5–1,7 cm, dna 2,7 cm), grubo chropowacone, z mocno podciętą częścią przydenną i dość nisko osadzonym, dwustożkowatym brzuścem. Jego obecna forma powstała w wyniku „obcięcia" górnej partii wyższego naczynia i zagładzenia nowej krawędzi (Ryc. 51b).

Naczynia z dużym uchem, łączącym krawędź szyjki z górną częścią brzuśca, to należące do podgrupy **A_2 dzbanki** (gdy wysokość przekracza średnicę wylewu) lub **kubki** reprezentujące podgrupę **B_2** (w przypadku średnicy wylewu większej niż wysokość naczynia). Wystąpiły w obiektach grobowych różnego rodzaju w charakterze naczyń towarzyszących lub tworzących konstrukcję naczyniową grobu. Znaczna liczba egzemplarzy tych dwóch kategorii zachowała się w postaci mocno przepalonych i zniekształconych fragmentów. Ich rysunkowe rekonstrukcje mogą nie oddawać pierwotnych proporcji naczyń, zwłaszcza wtedy, gdy wysokość oraz

średnica wylewu, a więc wymiary stanowiące kryterium podziału, były bardzo zbliżone. Kilka okazów znalazło się więc na granicy dwóch podgrup.

Do kategorii dzbanków zakwalifikowano ostatecznie osiem naczyń. Siedem z nich należy do typu **I** odmiany **a** (Ryc. 46b, 54e.f, 64k, 76c.j, 79b) a jeden, z obiektu 21, do typu **II** odmiany **d** (Ryc. 56j). Do tego zestawu, na podstawie oceny różnych cech, w tym drugorzędnych, należy zapewne również włączyć naczynia z obiektów 29 i 45, z których nie zachowały się jednak pozostałości uch (Ryc. 61b, 69f). Dzbanki typu **Ia**, poza miniaturowym okazem z grobu 2 i niewiele większym z obiektu 6, to naczynia o wysokości od 13 do 16 cm i największej średnicy liczącej od 14 do 21 cm. Brzuśce mają uformowane baniasto lub łagodnie dwustożkowato, a wyraźnie wyodrębnione (niekiedy uskokiem) szyjki o lekko rozchylonym wylewie stanowią w przybliżeniu połowę wysokości naczyń. Dwa niezdobione naczynia z obiektu 6 wyróżniają się również masywnością i ciemną barwą. Pozostałe są jasnobrązowe i (poza okazem z grobu 2) niezwykle cienkościenne. Szyjki dzbanków podkreślają pasma rytego lub kłutego ornamentu oraz, z jednym wyjątkiem, umieszczone poniżej grupy wielokrotnych ukośnych żłobków. Ucha dzbanków są szerokie, taśmowate, od dolnej nasady dwóch uch odchodzą gładkie „wąsy".

Jedyny okaz typu **II** odmiany **d** o średnicy ok. 11 cm, zachowany w postaci częściowo przepalonych fragmentów, miał gładką, lekko wywiniętą na zewnątrz krawędź i wydatne, taśmowate ucho.

Za należące do kategorii $\mathbf{B_2}$ **I** uznano 8 profilowanych kubków odmiany **a** i 1 odmiany **b** (Ryc. 43b.d.f, 56g.i, 61c.e.f, 79a) oraz 2 naczynia z obiektów 47 i 62 o nieustalonej odmianie (Ryc. 71h, 76d). Są to okazy morfologicznie bardzo bliskie dzbankom, nieco bardziej przysadziste poprzez zmianę proporcji – zwiększenie (czasem niewielkie) średnicy otworu w stosunku do wysokości. Tylko dwa kubki z grobu 1 to naczynia małe o rozpiętości brzuśca ok. 10 cm, pozostałe można określić jako duże, a nawet, jak na tę kategorie naczyń, bardzo duże – średnica największych osiąga lub przekracza 20 cm. Wszystkie kubki są zdobione motywami znanymi z dzbanków. Wyjątkiem jest naczynie z obiektu 29, na którym pod słabo zaznaczoną linią okalającą nasadę szyjki delikatnie wyżłobiono małe „drzewka". Nasady uch kubków z obiektu 31 są zakończone „wąsami". Okazy z grobu 1, w którym pełniły rolę przystawek wyróżniają się czernioną, silnie wygładzoną powierzchnią, dna dwóch mniejszych są wklęsłe. Pozostałe, na ogół przepalone i zniekształcone, znalezione zostały w wieńcach otaczających pochówki. Pierwotnie jasnobrązowe i bardzo gładkie, obecnie mają powierzchnie częściowo spękane, szare. Prawdopodobnie do kategorii kubków należały również dwa naczynia, których fragmenty znaleziono w stropie obiektu 2.

Kubki i dzbanki są na cmentarzysku w Dziecinowie reprezentowane wyjątkowo licznie – stanowią ok. 20% zidentyfikowanych naczyń, podczas gdy na ogół ich udział w materiale ceramicznym z obiektów kloszowych nie przekracza 10%, a w grobach kultury pomorskiej spotykane są jeszcze rzadziej.

Niedostatek w badanym materiale **mis** nakrywających popielnice spowodował, że omówieniu podlegają głównie okazy naczyń pełniących funkcje podstawek i przystawek oraz ceramicznych elementów tworzących obstawy grobów. Sklasyfikowano tylko 18 egzemplarzy podgrupy $\mathbf{B_1}$.

Do typu **I** zaliczono 7 mis. Pięć z nich reprezentuje odmianę **c** (Ryc. 54d, 64d.j, 69g, 79d). Są to naczynia dość głębokie (wys. minimalna 9 cm, średn. wylewu ponad 15 cm) o łukowato wyprofilowanych ściankach, z lekkim wgięciem pod krawędzią tworzącym krótką szyjkę. Naczynie z obiektu 6 jest nieco płytsze i masywniejsze od pozostałych. Trzy zdobione są pasmem ornamentu stempelkowego, w jednym obserwujemy wyraźnie wyodrębnione dno. Powierzchnia zewnętrzna misy z obiektu 34 nosi ślady omiatania. Odmianę **d** reprezentują dwie szerokootworowe (średn. wylewu 20 i 22 cm), niezdobione misy z obiektów 41 i 62 o wyrównanej linii ścianek, nadającej naczyniom kształt stożkowaty (Ryc. 69d, 76f).

Misy typu **II** to łącznie 11 egzemplarzy – 7 w kształcie wycinka kuli reprezentujących odmianę **c** (Ryc. 43i, 61g, 64a.i, 73d, 79c.i) i 4 stożkowate odmiany **d** (Ryc. 43c, 56k, 71a, 76e). Wśród naczyń o łukowatym profilu wyróżniają się 2 głębokie i masywne misy o wyjątkowo grubym dnie z obiektów 56 i 39. Pod krawędzią misy z obiektu 84 pozostały ślady dwóch naprzeciwlegle umieszczonych uszek. Jedyny zdobiony pasmem poziomych nacięć egzemplarz z grobu 1 miał na krawędzi podwójny występ wyciągnięty ze ścianki naczynia. Z czterech mis stożkowatych jedna (grób 1) to niewielkie naczynie z lekko pogrubioną krawędzią, które zapewne pełniło rolę pokrywki. Również misa z obiektu 46 ma pogrubioną krawędź, na której dodatkowo wymodelowano niewielki występ.

Do typu **V** odmiany **c** należy duża misa pełniąca rolę klosza w obiekcie 85 (Ryc. 79j). Misy o zbliżonych parametrach i większe występują na cmentarzyskach kloszowych sporadycznie. Najczęściej reprezentują ten sam typ co naczynie z Dziecinowa i zdobione są plastyczną listwą podkreślającą szyjkę. Wykorzystywano je jako klosze lub pokrywy w grobach „w kloszu". Najbliższe analogie zastosowania wielkiej misy jako klosza pochodzą z cmentarzysk w Warszawie-Zerzniu, Stodzewie, pow. garwoliński, Wieliszewie, pow. legionowski (M. Andrzejowska, T. Węgrzynowicz 1995, ryc. 38l; M. Andrzejowska 2003, ryc. 9; T. Węgrzynowicz 2006, ryc. 44a). Być może do kategorii $\mathbf{B_1}$ **Vc** należało również drugie

naczynie z obiektu 85 (Ryc. 79h). Z zachowanej jego części można wnioskować, że miało proporcje głębokiej, „wazowatej" misy lub przysadzistego garnka o baniastym brzuścu i wydzielonej szyjce. Taki kształt zbliża to naczynie do szerokootworowych okazów z obiektów 37 i 41 stojących formalnie na pograniczu podgrup A_1 i B_1 (Ryc. 64g, 69a).

Poza klasyfikacją znalazło się również naczynie z obiektu 45 (Ryc. 69h) oraz fragmenty naczynia ze skupiska A, być może pochodzące z obiektu 47 (Ryc. 80h). Ze względu na przyjęte kryteria metryczne oraz brak ucha obydwa okazy mogą być uznane za głębokie, profilowane misy typu I odmiany b, jednakże wygląd jednego naczynia, podobnie jak przypuszczalna forma drugiego a także ornamentyka obu egzemplarzy odpowiadają również charakterystyce kubków.

Spośród naczyń zaliczonych do podgrupy garnków typu I, odmiany a oraz (w dwóch przypadkach) odmiany b wyróżnia się zespół popielnic należących do inwentarzy dwóch grobów zbiorowych oraz obiektu 6. Wazowate, gładzone naczynia z nisko osadzonym brzuścem są typem liczebnie przeważającym w zespołach ceramiki kultury pomorskiej zarówno na Pomorzu, jak i na innych terenach (T. Węgrzynowicz 1988, ryc. 6, 7). Uznaje się je więc za szczególnie charakterystyczne dla tej kultury. Obecność takich okazów na cmentarzysku, w towarzystwie specyficznie uformowanych pokryw, w grobach o obrządku przypisywanym kulturze pomorskiej, jest istotnym potwierdzeniem identyfikacji kulturowej tych obiektów. Dominująca pozycja naczyń typów IV i V (obejmujących łącznie blisko 55% sklasyfikowanych okazów), pochodzących z obiektów uznanych za relikty kultury grobów kloszowych, choć nie tak znaczna jak na innych stanowiskach kloszowych, poświadcza dotychczasowe ustalenia o wyraźnej typologicznej odrębności zestawów naczyń obu kultur w podgrupie garnków (T. Węgrzynowicz 1988, s. 12–13, ryc. 5).

Odmienności stylistyczne obserwowane w zestawach naczyń z pozostałych podgrup (kubków, dzbanków i mis) nie wiążą się w istotny sposób z ich kwalifikacją kulturową. Takie zróżnicowanie wynika natomiast z technologii – naczynia „pomorskie" są na ogół czarne i mają ścianki o przeciętnej grubości, „kloszowe" są jasnobrązowe i zazwyczaj niezwykle cienkościenne. Istotna jest też ich różna frekwencja w obiektach obu kultur. Naczynia te, liczne w grobach kloszowych, w obiektach kultury pomorskiej reprezentowane były przez pojedyncze egzemplarze (grób 1, obiekt 6). Przypisano im także inną rolę w obrządku pogrzebowym. W przeciwieństwie do okazów, które w grobach kultury pomorskiej pełniły funkcje pokryw i przystawek, naczynia tych samych typów w obiektach kultury grobów kloszowych w większości wykorzystane zostały jako uzupełnienie konstrukcji grobowych – podkładek, okładzin, wieńców. Obfitość w zespołach kultury grobów kloszowych silnie profilowanych i bogato zdobionych naczyń typów A_2 i B_2 (dzbanki i kubki), w połączeniu z dominującą na cmentarzysku kloszową formą grobu wskazuje na wczesne (halsztackie) początki cmentarzyska (por. M. Andrzejowska 1995, s. 132 nn.).

Niewielką przystawkę na pustej nóżce z obiektu 2 ze względu na kształt czaszy można rozpatrywać w kategorii mis (Ryc. 50b). Użycie terminu „pucharek na pustej nóżce" wydziela ten okaz w osobną kategorię naczyń, niemieszczącą się w przyjętej klasyfikacji. Ta rzadka forma, tylko wyjątkowo spotykana w inwentarzach ceramicznych kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych, ma zapewne swe źródło w ceramice kultury łużyckiej (np. J. Janowski 1958, s. 283, tabl. LXXI:2; L. Długopolska 1968, s. 290, ryc. 12ł, 13c; S. Jasnosz 1983, ryc. 128:2.3). Zbliżone kształtem gliniane wytwory przypominające misowate pucharki pochodzą z grobów skrzynkowych z Pomorza i ziem sąsiednich. Sporadycznie wykorzystywane jako podstawki pod popielnice (G. Ossowski 1879, s. 51, tabl. XXXV:17; Amtl. Ber. 1907, s. 25, ryc. 19; W. La Baume 1963, tabl. 7:250, 16:692) również uważane są za naśladownictwo form łużyckich (J. Kostrzewski 1958, s. 212). Na kilku stanowiskach wielkopolskich odkryto przystawki określone jako pucharki (L. J. Łuka 1958, s. 152, ryc. I:8:9, VI:1:2 – tam dalsza literatura; M. Kaczmarek, R. Pietrzak 2002, s. 191, ryc. 3B:1.2). Wskazane naczynia to jednak nieco odmienne stylistycznie, słabo profilowane (stożkowate) okazy z nieznacznie wyodrębnioną stopką i niekiedy wklęsłym dnem. Najbliższe formalne „pomorsko-kloszowe" analogie do naczynia z Dziecinowa stanowią przystawki z obwarowanego grobu z miejscowości Piaski, pow. piotrkowski (M. Gąsior 1976, tabl. VI:2) i z grobu w kloszu z Glinki[14], pow. ostrowiecki (Z. Lenartowicz 1921, s. 136–137, ryc. 17). W obu umieszczono niewielkie dzbanki.

Pokrywy są to wyroby ceramiczne o formach również wybiegających poza ramy zastosowanej tu klasyfikacji. Ich podstawowym wyróżnikiem nie były cechy metryczne i technologiczne, lecz jednoznacznie przypisana rola przedmiotów zamykających inne naczynia. Wyróżniono dwie zasadnicze grupy pokryw: z uchwytem i bez uchwytu.

Wśród pokryw bez uchwytów wystąpiły dwa typy: czapkowate i misowate. Do czapkowatych zaliczono 10 egzemplarzy. Żaden z tak określonych okazów z cmentarzyska w Dziecinowie nie miał wewnętrznej zakładki

[14] Dla naczynia z Glinki można doszukiwać się analogii w bliższych terytorialnie materiałach grupy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej z okresu halsztackiego (K. Moskwa 1976, s. 78, ryc. 4f, 71d, 74g, 75d, 77c, tabl. IV:18).

wchodzącej do wnętrza naczynia i stabilizującej pokrywę na jego wylewie. Półkulista pokrywa z grobu 1 o średnicy ok. 15 cm wyposażona została w szeroki otok, którego lekkie zagięcie do wewnątrz utworzyło niewielkie dookolne wgłębienie pozwalające na pewniejsze osadzenie pokrywy na krawędzi szyjki popielnicy (Ryc. 43o). Pokrywami czapkowatymi zamknięte były też naczynia z ciałopaleniem, odkryte w dziewięciopopielnicowym obiekcie 2. Wszystkie mają kształt wycinka kuli, są dość płaskie, z lekko pogrubionymi i wywiniętymi na zewnątrz brzegami, jasnobrązowe, starannie wygładzone (Ryc. 49b.d.f.h.j.l.n.p.s). Na szczycie pięciu egzemplarzy widoczny jest płytko odciśnięty, kolisty dołek. Średnica pokryw wynosi od 15 do 17 cm, wysokość nie przekracza (z jednym wyjątkiem) 3,8 cm. Drobny ułamek brzegowej części czarnej pokrywy czapkowatej o nieustalonym kształcie i wymiarach znaleziono wśród fragmentów ceramiki z obiektów 14 i 15 (Ryc. 56c).

Z obiektu 6 pochodzi duża pokrywa (średn. 20 cm) o kształcie misowatym – ze spłaszczoną kopułą o wysokości ponad 6 cm i łagodnie odgiętą na zewnątrz krawędzią (Ryc. 54b).

Trzy niewielkie pokrywy z uchwytami znalezione zostały w wybierzysku i, choć niewątpliwie należały do wyposażenia grobu 1, nie wiadomo, które naczynia były nimi nakryte. Średnice pokryw (10–11,5 cm) wskazują, że mogły należeć do naczyń oznaczonych jako popielnice. Dwie pokrywy mają kształt spłaszczonych stożków zakończonych szerokimi uchwytami z miseczkowatym zagłębieniem (Ryc. 43m.n). Trzeci egzemplarz, w kształcie wycinka kuli ma brzeg wyraźnie zagięty do środka i znaczne zagłębienie w uchwycie (Ryc. 43p). Wszystkie mają czarną, dobrze wygładzoną powierzchnię i są zdobione zróżnicowanymi ornamentami wykonanymi techniką kłucia lub rycia. Wysokość tych pokryw wynosi od 4 do 5 cm.

Pokrywy podobne do znalezionych w Dziecinowie odkryto jeszcze na kilku stanowiskach mazowieckich z zespołami kultury pomorskiej – z wydatnym, zagłębionym uchwytem w Warszawie-Grochowie (J. Zawisza 1871, ryc. 11), w nieco innym wariancie ze słabo zagłębionym lub jedynie spłaszczonym uchwytem względnie z dołkiem w szczycie kopułki – w Woli Szydłowieckiej, pow. skierniewicki (T. Węgrzynowicz 1963, ryc. 5) oraz w częściowo publikowanych materiałach z Sochaczewa-Trojanowa (H. Różańska 1962, tabl. XXXVII:7) i niepublikowanych z Bąkowa Dolnego, pow. łowicki (zbiory PMA). Czapkowate pokrywy o płaskiej, zdobionej kopułce, bez wewnętrznych zakładek, znaleziono wśród ceramiki zbieranej w latach 20. XX w. na mocno zniszczonym cmentarzysku w nieodległych od Dziecinowa Sobieniach Biskupich, pow. otwocki[15].

Pokrywy wpuszczane z płaskim uchwytem lub płytkim dołkiem na szczycie kopułki są częstym zjawiskiem w zespołach kultury pomorskiej z Pomorza. Sporadycznie pojawiają się także podobnie wykończone egzemplarze bez wpustu i okazy misowate (por. M. Fudziński, F. Rożnowski 2002, ryc. 15 nn.). Pokrywy bez zakładki, z zagłębionym uchwytem, nie występują na rdzennych terenach kultury pomorskiej, znane są natomiast z grobów tej kultury z Polski środkowej i wschodniej. Odkryto je w Kręcieszkach, pow. kutnowski, a egzemplarze bliskie niektórym okazom z Bąkowa Dolnego i Sochaczewa-Trojanowa znane są także z Gledzianówka, pow. łęczycki (I. Jadczykowa, 1992, tabl. II:2, V:5, VI:4.10). W Krupicach, pow. siemiatycki, w obiekcie kultury pomorskiej (grób 251) znajdowało się naczynie, które należy zaliczyć do kategorii wpuszczanych pokryw z wydatnym, zagłębionym uchwytem (J. Jaskanis 2005, tabl. LXVIII/251:5). Zbliżony do opisanych egzemplarz pokrywy pochodzi również z nieznanej miejscowości na Lubelszczyźnie (W. Mazurek 1992, tabl. XVI:2). Jedyny przypadek wystąpienia pokrywy z zagłębionym uchwytem w grobie kloszowym zarejestrowano w Gródku nad Bugiem, pow. hrubieszowski (W. Panasiewicz 1998, ryc. 2:5, 10:4). Podobnie uformowane okazy pojawiły się także na stanowiskach zabużańskich – w datowanej zapinką typu duchcowskiego Trościanicy (Трасцяніца, рай. Камянец, Беларусь), w tym jedna pokrywa z zakładką, oraz w grobie w typie pomorskim w Hołownie (Головно, рай. Любомль, Україна), z podobną zapinką datującą zespół na fazę LT B_1 (V. B. Nikitina 1965, ryc. 2:1:3, zbiory PMA; Û. V. Kuharenko 1961, tabl. 5:4, 13; Z. Woźniak 1995, zest. I, poz. 26; zest. III, poz. 5, 11; por. T. Węgrzynowicz 2001, ryc. 52g).

Najbliższe analogie do mazowieckich i środkowopolskich pokryw z wgłębionymi uchwytami, niepochodzące z obiektów kultury pomorskiej, znajdujemy we wczesnohalsztackich zespołach grupy śląskiej kultury łużyckiej, np. w Kietrzu, pow. głubczycki (M. Gedl 1973, s. 40, tabl. I nn.), i pozostającej pod jej silnymi wpływami grupy górnośląsko-małopolskiej. Odkryto je np. na cmentarzysku w Strzelcach Opolskich-Adamowicach, pow. strzelecki (F. Hufnagel 1941, ryc. 10:3, 16:8, 17:11)[16].

[15] Zbiory PMA – nr inw. PMA/III/1752.

[16] Tego rodzaju formy wykazują z kolei bliskie nawiązania do pokryw ze słoweńskich naczyń datowanych na przedział obejmujący 2. połowę fazy Ha C i początek Ha D (J. Dular 1982, s. 81, tabl. 27:271; 2003, s. 130–131, ryc. 51, 65:10.11.13.14, 76:10–14, tabl. 22:13). Przyjęcie tezy o przeniesieniu ze Słowenii na tereny zajmowane przez ludność grupy śląskiej, a następnie górnośląsko-małopolskiej, niektórych specyficznych wzorów ceramiki, zwłaszcza wykorzystywanej do celów obrzędowych, poszerza pole dyskusji dotyczącej jakości kontaktów ludności kultury łużyckiej z obszarami iliryjskimi (por. G. Orlińska 2005, s. 43–44).

Fragment pokrywy z zachowanym zagłębionym uchwytem znaleziono również w datowanym na Ha D grobie kultury łużyckiej odkrytym w Topoli Wielkiej, pow. ostrowski, na wschodniowielkopolskim cmentarzysku zaliczanym do podgrupy kępińskiej grupy górnośląsko-małopolskiej (D. Durczewski 1962, s. 71, 83–84, tabl. V:9). Można sądzić, że poprzez skolonizowane przez tę grupę obszary Wielkopolski i Polski środkowej nowy wzór pokryw, podobnie jak i wiele innych form ceramiki naczyniowej, przeniknął do inwentarzy grobów kultury pomorskiej i zespołów łużycko-pomorskich.

Łużyckie odniesienia ma również dwuuchy garnek z obiektu 84. Ten rodzaj naczyń nie występuje w materiałach kultury łużyckiej w grupie wschodniej, natomiast pospolity jest w kilku odmianach, różniących się szczegółami formy i obróbki powierzchni, w części zachodniej, zwłaszcza w Wielkopolsce (J. Kostrzewski 1926, s. 55–58), pojawia się również w środkowopolskich zespołach grupy górnośląsko-małopolskiej (Z. Kaszewski 1975, tabl. VI:7, VII:6, IX:8), a następnie kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych (I. Jadczykowa 1975, s. 184). Garnki takie, choć nie powszechne, znane są także z obiektów pomorskich i kloszowych z obszaru Mazowsza i Podlasia. Beczułkowaty okaz odkryto Transborze, pow. miński, w obwarowanym grobie zbiorowym 22 wraz z ostro profilowanym kubkiem o łużyckich konotacjach, dwa identyczne naczynia pochodzą ze zniszczonych grobów (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963, tabl. VI:11, XXI:14.15). Dwa egzemplarze z szyjką wydzieloną gładzeniem wystąpiły w zbiorowych grobach w Warszawie-Zbytkach (B. Balcer 1964, ryc. 5k, 10a). Jeden egzemplarz znaleziono także w nieokreślonym obiekcie w Warszawie-Białołęce (B. Chomentowska 1966, tabl. III:13). Podobne naczynia zarejestrowano na cmentarzyskach kloszowych – w Warszawie-Henrykowie (B. Zawadzka 1964, tabl. XIII:3, XV:14), Warszawie-Targówku (T. Węgrzynowicz 1962, tabl. XXIII:4) i Stodzewie (M. Andrzejowska 2003, ryc. 11d.f), a także na nadbużańskich pomorsko-kloszowych stanowiskach w Gródku nad Bugiem (W. Panasiewicz 1998, ryc. 5:4, 6:2) i Hołownie (Û. V. Kuharenko 1961, tabl. 7:4) oraz w obiekcie kultury pomorskiej w Krupicach. Pojawienie się naczyń dwuuchych w zespołach kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych na terenach, na których ten rodzaj naczyń nie występował, świadczy o przyjmowaniu wzorów płynących z zachodu i południa. Dowodem na utrzymywanie takich kontaktów również przez ludność grupy mazowiecko-podlaskiej kultury łużyckiej może być egzemplarz esowatego, dwuuchego garnka, którego fragmenty znaleziono w obiekcie z osady kultury łużyckiej w Transborze, usytuowanej na tym samym stanowisku co cmentarzysko (G. Orlińska 2007, s. 124, 154, ryc. 14a).

Spośród sklasyfikowanych i analizowanych powyżej naczyń blisko połowa to okazy zdobione. Najwięcej nieornamentowanych egzemplarzy wystąpiło w podgrupach garnków typu II–IV i mis typu II.

Wypukłe, plastyczne zdobienia są w ceramice dziecinowskiej rzadkie i w podgrupie garnków ograniczają się do nielicznych naczyń typu V, na których czterokrotnie na granicy szyjek i brzuśców wystąpiły karbowane listwy (Ryc. 64g, 73b.e, 79f). Na dwóch z nich pod listwą umieszczono płaskie, plackowate guzki z potrójnymi „wąsami", w innym pary podobnych guzków przecinają pasmo krótkich ukośnych nacięć otaczających nasadę szyjki naczynia (Ryc. 79f). Gładka, mało wypukła listwa okala szyjkę trójuchego naczynia z obiektu 6 (Ryc. 54c). Plastyczne, gładkie listewki „wąsy" znajdują się również u dolnej nasady uch kilku dzbanków i kubków (Ryc. 61f, 64k, 76j).

W kategorii elementów zdobniczych należy też ujmować 3 maleńkie uszka naczynia z obiektu 6 oraz trzech innych okazów o formie zapewne dwuuchych „amforek" (Ryc. 46f, 54c, 69c, 73c). Amorki – na ogół niewielkie, gładzone naczynia, typowe dla ceramiki kultury łużyckiej, tylko wyjątkowo spotykane są w zespołach kultury grobów kloszowych (zob. W. Kuczkowski 1977, tabl. II:8, IV:4.8, V:16). Małe, niefunkcjonalne uszka, czasem nawet nieprzekłute, chętniej umieszczano (często w towarzystwie plastycznych listew i „wąsów") na granicy chropowaconych brzuśców i gładzonych szyjek dużych naczyń typu V. Pojawiają się także pod krawędziami mis. Wśród okazów mis z cmentarzyska w Dziecinowie jedynie egzemplarz z obiektu 84 zaopatrzono w dwa naprzeciwległe uszka (Ryc. 79c), natomiast krawędzie dwóch innych (Ryc. 43i, 71a) wykończone zostały niezbyt wydatnymi występami uformowanymi ze ścianek naczyń.

Pozostałe motywy zdobnicze, odkrywane na powierzchni różnych naczyń, miały charakter wklęsłych żłobień i wykonywane były techniką odciskania, rycia, kłucia i nacinania. Odciski stempelkowe wykonywane zaokrągloną pałeczką (np. główką kości) umieszczono u nasady szyjki garnka z obiektu 46 i listwie naczynia z obiektu 47 oraz na misie z obiektu 84 (Ryc. 71g.k, 79d). W obiekcie 39 znajdował się fragment misy z odciskami kółeczek z zaznaczonym środkiem – uzyskanymi być może przy użyciu takiego samego narzędzia, jakim zdobiono również przedmioty z kości i poroża (Ryc. 64j). W efekcie naciskania na zdobioną powierzchnię czubkiem ostro zakończonego narzędzia, prowadzonego prostopadle lub nieco ukośnie do ścianki naczynia powstawały drobne, niemal koliste wgłębienia (Ryc. 69h, 76j) lub nieco dłuższe, owalne lub trójkątne „kreseczki". Ostateczny kształt, wielkość i wyrazistość tych elementów zależne były od grubości, kąta przyłożenia i siły nacisku narzędzia oraz stopnia wysuszenia zdobionego naczynia. Techniką rycia wykonywano dookolne linie opasujące

nasady szyjek naczyń, obiegające górne części brzuśców w postaci zygzaków lub festonów, a także krótkie, zwisające żłobki grupowane po 2, 3 lub 4 i tworzące motywy trójkątów otwartych lub zamkniętych ku dołowi. Wyjątkowe, indywidualne cechy nosi ornament „drzewek", delikatnie rytych na ściance naczynia z obiektu 29 (Ryc. 61c). Elementy ryte i kłute stosowano na wielu naczyniach łącznie. Umieszczenie ukośnych nakłuć po obu stronach linii rytej dawało efekt tzw. jodełki, zdobiącej najczęściej kubki i dzbanki.

Najbogatsze dekoracje wystąpiły na popielnicach i pokrywach z grobu zbiorowego 1. Na zachowanych fragmentach pokryw widoczny jest promienisty układ zdobień, wykonanych techniką nakłuwania lub żłobienia. Charakterystycznym motywem, którym pokryto górną część powierzchni czterech popielnic, jest linia zygzakowata. Wraz z pasmami nakłuć lub rytych dookolnie bruzd otaczała górną część brzuśca naczyń wazowatych (Ryc. 43e.g.h).

Ornament falisty lub zygzakowaty (w przeciwieństwie do festonowego) nie występuje w zdobnictwie wczesnożelaznej ceramiki z Mazowsza i Podlasia. Wyjątkiem jest ornamentyka trzech mis z cmentarzyska kultury grobów kloszowych w Wieliszewie, na których widnieją kompozycje wykorzystujące element linii łamanej (T. Węgrzynowicz 2006, s. 256, ryc. 25c, 26e, 35b). Motyw taki rzadki jest również w ornamentyce naczyń z Pomorza i wiąże się na ogół z rozbudowanymi wyobrażeniami naszyjników lub napierśników na popielnicach twarzowych (np. M. Pietrzak 1977, ryc. 20b, 21a; M. Kwapiński 1999, tabl. VII, LIV, LXIV, LXVIII). Pojawił się natomiast na kilku naczyniach ze środkowopolskich zespołów kultury pomorskiej w Gledzianówku i Sarnówku, pow. poddębicki (tam też znaleziono pokrywy z wgłębionym uchwytem) oraz Jankowie (?), pow. łęczycki (I. Jadczykowa 1975, s. 184, tabl. VI:1), Wilkowicach, pow. poddębicki, Janikowie B, pow. kaliski (I. Jadczykowa 1992, tabl. II:3.4, III:4, IV:7, X:3, XI:2). Być może z tego obszaru przyniesiony został wzór ornamentyki popielnic z dziecinowskiego grobu.

Znaczna część ceramiki z Dziecinowa jakościowo nie odbiega od spotykanej na innych cmentarzyskach kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych. Rodzaj masy ceramicznej użytej do produkcji tych naczyń, sposoby ich kształtowania i obróbki powierzchni, techniki zdobienia mieszczą się w przedziałach cech uznawanych za typowe dla garncarstwa obu kultur. Stwierdzenie to dotyczy zwłaszcza naczyń z podgrupy garnków, których technologia nie ma, jak się wydaje, istotnego wpływu na ich wewnętrzne zróżnicowanie typologiczne. Wśród dużych naczyń „kloszowatych" jedynie fragment okazu z grobu 54 wyróżnia się wyjątkową cienkościennością.

Jak już wspominano cienkościenność jest też dominującą cechą większości dzbanków i kubków z obiektów kultury grobów kloszowych, pełniących funkcje przystawek lub elementów obudowy grobów. Grubość ich ścianek wynosi 0,3–0,4 cm, naczynia te charakteryzuje ponadto jednolita, jasnobrązowa barwa, wyjątkowa gładkość obu powierzchni oraz widoczna w przełamach „zwartość" masy ceramicznej, zawierającej domieszkę mineralną słabo wyróżnialną gołym okiem. Jeden z okazów, z obiektu 41, poddany został szczegółowym analizom technologicznym wraz z zestawem ceramiki kultur łużyckiej, pomorskiej i grobów kloszowych z Sochaczewa-Trojanowa (zob. Aneks). W kontekście wyników, jakie uzyskano dla wszystkich próbek poddanych tym samym badaniom można stwierdzić, że naczynie z Dziecinowa wykazuje w stosunku do większości pozostałych nieco wyższe parametry techniczne, decydujące o relatywnie lepszych właściwościach fizycznych tej ceramiki.

Zabytki nieceramiczne

Przedmioty metalowe lub ich fragmenty, względnie ślady metalu w postaci amorficznych stopów i grudek (przeważnie brązu) odnotowano w co najmniej 16 pochówkach. Kilka przedmiotów znaleziono w osuwisku poniżej grobu 1 i w otoczeniu obiektu 2. Większość okazów dobrze zachowanych i o rozpoznawalnym kształcie pochodzi z tychże dwóch grobów zbiorowych.

Na cmentarzysku zarejestrowano 4 okazy szpil z brązu. Trzy należą do typu z łabędzią szyjką i główką rozklepaną i zwiniętą w uszko. Z jednej zachował się jedynie trzpień – brak główki i deformacja kształtu trzpienia uniemożliwiają określenie jej typu (Ryc. 44b.c.e). Wszystkie wykonane zostały z pręta o przekroju okrągłym i średnicy 0,3–0,4 cm. Szerokość rozklepanej i zwiniętej taśmy tworzącej główkę wynosi 0,45–0,7 cm. Długość całkowita nie przekraczała zapewne 8–9 cm. Dwie pochodzą z osuwiska grobu 1, dwie z popielnic 4 i 6 z obiektu 2. W jednej z popielnic grobu 1 znajdowała się szpila żelazna tego samego typu, co okazy z brązu. Długość jej wynosi 10,5 cm a wykonana została z pręta o pierwotnej średnicy ok. 0,5 cm.

Brązowe i żelazne szpile z łabędzią szyjką i główką zwiniętą w uszko są typem powszechnie spotykanym w inwentarzach kultur wczesnej epoki żelaza. Popularne zarówno wśród ludności kultury pomorskiej, jak i kultury grobów kloszowych, są spośród elementów stroju najczęściej rejestrowanym darem grobowym. W kulturze pomorskiej z terenu Pomorza Gdańskiego są uważane za wyznacznik schyłkowej, późnohalsztackiej fazy rozwoju tej kultury (L. J. Łuka 1971, s. 46). Na pozostałym obszarze ich występowania datowanie, również ze względu na dominację okazów wykonanych z żelaza, rozciąga się na cały okres funkcjonowania kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych.

Z jednej z popielnic z obiektu 2 pochodzą trzy zdeformowane i uszkodzone skręty spiralne o średnicy ok.

2,5–3 cm, wykonane z cienkiego drutu brązowego (Ryc. 44k.l). Uznawane są za uchwyty do włosów. Znaleziono je w naczyniu zawierającym m.in. szczątki zapewne kilkunastoletniej dziewczyny, co uwiarygodnia taką interpretację ich funkcji. Podobne przedmioty wystąpiły (także parami) np. w grobach kloszowych na cmentarzyskach w Transborze (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963, s. 268, tabl. XIV:6.8), Drohiczynie „Kozarówce", pow. siemiatycki (T. Węgrzynowicz 1978, s. 52, ryc. 8e.f), i Sulbinach, pow. garwoliński (M. Andrzejowska 1988, s. 111, ryc. 4l, s. 113, ryc. 4h).

Fragmenty spiralek typu *salta leone* z wąskiej taśmy brązowej z innej popielnicy obiektu 2, zawierającej pochówek dziecka, były zapewne elementami ozdób (Ryc. 44f–h).

Nity żelazne znaleziono pojedynczo w dwóch grobach kloszowych (obiekty 62 i 84) oraz na powierzchni grobu zbiorowego (obiekt 2) i w umiejscowionym poniżej naczyniu niezawierającym ciałopalenia. Okoliczności wystąpienia dwóch ostatnich wskazują, że mogły stanowić parę i że jeden z nitów przypadkowo znalazł się w naczyniu. Wszystkie mają obydwa końce rozklepane w niewielkie główki (Ryc. 44i.j.t.cc). Długość ich wynosi od 1,35 do 1,7 cm, grubość trzpienia 0,30–0,36 cm. Żelazne nity znajdowane były również na innych cmentarzyskach w wyposażeniu grobów kloszowych, na ogół jednak bez kontekstu pozwalającego na oznaczenie ich funkcji. Znane przykłady występowania analogicznych lub zbliżonych nitów, czasem w połączeniu z resztkami przedmiotów określanych jako tarczki, okucia i oprawki (np. T. Węgrzynowicz 1964, ryc. 11e; A. J. Tomaszewski 1980, ryc. 4j; M. Andrzejowska 1988, ryc. 4e; B. Zawadzka 1964, s. 294), nie rozstrzygają o możliwościach ich zastosowania. Samodzielna obecność nitów w inwentarzach grobowych może wynikać z użycia ich do łączenia lub mocowania przedmiotów wykonanych z surowców organicznych, najpewniej drewna lub skóry. Na kilku cmentarzyskach ujawnił się wyraźny związek tych przedmiotów z pochówkami zwierzęcymi (M. Andrzejowska 1988, s. 128; M. Andrzejowska, T. Węgrzynowicz 1995, s. 104). W grobie 81 z Warszawy-Henrykowa cienki, żelazny nit znaleziono wśród kości dzieci (B. Zawadzka 1964, s. 251–252). Dwukrotne wystąpienie nitów z małymi główkami na cmentarzysku w Dziecinowie w grobach mężczyzn wskazuje, że pochodziły z przedmiotów wchodzących w skład męskiego ekwipunku.

W jednej z popielnic obiektu 2 wraz z kilkoma przedmiotami z brązu, znaleziono kółko żelazne o wym. 3× 4,25 cm (Ryc. 44w). Podobne kółka o zbliżonej średnicy, wykonane na ogół ze spłaszczonej taśmy żelaznej lub brązowej i niekiedy połączone w krótkie łańcuchy, dość często spotykane są w inwentarzach grobów kultury pomorskiej, a zwłaszcza kultury grobów kloszowych. Zapewne służyły do przywieszania, łączenia i mocowania różnych przedmiotów. Występują m.in. w towarzystwie szczypczyków, oprawek np. noży, elementów uprzęży (np. J. Antoniewiczowa 1929, s. 102, 111, ryc. 10; T. Węgrzynowicz 1978, s. 51, ryc. 2c; H. Różańska 1962, tabl. 38:7; A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963, tabl. XIII:4; B. Zawadzka 1964, s. 253, tabl. VIII:10, XI:7.10.11.24; M. Andrzejowska 1988, ryc. 4d.j; 2003, ryc. 4a; M. Andrzejowska, T. Węgrzynowicz 1995, s. 70, ryc. 15r).

Z grobu kloszowego (obiekt 29) pochodzą pozostałości zapinek (Ryc. 44n.o). Są to fragmenty dwóch kuszowatych sprężyn wykonanych z drutu brązowego nawiniętego na żelazne osie (dług. zach. 2,7 i 3,5 cm). Niewątpliwie stanowiły elementy ozdób dawniej nazywanych fibulami typu Certosa, obecnie określanych jako pochodne od fibul z ozdobną nóżką. Większość zapinek tego rodzaju, zarówno z zespołów późnołużyckich, jak i kultury pomorskiej i grobów kloszowych, znajdowano na obszarach położonych na zachód od Wisły, głównie w Wielkopolsce. Najbliższe terytorialnie zapinkom z Dziecinowa są środkowopolskie znaleziska z Bielawskiej Wsi, pow. łowicki, i prawdopodobnie Sarnówka (I. Jadczykowa 1992, s. 219, 225, tabl. I:1, XI:9; Z. Woźniak 1995, s. 208, zest. 1). Jedyne dotąd znane okazy zapinek z ozdobną nóżką z terenów wschodnich znajdowały się w wyposażeniu grobów skrzynkowych z Warszawy-Nowodworów. Odkryto tam, poza dobrze zachowaną fibulą brązową, fragmenty zapinki z żelazną osią i brązową sprężynką (J. Antoniewiczowa 1929, s. 103, ryc. 10; M. Gedl 2004, tabl. 87A).

Wśród przedmiotów zebranych w trakcie przesiewania ziemi z otoczenia obiektów 14 i 15 znajdowały się 3 maleńkie płaskie ceramiczne kółeczka (Ryc. 44p–s). Średnica największego nieznacznie przekracza 0,5 cm a grubość zawiera się pomiędzy 0,12 a 0,20 cm. Na jednym z kółeczek pozostały wyraźne, a na dwóch nikłe ślady czerwonego barwnika. Kółeczka te to być może elementy kolczyków towarzyszące paciorkom szklanym – wraz z nimi znaleziono bowiem również bryłkę stopionego kobaltowego szkła, grudki brązu oraz niewielki fragment łukowato zakrzywionego drucika brązowego. Kolczyki zdobione paciorkami to charakterystyczny element wyposażenia popielnic (zwłaszcza twarzowych) znajdowanych w grobach ludności kultury pomorskiej. W grobach kloszowych kolczyki rejestrowane są znacznie rzadziej, zwykle w postaci ułamków drucikowatych kółek i fragmentów innych, drobnych przedmiotów, które pierwotnie mogły tworzyć ozdoby uszu. Paciorki gliniane zdobiące kolczyki, znane z kilkudziesięciu stanowisk kultury pomorskiej (głównie z Pomorza), wielkością i płasko-kulistym kształtem na ogół odpowiadają egzemplarzom szklanym i bursztynowym, niejednokrotnie współwystępując z nimi w tych samych ozdobach (M. Andrzejowska 1981, s. 192). Do-

tychczas w zespołach kultur pomorskiej i grobów kloszowych nie odnotowano paciorków zbliżonych wyglądem do dziecinowskich. Nie zaobserwowano również barwienia okazów glinianych. Identyczne paciorki (kilka) pochodzą natomiast z dwóch grobów grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej z cmentarzyska w Małusach Wielkich, pow. częstochowski (K. Salewicz 1938, s. 151, 153, tabl. L:gr. 5:2 oraz gr. 13:10), oraz (kilkanaście egzemplarzy) z grobu cmentarzyska grupy tarnobrzeskiej w Machowie[17] (obecnie Tarnobrzeg). Na powierzchni jednego z krążków z Machowa widoczne są ślady czerwieni, której nadawane jest ważne znaczenie w symbolice rytuałów pogrzebowych (J. Woźny 2005, s. 150–158).

W zespołach grobowych oznaczonych jako obiekty 62 i 84 znaleziono dwa niewielkie przedmioty o oryginalnych kształtach. Obydwa znajdowały się wśród pozostałości ciałopalenia, zapewne więc należały do wyposażenia zmarłych pochowanych w tych grobach (w obu złożono szczątki dorosłych mężczyzn). Przedmioty różnią się zdecydowanie formą i sposobem wykonania. Jeden, wymodelowany z poroża sarny lub jelenia, ma kształt miniaturowego (dług. 2,3 cm, szer. 1,0 cm), owalnego toporka (Ryc. 44bb). Drugi, wycięty z kości nieokreślonego zwierzęcia, ma postać płytki (o pierwotnej dług. 4,5 cm), której nadano fantazyjny kształt trzech połączonych narożnikami rombów i ozdobiono kółeczkami z zaznaczonym środkiem (Ryc. 44aa). W obydwu przedmiotach, w części środkowej, znajduje się otwór o średnicy ok. 0,5 cm.

Żaden z opisanych przedmiotów nie ma bezpośrednich analogii w inwentarzu kultury grobów kloszowych ani bliskich czasowo i terytorialnie kultur pomorskiej i łużyckiej. Wydaje się jednak, że mogą one należeć do grupy zabytków, wprawdzie liczbowo skromnych, ale od dawna rejestrowanych w inwentarzach wszystkich wymienionych kultur. Chodzi tu o niewielkie, na ogół dość niepozorne, często zdeformowane przez ogień przedmioty wykonane z kości lub poroża, określane zazwyczaj jako „zawieszki" lub „amulety". Wśród nich przeważają koliste lub owalne tarczki o płaskim, względnie płasko-wypukłym przekroju. Zestaw ten zapewne należy uzupełnić o „paciory" z poroża, szkła lub brązu oraz przedmioty o trudnym do zdefiniowania kształcie, które łączy z poprzednio wymienionymi jedna wspólna cecha – centralnie umieszczony otwór o średnicy od 0,5 do 0,8 cm.

Znajdowane w popielnicach uznawane były za jeden z elementów wyposażenia zmarłych. Ze względu na dość istotne różnice kształtu a także materiału użytego do ich wykonania, przedmioty te rozpatrywano jednak w odrębnych grupach surowcowych i formalnych. W istocie rzeczy mogą należeć (przynajmniej, jak się wydaje, większość z nich) do wspólnej kategorii użytkowej. Ich obecność w materiałach wczesnożelaznych kultur należy łączyć z upodobaniem ówczesnej ludności do spinania odzieży szpilami, stanowiącymi znaczący zespół zabytków pozyskanych z zespołów grobowych kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych. Analizowane tu zabytki pełniły najpewniej funkcję blokad zakładanych na szpile. Ich podstawowym celem było uniemożliwienie prześlizgnięcia się szpili (zwłaszcza z małą główką i prostym trzonkiem) przez tkaninę o grubym, luźnym splocie, co groziło jej zgubieniem. O potrzebie stosowania takich zabezpieczeń świadczą między innymi znaleziska szpil metalowych z tarczką umieszczoną na trzpieniu na stałe (por. J. Klug-Treppe 2003, s. 142, ryc. 73:1). W obu grobach dziecinowskich, w których znaleziono omawiane okazy, wystąpiły również pozostałości przedmiotów metalowych, w tym w obiekcie 84 fragment pręta żelaznego – być może trzonu szpili. Egzemplarze „zatyczek", o bardziej wymyślnych kształtach[18], starannie wykonane (również z innych surowców, np. ze szkła lub drewna) i ornamentowane, mogły być dodatkową ozdobą szpili i stroju. Niektóre z tych przedmiotów odnotowano w wyposażeniu grobów jako znaleziska samodzielne lub w towarzystwie przedmiotów nie wiążących się funkcjonalnie z wyróżnioną tu grupą. Należy jednak przypomnieć, że przeważająca część rozpatrywanych zabytków zrobiona została z kości lub poroża, można więc sądzić, że z tych samych materiałów wykonano również szpile – miały one jednak znacznie mniejszą szansę na przetrwanie w rozpoznawalnych kształtach. Wyselekcjonowanie ich spośród resztek ciałopalenia złożonych w grobie możliwe było jedynie przy szczegółowej analizie szczątków kostnych, a takie postępowanie dopiero od niedawna traktowane jest jako standard.

Zestaw składający się ze szpili wykonanej z poroża jelenia i pasującego do niej wymiarami krążka wyciętego z główki kości długiej pochodzi np. z grobu kloszowego z cmentarzyska kultury grobów kloszowych w Wieliszewie (T. Węgrzynowicz 2006, s. 236, 253, ryc. 36b.c). Podobny komplet znajdował się w grobie kultury pomorskiej w Maszewie, pow. lęborski (L. J. Łuka 1971, s. 30, ryc. 70). W jednej z popielnic grobu zbiorowego z Gulczewa, pow. płocki, w towarzystwie paciorka brązowego o średnicy 1,5 cm znaleziono fragment (główkę) szpili kościanej, a w grobie kloszowym przepalony, niewielki (1,5×2 cm) „wisiorek" kościany (B. Chomen-

[17] Niepublikowane badania J. Fitzkego z 1930 r., materiały w zbiorach PMA (nr. inw. PMA/III/1488).

[18] Por. podobne przedmioty wykonane z poroża, pochodzące ze znalezisk duńskich (S. Müller 1895, s. 35, tabl. XV:230.231).

towska 1970, s. 218, 220)[19]. Przykłady szpil metalowych i przedmiotów, które mogłyby służyć za blokady znamy z grobów kultury pomorskiej w Stawnicy, pow. złotowski (R. Lachowiczowa, R. Lachowicz 1965, ryc. 3b), Obornikach, pow. *loco* (S. Jasnosz 1974, s. 157, ryc. 6), i Kucharach, pow. pleszewski (A. Prinke 1974, s. 170, ryc. 24). Podobne (osadzone na stałe) blokady zastosowano w niektórych typach zapinek halsztackich, w tym np. w zapince z Rzadkowa, pow. pilski, z grobu skrzynkowego kultury pomorskiej, czy również datowanych na Ha D zapinkach typu Dąbrowa, znanych z okolic Sieradza (M. Gedl 2004, s. 90–92, tabl. 55:261–263, 110A).

Wśród zabytków nieceramicznych, znalezionych luźno poza obiektami, dwa wykonane zostały z brązu, a jeden z kamienia. Fragment łańcuszka, odkryty w mocno zniszczonej, cmentarzyskowej części stanowiska, mógł być elementem kolczyków (por. M. Andrzejowska 1981, s. 193) lub służyć do przywieszania różnych przedmiotów (Ryc. 44ee). Ułamek ozdoby z pręta brązowego (Ryc. 44ff) jest identyczny jak odpowiednie fragmenty naszyjnika i bransolet pochodzących z grobu zbiorowego kultury pomorskiej z Opok, pow. aleksandrowski (A. Cofta-Broniewska 1996, s. 66, ryc. 35:4–6). Krążek kamienny (Ryc. 44dd) ma odpowiednik w tarczce wykonanej z poroża jelenia, znalezionej w grobie kloszowym w Wieliszewie (T. Węgrzynowicz 2006, s. 226, 251, ryc. 18d).

Przykłady analogii nie przesądzają o przynależności kulturowej tych przedmiotów, pozwalają jednak z dużym prawdopodobieństwem wiązać je z cmentarzyskiem.

Krzemienie z grobów

W obrębie czterech obiektów kultury grobów kloszowych (16, 34, 39, 47) znaleziono przedmioty krzemienne. Są to niewielkie łuski (3 okazy z surowca narzutowego, 1 z czekoladowego) i półwytwór grocika z krzemienia narzutowego (Ryc. 16e). Wszystkie pochodzą z mocno naruszonych grobów, nie ma więc pewności czy umieszczono je w nich celowo. Najbardziej interesujący niedokończony wyrób grocika z obiektu 34 nawiązuje do w pełni ukształtowanego okazu znalezionego luźno, wzmiankowanego w części poświęconej materiałom z osady. Niejasna atrybucja kulturowa podobnych zabytków znanych z Mazowsza i Podlasia nie pozwala jednak na ich jednoznaczne łączenie z zespołami z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (W. Borkowski, M. Kowalewski 1997, s. 206). Występowanie krzemieni w grobach na cmentarzyskach kultur epoki brązu, również z Mazowsza, zostało jednak wielokrotnie stwierdzone i udokumentowane. Nie wzbudza również kontrowersji przeświadczenie o możliwości świadomego umieszczania wyrobów krzemiennych w obiektach sepulkralnych (Z badań..., s. 215–277). Brak jest jednak dostatecznych podstaw, by ustalenia dotyczące kultury łużyckiej i zespołów datowanych w większości na epokę brązu, przenosić bezpośrednio na nieanalizowane dotychczas pod tym względem cmentarzyska kultury grobów kloszowych.

PODSUMOWANIE

Wstępne wyniki badań cmentarzyska w Dziecinowie zostały przedstawione i omówione w materiałach z odbywającej się w 2002 roku w Gdańsku konferencji *Aktualne problemy kultury pomorskiej* (M. Andrzejowska 2005). Analiza odmienności konstrukcji i wyposażenia dwóch grobów zbiorowych (grób 1 i obiekt 2) w stosunku do pozostałych obiektów cmentarzyska (zaprezentowanych wówczas dość ogólnie) doprowadziła do wniosku o kulturowym zróżnicowaniu obrządku pogrzebowego obserwowanego na omawianym stanowisku. W konsekwencji cmentarzysko w Dziecinowie zaliczone zostało do kategorii „mieszanych" cmentarzysk „pomorsko-kloszowych", zawierających groby o wyraźnie zaakcentowanym charakterze kulturowym. Przyjęto i uzasadniono tezę o wykorzystywaniu jednego miejsca grzebalnego przez dwie grupy ludności – reprezentujących kulturę pomorską i kulturę grobów kloszowych. Przedstawiona powyżej szczegółowa analiza odsłoniętych na cmentarzysku obiektów grobowych i wydobytych z nich materiałów zabytkowych potwierdza tę opinię i pozwala na rozszerzenie zakresu niektórych ustaleń.

Do zespołu grobów o cechach „pomorskich" należy włączyć jednopopielnicowy obiekt 6 oraz grób złożony z zapewne dwóch pochówków popielnicowych, oznaczonych jako obiekty 14 i 15. Oznacza to rozszerzenie strefy występowania grobów kultury pomorskiej, pozostającej jednak na północno-wschodnim skraju cmentarzyska użytkowanego przez ludność kultury grobów kloszowych. Przynależność kulturowa pozostałych grobów popielnicowych oraz obiektów zaliczo-

[19] Z grobu kloszowego z cmentarzyska w Gogolewie pochodzi „gałka kościana" z dwoma wywierconymi z przeciwnych kierunków i niestykającymi się kanalikami, uznana za zamknięcie znalezionej w tym samym zespole otwartej bransolety wykonanej z żelaznego pręta (G. Ossowski 1879, s. 134, tabl. XXXI). Przyjęcie tej bardzo prawdopodobnej interpretacji nasuwa wniosek o możliwości szerszego, niż dotychczas dostrzegano, stosowania surowca kościanego i rogowego w produkcji ozdób i zapewne innych, drobnych przedmiotów codziennego użytku.

nych do kategorii grobów kloszowych nie pozostawia bowiem wątpliwości. Również oznaczenie kulturowe grobów bezpopielnicowych, zawierających zarówno pochówki ludzkie jak i zwierzęce, wsparte jest na dwóch zasadniczych przesłankach: braku tego rodzaju obiektów na czystych cmentarzyskach kultury pomorskiej, a wielokrotnie potwierdzoną ich obecnością na cmentarzyskach kultury grobów kloszowych, oraz na bliskich związkach stylistycznych i technologicznych ceramiki stanowiącej wyposażenie grobów bezpopielnicowych i grobów kloszowych. W mocy pozostaje przypuszczenie, że mimo zniszczeń stanowiska, lokalizacja zróżnicowanych kulturowo grobów oddaje rzeczywiste rozprzestrzenienie obiektów.

Opisane wyżej groby zbiorowe, mimo że silnie naznaczone cechami obrzędowości kultury pomorskiej, skonstruowane i wyposażone zostały według nieco odmiennych reguł niż obowiązujące na obszarach macierzystych. Nowe zasady, odzwierciedlając nie tylko warunki środowiska naturalnego ale i kontekst kulturowy, w którym nastąpiła asymilacja tradycyjnych kanonów kultury pomorskiej z miejscowym podłożem, wskazują na istotny wpływ substratu łużyckiego na przebieg zmian.

Wyposażenie obu grobów wielopopielnicowych stanowi mieszankę elementów kultury pomorskiej i kultury łużyckiej. Kształt popielnic z obiektu 2 i znalezione w nich przedmioty mieszczą się w kanonach kultury pomorskiej, lecz barwa naczyń i brak cech szczególnych pomorskiej ceramiki grobowej zbliża je do okazów znanych z kultury łużyckiej. Wzorca dla wyjątkowego naczynia, jakim jest pucharek czy też miseczka na pustej nóżce, również można szukać w inwentarzu ceramicznym kultury łużyckiej. „Pomorski" charakter nadają popielnicom z tego grobu pokrywy, które jednak swą formą odbiegają od klasycznych norm. Jednoznacznym wkładem kultury pomorskiej w zestaw naczyń z grobu 1 jest kopulasta, czapkowata pokrywka, jednak charakterystyczny kształt pozostałych pokryw również nasuwa analogie z ceramiką kultury łużyckiej. Cechą „łużycką" jest też niewątpliwie pojawienie się w obiekcie 6 naczynia w typie amforki, a w obu tych grobach znaczny udział przystawek, zwłaszcza kubków i dzbanków. Wprowadzenie do grobów naczyń towarzyszących jest także istotnym elementem rytuału pogrzebowego kultury grobów kloszowych, w której obrządku misy, kubki i dzbanki pełnią rozmaite funkcje, niejednokrotnie przejmując również rolę popielnic. Zróżnicowany, w stosunku do zawartości obiektu 2, charakter wyposażenia dwóch pozostałych grobów, może wskazywać na pewien wkład kultury grobów kloszowych w ten obraz.

Przejmowanie niektórych wzorców kultury materialnej i (w mniejszym stopniu) duchowej możliwe było przy założeniu, że uczestniczące w przemianach społeczności funkcjonowały przynajmniej częściowo współcześnie. Analiza chronologiczna inwentarzy grobowych z cmentarzyska w Dziecinowie, wsparta oceną sytuacji kulturowej na Mazowszu przedstawioną we wspomnianym tekście konferencyjnym, wskazuje na możliwość istnienia cmentarzyska kultury grobów kloszowych co najmniej od schyłku okresu halsztackiego D. Groby kultury pomorskiej założone zostały zapewne już w okresie pełnego funkcjonowania tego cmentarzyska (stąd ich skrajne położenie) przez grupę przybyłą z terenu Polski środkowej. Obie nekropole objęły obszar wcześniej przynajmniej częściowo zajęty przez osadę kultury łużyckiej. Wydaje się, że ślady obiektów osadniczych były jeszcze widoczne na powierzchni gruntu, nie stwierdzono bowiem naruszania ich struktur, poza jednym przypadkiem, gdy wkopywanie grobu 41 uszkodziło skraj jamy 42.

Uznanie słuszności poglądu o wykształceniu się kultury grobów kloszowych na Mazowszu z miejscowego łużyckiego podłoża (por. T. Węgrzynowicz 1973, s. 84, 85; 1995, s. 14) wymaga odpowiedzi na pytanie o chronologię tych zdarzeń. W przypadku stanowiska w Dziecinowie cezura czasowa dzieląca cmentarzysko i osadę pozostaje zagadką, bowiem w materiale zabytkowym z obu obiektów brak jest bezpośrednich nawiązań, świadczących o przejęciu i kontynuacji lokalnych tradycji. Poza stwierdzeniem ogólnego podobieństwa technologii ceramiki i niektórych form naczyń, zwłaszcza jajowatych, chropowaconych garnków, można wskazać tylko nieliczne cechy jednoznacznie wiążące analizowane tu zespoły kulturowe. Najbliższym łącznikiem pomiędzy osadą i cmentarzyskiem jest naczynie z wydzieloną gładzoną szyjką z obiektu 75 (Ryc. 29t), które może być datowane na Ha D. Wyraźne jest też podobieństwo małego dzbanuszka z grobu 2 (Ryc. 46b) do naczynia o niemal identycznych wymiarach z obiektu 67 (Ryc. 29i). Cechą odziedziczoną po ceramice łużyckiej jest też zapewne wydzielanie den naczyń w niską stopkę i formowanie dolnych partii ścianek z „nawisem" a nie podcięciem. Taki sposób kształtowania naczyń, obecny w materiałach z osady (Ryc. 9i, 17y, 37bb.kk) widoczny jest także na cmentarzysku w Dziecinowie zarówno w okazach wazowatych o baniastych brzuścach (Ryc. 64g, 79e.h), jak i jajowatych, słabo profilowanych (Ryc. 56h, 61d, 76a). Podane przykłady potwierdzają opinię o genetycznych związkach łączących odkryte tu zespoły kultury grobów kloszowych z kulturą łużycką, nie dają jednak dostatecznych podstaw do zdefiniowania i wyodrębnienia w analizowanym materiale fazy przejściowej.

Podobną sytuację odnotowano na stanowisku w Transborze, znanym z rozległego cmentarzyska kultury grobów kloszowych (A. Kietlińska, R. Mikłaszewska 1963). W opublikowanym ostatnio opracowaniu materiałów z ulokowanej na tym samym miejscu datowanej na schy-

łek epoki brązu i wczesną epokę żelaza osady kultury łużyckiej, dawniej uważanej za kloszową, stwierdzono następstwo, ale nie kontynuację osadnictwa kultury grobów kloszowych na terenie zajętym uprzednio przez ludność grupy mazowiecko-podlaskiej kultury łużyckiej (G. Orlińska 2007, s. 160). Trudności w uchwyceniu bezpośrednich powiązań nie dotyczą jedynie opisanych na wymienionych tu stanowiskach relacji starsza osada – młodsze cmentarzysko, bowiem równie niejednoznaczne pozostają zależności pomiędzy grobami kultury łużyckiej i kultury grobów kloszowych na cmentarzysku Warszawa-Grochów „Brylowszczyzna" (por. M. Gądzikiewicz-Woźniak 1961, s. 102–106; T. Węgrzynowicz 1973, s. 82–83; 1995, s. 14).

W ceramice z cmentarzyska w Dziecinowie możliwe jest wskazanie kilku naczyń stylistycznie nawiązujących do okazów z datowanej na Ha D nekropoli kultury łużyckiej w Warszawie-Miedzeszynie. Są to wspomniane naczynia ze specyficznie wydzielonym dnem, stożkowate misy z wgięciem pod krawędzią, beczułkowate kubki z wysoko osadzonym uchem, czy też misy o łukowatym profilu, zdobione pasmem ornamentu stempelkowego pod wgiętą krawędzią (por. R. Mikłaszewska 1964, ryc. 6a, 7d.e, 4c, 8b, 13a.d). Nadal jednak jest to zbyt mało, by stwierdzać chronologiczną ciągłość obu cmentarzysk.

Proces przemian ideologicznych, widocznych u schyłku okresu halsztackiego na Mazowszu, w sferze materialnej bez wątpienia realizowany był, przynajmniej w początkowej fazie, z istotnym udziałem sąsiedzkich ugrupowań kultury łużyckiej. Dalsze badania i szczegółowa analiza kierunków i intensywności wpływów, dostrzeganych nie od dziś, w późnych zespołach kultury łużyckiej (por. R. Mikłaszewska 1964, s. 367; T. Węgrzynowicz 1973, s. 77, 79), jak również inwentarzach obiektów kultury grobów kloszowych, może pomóc w wyjaśnieniu genezy i różnorodności zjawisk obserwowanych m.in. na stanowisku w Dziecinowie.

Mgr Mirosława Andrzejowska
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
PL 00-241 Warszawa
braz@pma.pl

LITERATURA

Abłamowicz, R.

2005 *Koń w obrzędowości społeczeństw kultury pomorskiej*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Aktualne problemy kultury pomorskiej*, Gdańsk, s. 259–269.

Abłamowicz, R., Kubiak, H.

1999 *Analiza osteologiczna szczątków zwierzęcych z cmentarzysk kultury łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, Katowice.

Andrzejowska, M.

1981 *Kolczyki ludności kultury pomorskiej*, WA XLVI/2, s. 185–233.

1984 *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Sulbinach, woj. siedleckie*, WA XLIX, s. 109-138.

1995 *Ponowne spojrzenie na kwestię periodyzacji cmentarzysk kloszowych z Mazowsza i Podlasia*, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno? Materiały z konferencji w dniach 24–26 listopada 1993*, Warszawa, s. 127–139.

2003 *Groby kloszowe z cmentarzyska w Stodzewie, gm. Parysów, stan.* 3, WA LVI (2002–2003), s. 131–143.

2005 *Nekropola w Dziecinowie, pow. otwocki na tle problematyki cmentarzysk pomorsko-kloszowych na Mazowszu*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Aktualne problemy kultury pomorskiej*, Gdańsk, s. 125–143.

Andrzejowska, M., Stanaszek, Ł. M.

2006 *Groby kloszowe na warszawskiej Sadybie*, WA LVIII, s. 378–384.

Andrzejowska, M., Węgrzynowicz, T.

1995 *Osadnictwo z epoki brązu i cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Warszawie-Zerzeniu*, WA LIII, s. 57–111.

Antoniewiczowa, J.

1929 *Groby ciałopalne w obstawie kamiennej w Nowodworach koło Warszawy*, „Światowit" XIII, s. 95–148.

Badania...

1975 *Badania archeologiczne na Mazowszu i Podlasiu*, Prace Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych 14, Warszawa.

Balcer, B.

1964 *Cmentarzysko halsztacko-lateńskie w Warszawie-Zbytkach w świetle badań w latach 1958–1960*, MS X, s. 105–119.

Bogucki, Z., Ożgo, M., Kolmetz, A.

2007 *Wstępna analiza składu gatunkowego i wielkości muszli małży słodkowodnych ze stanowiska archeologicznego w Nowym Łowiczu (powiat Drawsko Pomorskie)*,

[w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Aktualne problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*, Gdańsk, s. 93–100.

Bokiniec, E., Chudziak, W., Cyrek, K., Gackowski, J.

2003 *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w 2000 roku w strefie planowanej budowy autostrady A-1 na odcinku województwa kujawsko-pomorskiego (b. woj. toruńskie)*, [w:] Z. Bukowski, M. Gierlach (red.), *Ogólnopolski program ochrony archeologicznych dóbr kultury zagrożonych planowaną budową autostrad. Raport 2000*, Warszawa, s. 29–59.

Borkowski, W., Kowalewski, M.

1997 *Krzemienne groty strzał z epoki brązu z terenów Mazowsza i Podlasia*, [w:] J. Lech, D. Piotrowska (red.), *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20-22 października 1994 r.*, Polska Akademia Nauk, Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych, Prace, t. II, Warszawa, s. 205–214.

Chomentowska, B.

1966 *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Białołęce Dworskiej, teren Wielkiej Warszawy*, „Światowit" XXVII, s. 155–169.

1970 *Cmentarzyska kultury pomorskiej na Mazowszu*, „Światowit" XXXI, s. 189–280.

Cofta-Broniewska, A.

1996 *Metalurgia brązu w świetle źródeł archeologicznych* [w:] A. Cofta-Broniewska, Z. Hensel, *Metalurgia brązu pradziejowych społeczeństw Kujaw*, Studia i Materiały do dziejów Kujaw 7, Poznań, s. 1–127.

Czopek, S.

1992 *Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej*, Rzeszów.

Długopolska, L.

1968 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Brudzewie, pow. Kalisz*, MS XI, s. 259–302.

Dular, J.

1982 *Halštatska keramika v Sloveniji*, Ljubliana.

2003 *Halštatske nekropole Dolenjske*, Ljubliana.

Durczewski, D.

1962 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Topoli Wielkiej powiat Ostrów Wielkopolski*, MS VIII, s. 59–96.

Dzieduszycki, W., Kupczyk, M.

1993 *Gopło. Przyroda i człowiek*, Poznań.

Fudziński, M., Rożnowski, F.

1997 *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Zaworach, gmina Chmielno*, Gdańsk.

2002 *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Rębie, gmina Przodkowo*, Gdańsk.

Gardawski, A.

1959 *Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce*, MS V, s. 7–189.

Gądzikiewicz, M.

1954 *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, WA XX, s. 134-177.

Gądzikiewicz-Woźniak, M.

1961 *Cmentarzysko łużycko-kloszowe Warszawa-Grochów, stanowisko „Brylowszczyzna"*, MS VII, s. 47-110.

Gąsior, M.

1976 *Cmentarzysko ciałopalne kultury wschodniopomorskiej na st. 1 w Piaskach koło Sulejowa*, PMMAE 23, s. 209–248.

Gedl, M.

1973 *Cmentarzysko halsztackie w Kietrzu, pow. Głubczyce*, Wrocław.

2004 *Die Fibeln in Polen*, Prähistorische Bronzefunde XIV/10, Stuttgart.

Głosik, J.

1975 *Katalog materiałów wykopaliskowych Pogotowia Archeologicznego za lata 1963-1970*, MSiW III, s. 423–470.

Godynicki, S., Sobociński, M.

1979 *Zwierzęce szczątki kostne z grodziska kultury łużyckiej w Smuszewie, woj. pilskie*, FAP XXVIII (1977), s. 3–35.

Hahuła, K.

1992 *Dalsze badania w Nowym Łowiczu. Kurhan 63*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne" 19, s. 53-68.

Hufnagel, F.

1941 *Die früheisenzeitlichen Gräberfeld von Gross Strehlitz-Adamowitz und Tschammer-Ellguth im Kreise Gross Strehlitz*, „Altschlesien" 10, s. 54–105.

Jadczykowa, I.

1992 *Najstarsze materiały kultury pomorskiej w Polsce środkowej*, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, Rzeszów, s. 219–240.

1975 *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych w Polsce środkowej*, PMMAE 22, s. 167–194.

Janowski, J.

1958 *Łużyckie cmentarzysko kurhanowe z późnej epoki brązu w miejscowości Zdzienice, pow. Turek*, MS III, s. 277–350.

Jaskanis, J.

2005 *Krupice. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Ostpolen*, Monumenta Archaeologica Barbarica X, Warszawa.

Jasnosz, S.

1974 *Grób skrzynkowy ludności kultury pomorskiej w Obornikach Wielkopolskich*, FAP XXIV, s.154–161.

1983 *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego ziemi Obornicko-Rogozińskiej, cz. 2*, FAP XXXII, s. 105–155.

Kaczmarek, M., Pietrzak, R.

2002 *Cmentarzysko kultury pomorskiej w Bninie, gm. Ostroróg, stan 2*, [w:] H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Badania archeologiczne ziemi szamotulskiej, część I*, Poznań, s. 189–197.

Kaszewski, Z.

1975 *Kultura łużycka w Polsce środkowej*, PMMAE 22, s. 123–166.

Kietlińska, A., Mikłaszewska, R.

1963 *Cmentarzysko grobów kloszowych we wsi Transbór, pow. Mińsk Mazowiecki*, MS IX, s. 255–330.

Klug-Treppe, J.

2003 *Hallstattzeitliche Höhensiedlungen im Breisgau*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 73, Stuttgart.

Kobylińska, U.

2003 *Z archeologicznych studiów nad pradziejami i wczesnymi dziejami północnego Podlasia. Badania wykopaliskowe w Dołkach, Gnieciukach i Potoce w woj. podlaskim*, Warszawa.

Kondracki, J.

1998 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.

Kostrzewski, J.

1926 *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Gołęcinie, w pow. poznańskim wschodnim*, Poznań.

1958 *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań.

Kuharenko, Û. V. (Кухаренко, Ю. В.)

1961 *Pamâtniki rannego železnogo veka na territorii Polesâ*, Archeologiâ SSSR D_{1-29}, Moskva.

Kuczkowski, W.

1977 *Cmentarzysko grobów kloszowych i skrzynkowych w Bydgoszczy-Brdyujściu*, PomAnt VII, s. 403–438.

Kwapiński, M.

1999 *Korpus kanop pomorskich. Część I – Pomorze*, Gdańsk.

La Baume, W.

1963 *Die pommerellischen Gesichtsurnen*, Mainz.

Lachowiczowa, R., Lachowicz, R.

1965 *Cmentarzysko ciałopalne oraz ślady osadnictwa ludności kultury pomorskiej w Stawnicy pow. Złotów*, MZP XI, s. 5–170.

Lasota-Moskalewska, A.

1984 *Kości zwierzęce z osiedla obronnego kultury łużyckiej w Biskupinie*, WA XLIX, s. 17–36.

2005 *Zwierzęta udomowione w dziejach ludzkości*, Warszawa.

Lenartowicz, J.

1921 *Cmentarzysko grobów kloszowych we wsi Glince w pow. opatowskim*, PArch I (1919–1921), s. 134–140.

Łuka, L. J.

1958 *Nowe cmentarzyska kultury pomorskiej w Wielkopolsce*, FAP VIII–IX, s. 151–178.

1971 *Obrządek pogrzebowy i wierzenia u plemion kultury wschodniopomorskiej na Pomorzu Gdańskim – część II*, PomAnt III, s. 21–100.

Mazurek, W.

1992 *Niepublikowane materiały związane z kulturą pomorską z województwa chełmskiego*, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, Rzeszów, s. 241–261.

1995 *Kultura pomorska a tzw. kultura grobów kloszowych na Lubelszczyźnie*, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno? Materiały z konferencji w dniach 24–26 listopada 1993*, Warszawa, s. 159–170.

Michalski, J.

1977 *Ślady naziemnych oznaczeń pochówków w kulturze grobów kloszowych*, WA LXII, s. 137–145.

1983 *Zagadnienia systematyzacji i interpretacji obiektów nieruchomych (Ze studiów nad osadami otwartymi kultury łużyckiej)*, MSiW V, s. 135–195.

Mikłaszewska, R.

1964 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Warszawie-Miedzeszynie*, WA XXX, s. 354–370.

Mogielnicka-Urban, M.

1984 *Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej*, Wrocław.

Moskwa, K.

1976 *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce*, Rzeszów.

Müller, S.

1895 *Ordning af Danmarks Oldsanger I, Sten- og Bronzealderen*, Kjøbenhavn.

Muzolf, B., Lorkiewicz, W.

2005 *Cmentarzyska w Konstantynowie Ignacewie st. 18 oraz Grabku st. 11, woj. łódzkie na tle cmentarzysk pomorsko-kloszowych z terenów Polski środkowej* [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Aktualne problemy kultury pomorskiej*, Gdańsk, s. 183–212.

Nikitina, V. B. (Никитина, В. Б.)

1965 *Pamâtniki pomorskoj kul'tury v Belorussii i na Ukraine*, „Sovetskaâ Arheologiâ" 1964/1, s. 194–205.

Orlińska, G.

2005 *Naczynie kultury łużyckiej z Pyszkowa, pow. sieradzki*, WA LVII, s. 41–46.

2007 *Materiały osadnicze z Transboru, gm. Latowicz, woj. mazowieckie*, WA LIX, s. 115–164.

Ossowski, G.

1879 *Prusy Królewskie. Zabytki przedhistoryczne Ziem Polskich*, Kraków

Panasiewicz, W.

1998 *Cmentarzysko kultury pomorskiej na stan. 31 w Gródku nad Bugiem, woj. zamojskie*, APS III, Lublin, s. 281–297.

Pietrzak, M.

1977 *Nowe odkrycia na Pomorzu Gdańskim w latach 1971–1972. Rumia-Janowo, woj. gdańskie*, PomAnt VII, s. 496–505.

Prinke, A.

1974 *Pochówki ludzkie i zwierzęce z cmentarzyska kultury pomorskiej w Kucharach, pow. Pleszew*, FAP XXIV, s. 162–182.

Różańska, H.

1962 *Sprawozdanie z badań ratowniczych na cmentarzysku w Sochaczewie-Trojanowie za lata 1959–60*, WA XXVIII, s. 174–191.

1968 *Cmentarzysko kultury pomorskiej i grobów kloszowych we wsi Pasikonie, pow. Sochaczew*, WA XXXIII, s. 139–154.

Ruta, A., Kwapiński, A.

2003 *Badania ratownicze na stanowisku 9 w Kamionce, gmina Smętowo Graniczne* [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1. Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, s. 117–124.

Salewicz, K.

1938 *Cmentarzysko ciałopalne w Małusach Wielkich*, WA XV, s. 147–157.

Sobociński, M.

1981 *Szczątki kostne ssaków domowych z grodziska halsztackiego w Janikowie nad Jeziorem Pakoskim*, Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu CXXXI, Archeozoologia 7, Poznań, s. 19–40.

1994 *Pożywienie mięsne ludności kultury łużyckiej w miejscowości Koziegłowy, woj. konińskie*, Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu CCLIX, Archeozoologia 19, Poznań, s. 62–68.

Sobociński, M., Makowiecki, D.

1994 *Zwierzęcy materiał kostny z grodziska ludności kultury łużyckiej w miejscowości Koziegłowy*, woj. konińskie, Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu CCLIX, Archeozoologia 19, Poznań, s. 37–61.

Sobkowiak-Tabaka, I., Kabaciński, J.

2006 *Archeologiczne badania ratownicze Zespołu ds. Ratownictwa Archeologicznego Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu na trasie autostrad A1, A2 i A4 w latach 2003–2004*, [w:] *Ogólnopolski Program Ochrony Archeologicznych Dóbr Kultury Zagrożonych Planowaną Budową Autostrad. Raport 2003–2004*, t. 1, Warszawa, s. 123–137.

Starkel, L.

2001 *Historia doliny Wisły od ostatniego zlodowacenia do dziś*, Warszawa.

Sylwestrowicz, J.

1979 *Interpretacja znaczenia motywów boru, jelenia i tarczy w przedstawieniach figuralnych kultury wschodniopomorskiej*, PomAnt IX, s. 9–60.

Tackenberg, R.

1926 *Die frühgermanische Kultur in Schlesien*, „Altschlesien" 1, s. 121–156.

Tomaszewski, A. J.

1980 *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych na stanowisku „Kosumce" w Radwankowie, woj. siedleckie*, WA XLV, s. 179-209.

Węgrzynowicz, T.

1962 *Ślady dawnego osadnictwa na Targówku w Warszawie*, WA XXVIII, s. 103–119.

1963 *Cmentarzysko z późnej fazy kultury pomorskiej we wsi Wola Szydłowiecka-Kolonia, pow. Łowicz*, WA XXIX, s. 83–85.

1964 *Cmentarzysko w Sulbinach, pow. Garwolin na tle stanowisk kloszowych z południowego Mazowsza*, WA XXX, s. 138–149.

1968 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Kamionce Nadbużnej, pow. Ostrów Mazowiecka*, MS XI, s. 209–248.

1968a *Łużycki zespół osadniczy z okolic Nura w pow. Ostrów Mazowiecka*, [w:] W. Szymański (red.), *Szkice z najdawniejszej przeszłości Mazowsza*, Warszawa, s. 44–59.

1973 *Kultura łużycka na wschodnim Mazowszu i Podlasiu*, MSiW II, s. 7–126.

1976 *Niektóre zagadnienia związane z występowaniem kości zwierzęcych na cmentarzyskach kloszowych*, WA XLI, s. 263–280.

1978 *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Drohiczynie, woj. białostockie, na stanowisku Kozarówka II*, WA XLIII, s. 49-60.

1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*, Warszawa.

1984 *Uwagi o kulturze grobów kloszowych na Mazowszu i Podlasiu w świetle próby typologicznej klasyfikacji ceramiki*, WA XLIX, s. 3–16.

1995 *O potrzebie dyskusji nad wzajemnym stosunkiem kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych*, [w:] T. Węgrzy-

nowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno? Materiały z konferencji w dniach 24-26 listopada 1993*, Warszawa, s. 11–18.

2001 *Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, Warszawa.

2006 *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Wieliszewie, pow. legionowski*, WA LVIII, s. 215–264.

Woźniak, Z.

1995 *Kultura pomorska a kultura lateńska*, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno? Materiały z konferencji w dniach 24–26 listopada 1993*, Warszawa, s. 201–212.

Woźny, J.

2005 *Symbolika odrodzenia zmarłych w obrzędach pogrzebowych kultur archaicznych międzymorza bałtycko-pontyjskiego*, Bydgoszcz.

Zawadzka, B.

1964 *Cmentarzysko grobów kloszowych w Warszawie-Henrykowie*, MS X, s. 229–321.

Zawisza, J.

1871 *Poszukiwania archeologiczne II. Przedhistoryczne cmentarzysko w Grochowie*, „Biblioteka Warszawska" 6, s. 43–54.

Z badań...

1997 *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, Materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20–22 października 1994 r.*, J. Lech, D. Piotrowska (red.), Polska Akademia Nauk, Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych, Prace II, Warszawa.

ANEKS

WYNIKI BADAŃ FIZYKOCHEMICZNYCH NACZYNIA Z OBIEKTU 41

Badania technologiczne próbki ceramiki z obiektu 41 w Dziecinowie przeprowadził dr inż. Henryk Stoksik z Katedry Restauracji i Rekonstrukcji Ceramiki i Szkła Wydziału Ceramiki i Szkła Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu, w ramach realizacji projektu badań fizykochemicznych ceramiki z osady kultury łużyckiej oraz cmentarzyska kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych w Sochaczewie-Trojanowie[20].

Wszystkie próbki poddano tym samym badaniom. Były to:

- analizy spektrometryczne składu chemicznego;
- badania mikroskopowe składu mineralnego i ziarnowego masy ceramicznej;
- rentgenowskie analizy dyfraktometryczne wyznaczające fazy mineralne obecne w próbkach;
- termiczne analizy derywatograficzne określające przybliżone temperatury oraz warunki wypału (straty masy);
- badania cech fizycznych ustalające gęstość i gęstość pozorną wyrobów, porowatość całkowitą, nasiąkliwość wodną i szczelność.

Naczynie z kloszowego zespołu grobowego 41 z Dziecinowa (Ryc. 69c) uznane zostało za reprezentatywne dla wyróżnionej na cmentarzysku grupy wyrobów, których cechy fizyczne zauważalnie odbiegają od przeciętnie stwierdzanych w ceramice z Dziecinowa i szerzej, w obrębie kultury grobów kloszowych na Mazowszu. W ocenie makroskopowej charakteryzuje się ono wyjątkową cienkością ścianek (3–4 mm), jednolitą, jasną barwą i doskonałym wygładzeniem obu powierzchni. Widoczna w przełamach masa ceramiczna, z której wykonano naczynie, jest zwarta, ze słabo wyróżnialną domieszką mineralną. Barwa przełamów w różnych partiach naczynia waha się od jasnobrązowej do czarnej z jasnymi brzegami.

Poniżej przedstawiono wyniki analiz fizykochemicznych próbki z Dziecinowa. Całość badań wraz z analizą technologiczną i archeologiczną zostanie zaprezentowana i przeanalizowana w przygotowywanej monografii

[20] Zadanie *Wykonanie fizykochemicznych badań ceramiki z dwóch stanowisk ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, pochodzących z nieinwestorskich ratowniczych badań archeologicznych*, finansowane ze środków Projektu Operacyjnego MKiDN *Dziedzictwo kulturowe*, priorytet 4 *Ochrona zabytków archeologicznych* (nr projektu 11087/2006). Analizom poddano 23 fragmenty ceramiki, z czego 22 pochodziły z Sochaczewa-Trojanowa. Materiały archeologiczne z tego stanowiska, będące własnością PMA, znajdują się obecnie w opracowaniu mgr Anny Drzewicz. Ograniczenie środków przyznanych na realizację projektu nie pozwoliło na przebadanie wszystkich próbek z Dziecinowa, pierwotnie wytypowanych do tych analiz.

stanowiska w Sochaczewie-Trojanowie. Wstępnej oceny rezultatów badania tej próbki dokonano w porównaniu w pierwszym rzędzie do uśrednionych wyników analiz ceramiki z grobów kloszowych z Sochaczewa-Trojanowa, a następnie w odniesieniu do pozostałych materiałów z tego stanowiska. Wykorzystano wnioski i uwagi zamieszczone w podsumowaniu raportu dr. inż. Henryka Stoksika.

Skład chemiczny [%]

SiO_2	20,01
Al_2O_3	12,57
CaO	0,85
MgO	0,77
K_2O	2,04
Na_2O	1,15
Fe_2O_3	4,15
TiO_2	0,48
P_2O_5	0,46

Fazy mineralne

Kwarc
Mikroklin
Albit, kalcian
Illit
Biotyt

Przybliżona temperatura wypalania [°C]

540

Strata masy w czasie wypału [% wag.]

6,47

Cechy fizyczne

Gęstość [g/cm^3]	2,48
Gęstość pozorna [g/cm^3]	1,74
Porowatość całkowita [%]	29,84
Nasiąkliwość wodna [%]	13,13
Szczelność materiału [%]	70,16

Przeprowadzone badania wykazały, że naczynie z Dziecinowa wykonano z masy garncarskiej, do której użyto, podobnie jak w innych przypadkach, średnio plastycznej gliny, pozbawionej topników pochodzenia organicznego, zawierającej dość znaczne ilości skalenia potasowego i sodowego oraz minerały mikowe. Zawartość krzemionki – wynosząca w ceramice z Dziecinowa 20,01% – jest o połowę mniejsza niż w pozostałych próbkach ceramiki kultury grobów kloszowych (41,99–51,30%).

Relatywnie niski (4,15%) jest udział tlenku żelaza Fe_2O_3 (dla pozostałych próbek ceramiki kultury grobów kloszowych mieszczący się w przedziale od 4,15 do 6,35%). Zawartość Fe_2O_3 (hematytu) wpływa na intensywność barwy wypalanego naczynia – w naczyniu z Dziecinowa jasnobrązową powierzchnię uzyskano w atmosferze utleniającej.

W masie ceramicznej analizowanej próbki stwierdzono zwiększony (2%) w stosunku do przeciętnego (1%) udział domieszki mineralnej w postaci dobrze obtoczonych ziaren piasku kwarcowego o średnicy 0,2–0,9 mm oraz niewielką ilość (ok. 5%) drobnych (0,1–1,0 mm) ziaren ostrokrawędzistych (w innych próbkach 10–20% o wym. 0,1–2,5 mm), powstałych z rozkruszenia granitoidów lub gnejsów. W próbce zidentyfikowano również zlepki zawierające złom garncarski z dużą koncentracją związków żelaza. Zanieczyszczenia frakcji ilastej pochodzą od związków żelaza i ostrokrawędzistego materiału (głównie kwarc i skaleń) o wielkości ziaren poniżej 0,1 mm.

Pory obecne w próbce w ilości poniżej 1% objętości (przeciętnie 5–10%) mają długość 0,1 mm i szerokość 0,01 mm i są wyraźnie mniejsze niż w pozostałych naczyniach. Wskutek tego, przy niewielkim udziale drobnej domieszki mineralnej, masa ceramiczna jest zwarta i w ocenie makroskopowej jednorodna. Taki skład masy ułatwiał wytwarzanie naczyń o niewielkiej grubości ścianek.

Wszystkie naczynia pochodzące z obiektów kultury grobów kloszowych z Sochaczewa-Trojanowa wypalone zostały w stosunkowo niskiej temperaturze 460–560°C, co miało wpływ m.in. na ich umiarkowaną szczelność (65,32–73,79%) i dość wysoką nasiąkliwość wodną, mieszczącą się w przedziale 12,97–15,79%. Temperatura wypału próbki z obiektu 41 z Dziecinowa (540°C) i wskaźniki nasiąkliwości (13,13%) oraz szczelność (70,16) materiału plasują ją w nieco wyższych przedziałach jakościowych porównywanej grupy naczyń.

Powodem odmienności składu chemicznego próbki z Dziecinowa w stosunku do pozostałych analizowanych materiałów było niewątpliwie korzystanie z innego zaplecza surowcowego, co wobec odległości dzielącej obydwa stanowiska jest oczywiste, ale też mogło wynikać z innej technologii produkcji naczyń. Naczynie z Dziecinowa wykazuje w swojej grupie nieco wyższe parametry techniczne, decydujące o relatywnie lepszych właściwościach fizycznych tej ceramiki. Pod tym względem wyniki badań naczynia z Dziecinowa bliższe są średnim parametrom analizowanej ceramiki z osady kultury łużyckiej z Sochaczewa-Trojanowa (zwłaszcza czarnej, gładzonej), uznanej w podsumowania całości badań za najlepszą, zarówno z uwagi na jakość wykonania, jak i trwałość użytkowania.

SUMMARY

The site at Dziecinów, distr. Otwock (central Poland) was discovered in 1990 during fieldwalking. Starting from 1999 it came under two seasons of regular rescue excavation. At present, the site largely has been lost to unauthorised sand extraction (Fig. 3).

The investigation covered a total area of 1020 m^2 and secured evidence on occupation during the late Bronze Age and early Hallstatt Period (Lusatian Culture settlement) as well as early Iron Age (Pomeranian Culture cemetery, Cloche Grave Culture cemetery) (Fig. 5).

Of 56 features identified within the settlement (central and western part of the investigated site) 44 came under closer analysis. Finds recovered from the features (pits) included mainly pottery fragments as well as a smaller frequency of animal bones (7 features), flints (10 features) and daub. Basing on their size and fill the features were classified into a number of groups. Particularly interesting is a group of several pits which may be described as hearth pits or the remains of bonfires. Their fill, basin-like in shape and depth, contained charcoal, fragments of daub, sherds and, in feature 28, also small pieces of flint waste and numerous animal remains and mussel shells. The remaining settlement pits mostly were basin- or trapeze-shaped in cross-section, varied in size and the colour of their fill. They cannot be interpreted as dwellings and are likely to be the result of different types of economic activity not associated with production or processing. Presumably, most of these pits were used for stockpiling and storing food. This function of temporary granaries could have been served mainly by larger pits with a flat bottom (feature 73 and other features in its neighbourhood) which were found to contain traces of postholes, most likely from posts which supported the roofing or a primitive superstructure protecting their interior (Fig. 32). A number of mostly smaller pits with an irregular fill contained concentrations of burning possibly (Fig. 14, 22, 31, 39), the effect of partial burning of the contents of the pit (26, 82) or of dumping the remains of a fire into a pit (43, 67). A recessed area infused with charcoal in the lower part of feature 82 contained large lumps and sherds; in pit 67 on the periphery of the burning was found a small vessel (a cup without handle) and mollusc shells.

Feature 50 (Fig. 25), an oval pit situated in the S area of the site away from the concentration of other settlement features, may have been used for storing clay but no evidence of pottery-making activity was discovered in its neighbourhood. Only a few small lumps of daub originated from the surface of the site and (possibly except for feature 82) no evidence that clay had been used for construction. A concentration of bog ore was discovered in the settlement (feature 49), of unknown purpose (Fig. 24).

Animal remains recovered from the humus and the culture deposit included small fragments of teeth of cattle, horse, sheep/goat. Unburnt bones occurred in the hearth pits: in feature 28 – cranium and limb fragments of at least two horses; in feature 44 – bones of a large bovine; in features 28 and 67 – concentrations of mussel shells (genus *Unio*). The selection, number and manner of deposition of the animal remains suggest a purpose not related to economy (consumption or production) but rather, a ritual significance of the discovered animal remains.

Flint finds (a total of 59) mostly originate from the surface and the settlement layer, mainly in the area of the concentration of the pits. In the whole assemblage the dominant form are chips of erratic flint. The most striking specimen is a stray find of a triangular arrowhead of erratic flint (Fig. 16d). Except for a small number of finds attributable to the Neolithic (among them flakes of Świeciechów and chocolate flint) flints representative of bipolar technique are characteristic for a younger age.

Settlement ceramics were substantially fragmented and could be classified only very broadly. When it could be identified, the dominant form was ovoid or barrel-shaped (Fig. 9, 17, 29, 37, 40, 41). In a few specimens a slightly receding section under the rim gave them an S-shaped form. A common distinguishing feature in ovoid and barrel-shaped vessels is the roughening of the outer surface of most sherds, which tends to cover the whole surface of the vessel wall, except, at times, for a narrow strip just under the vessel rim, particularly, in specimens with a thickened or lightly everted rim. In most rim sherds, under the rim, irrespective of its form, are found rows of small openings. Just one specimen (from feature 44) could be classified as a vase, with a defined neck (Fig. 17n). A small number of sherds belonged to hemispherical or conical smoothed bowls, ladles and cups.

The settlement pottery assemblage from Dziecinów included small sherds from eight flat dishes – of which only two occurred in the fill of feature 28 and 44 (Fig. 9n, 17h). Strainers were represented by a small rim sherd from a heavy vessel discovered in feature 43 (Fig. 17g).

Noticeable in the settlement ceramics from Dziecinów is that ornamentation was very little in evidence. Just a few pottery fragments with surviving designs of ornamental character were recorded (Fig. 9a.c, 37b.z). The identified vessel forms and their technological attributes find numerous counterparts in the pottery of the Mazowsze-Podlasie Group of Lusatian Culture dated to Bronze Age V and early Iron Age (T. Węgrzynowicz 1973, p. 30–44, 53–62, 73, 79; U. Kobylińska 2003, p. 8–73). The abundance of sherds with openings under the rim, domination of ovoid and barrel-shaped forms and the presence of fragments of vessels with attributes typical for the Hallstatt Period (vessels with a profiled smoothed rim section, graphite-burnished ladles with carefully smoothed surfaces, ornament of hatched triangles) indicate that to a great extent the settlement was in use during this specific period.

The type of features and the archaeological material originating both from the pits and from the surface of trenches indicate the non-residential character of the area. Conceivably, this part of the settlement was used for storing supplies. Traces of fires and hearths discovered in the N area of a concentration of features and on the borders of the settlement may be linked to various household jobs carried out by the villagers, including safeguarding their goods. The content of some of the features suggests the carrying out of magic practices, perhaps motivated by the wish to secure special protection for this place.

Among the features investigated at the site 30 were identified as being associated with the functioning of a cemetery. They are graves of various types: cloche (15), single urned (3), collective urned (3) and pit (9) burials. They occurred across the entire investigated area, except for its north-western part (Fig. 5).

Two certain graves with multiple urns were situated close to each other, in the eastern outlying area of the cemetery.

Grave 1 contained at least fifteen vessels, in feature 2 there were eleven of them. In both cases the vessels had been deposited in a legible arrangement of rows, inside large pits lacking stone constructions (Fig. 42, 47). The features visibly differed in their furnishings.

The pottery fragments from the inventory of the heavily damaged grave 1 were later reassembled into at least 4 urns. Originally they probably had lids which had largely deteriorated. The remaining

vessels are of accessory type, including 3 cups and a bowl; the latter was discovered with one of the cups inside (Fig. 43). All the pottery is thin-walled, graphite-burnished, well smoothed and ornamented. One of the lids is hat-like, with no flange, 3 are conical or bowl-shaped, with broad indented grips. Non-ceramic grave furnishings included 3 bronze pins and fragments of a possible fourth, and another iron specimen– all of them swan-necked and loop-headed (Fig. 44a–d).

The second group burial (grave 2) had the form of an oval pit, *ca* 2.6×1.1 m aligned approximately E-W. For lack of stone the walls of the pit were probably shored up with wood – this is suggested by darker smudges running along its sides; the bottom was of natural clay. The grave contained 10 vessels placed in two rows – 6 and 4 vessels to a row. Some of these (9) are strikingly similar in appearance, with no ornament and a low-set biconical rounded body. All had domed hat-like lids without a flange and with a small single finger indentation at the top (Fig. 49). Three urns contained the remains of small ornaments, *eg*, fragments of earrings of bronze wire and two bronze pins – a complete specimen, swan-necked and loop-headed (Fig. 44e–h.k–m.w.y). The only accessory vessel (or possibly, symbolic urn) stood next to a small bowl-like hollow-footed beaker (Fig. 50).

The spatial relationship of the surviving bottom layer of features 14 and 15 suggests that they also are the remains of two burials (in urns?) deposited in a single pit.

All the other graves were individual burials. In the class of single urned graves were classified heavily disturbed features 6, 47, 66 (Fig. 53, 72, 77). Next to pottery they yielded very small fragments of bronze objects. The urn from feature 6 was accompanied by several accessory vessels. The character of the ceramic inventory from this grave indicates its association with the collective burials, grave 1 in particular.

Cloche graves (features 5, 13, 16, 29, 31, 34, 41, 46, 48, 62, 84, 85 and presumably, graves 1 and 2 and feature 37) occurred on their own, deposited in, on the whole, poorly defined pits; only two pits (29, 48) contained pyre remains. In a few burials the urns had been placed on supports and additionally set about with sherds. In two (62 and 48) base of the urn was set inside a bowl, in one (34) – on the base section of a vessel, and in grave 46 – on sherds from two vessels which also supported the rim of the cloche. The urns were accompanied by accessory vessels – jugs or cups. A special distinctive feature of a number of graves was the surrounding of the cloche with a ring of broken, at times, burnt vessels, mostly jugs, cups and bowls (Fig. 62, 67, 70a, 75).

Most cloches are ovoid pots with a roughened outer surface and notched rim. In feature 85 the function of the cloche was taken by a large bowl with a roughened body and smoothed neck (Fig. 79j). Urns tended to be roughened ovoid vessels; in an exceptional number of cases, they were vase-like forms with a distinct neck. Of special note is a vessel from feature 84, with two solid handles set on its upper body (Fig. 79g). In the group of cups and jugs the dominant form are well-fired, thin-walled ornamented 'vase-like' ornamented specimens with a light brown smoothed surface.

Of non-ceramic furnishings, seven graves yielded small burnt fragments of bronze, glass, bone and antler ornaments. The pit of a heavily damaged feature 29 contained fragments of bronze springs coiled around iron axles, the remains of fibulae (Fig. 44n.o).

Unurned burials (21, 27, 39, 56, 24, 45) were deposits inside small pits with a 'setting' of sherds of partly burnt vessels (Fig. 68, 70b). Without exception, they all contained the remains of children and adolescents. Attributes of a 'typical' pit grave were exhibited also by feature 24 containing the remains of a child. The fill, next to the bone remains contained charcoal fragments and small potsherds.

Feature 68 (Fig. 78), another pit grave (together with feature 68A) contained pyre remains and cremated remains of domesticated animals – cattle, sheep/goat and horse and (traces) of game animals – roe deer and a small mammal the size of a weasel (*Mustela nivalis*). This species composition is consistent (except for the absence of pig) with the set of species most commonly encountered in collective animal graves in cemeteries of Cloche Grave Culture (T. Węgrzynowicz 1976, p. 271–272, table 5; 1982, list 5, fig. 44a).

In the 33 reliably determined human burials deposited within urns or grave pits, 43 individuals were identified. A half of this number are the remains of juveniles (*infans* I and II), in a number of cases, foetuses or newborns. Bones of children were also discovered in the neighbourhood of urns in cloche graves and in one of the multiple burials (feature 2). The graves held the remains of 12 women (4 uncertain determination) and 8 or 9 men (3 or 4 uncertain determinations). Single burials prevailed, the rest were double burials containing pairs of individuals: woman-child, man (uncertain)-child, man-woman.

Cremated animal remains added to the human remains occurred in a number of burials in collective graves (grave 1, feature 2 – urns 2, 9 and 10, feature 14) and in some cloche graves (feature 13, 16, 31, 34, 48). A small quantity were crania of domesticated animals: cattle, sheep/goat ad pig, red deer; a larger quantity – the remains of undetermined species. Some could have been added to the human burials by accident. An intentional addition were presumably the fragments of red deer antler with traces of cutting discovered together with the remains of a child in urn 10 from feature 2.

Description of the funerary ceramics was made using the classification of T. Węgrzynowicz (1984). In keeping with the adopted system analysis was made of over 90 vessels. Ultimately, 51 vessels were classified to the subgroup of pots (A_1). Type I (smoothed vessels with a distinct neck), the most frequent, was represented mostly by specimens with a low-set body, recovered from collective graves. The next large set are vessels of type IV (roughened forms with no neck) originating from cloche graves. Subgroup B_1 included 18 hemispherical or conical bowls. Most of them are unprofiled, representing type II. A few (type I) had been modelled with a light receding section under the rim forming a short neck. Type V is represented by a large bowl with a roughened neck which was used as a cloche in feature 85.

Eight vessels were classified in the subgroup of jugs (A_2), eleven – in the subgroup of cups (B_2). The dominant form in these two subgroups are profiled, ornamented vase-like specimens of type I. Cups and jugs were uncommonly numerous at Dziecinów and accounted for *ca* 20% of all forms in general, their participation in ceramic material from Cloche Grave Culture deposits does not exceed 10%, and in graves of Pomeranian Culture they are even more rare.

Outside the above classification are the distinctively shaped lids (grave 1, feature 2) and the hollow-footed beaker discovered in feature 2. These rare forms, encountered only exceptionally in ceramic inventories of Pomeranian Culture and Cloche Grave Culture, presumably take their origin in pottery of Lusatian Culture (M. Gedl 1973, p. 40, pl. I ff.; F. Hufnagel 1941, fig. 10:3, 16:8, 17:11; J. Janowski 1958, p. 283, pl. LXXI:2; L. Długopolska 1968, p. 290, fig. 12ł, 13c; S. Jasnosz 1983, fig. 128:2.3). Also the two-handled pot from feature 84 has direct Lusatian references (J. Kostrzewski 1926, p. 55–58; Z. Kaszewski 1975, pl. VI:7, VII:6, IX:8).

Nearly a half of the funerary ceramics are ornamented. The largest number of ornamented vessels was noted in the group of cups and jugs. Richest decorations occurred on urns and lids from the collective grave 1. One of the lid fragments features a radiating pattern of ornaments executed using the technique of pricking or grooving

(Fig. 45). A distinctive and rarely encountered design, seen on the upper body of four urns from grave 2, is a zigzag line. Ornamentation in the form of a wavy or zigzag line, not encountered in ceramics in Mazowsze, is known from a small number of specimens from Pomerania and a number of vessels from graves of Pomeranian Culture from central Poland (I. Jadczykowa 1975, pl. VI:1; 1992, pl. II:3.4, III:4, IV:7, X:3, XI:2).

Among vessels classified to the subgroup of pots stands out a set of 'pear-shaped' urns from the inventory of the collective graves (grave 1, feature 2) and feature 6. The presence of this form, considered characteristic for Pomeranian Culture, in company of hat-like lids, in graves with a rite also attributed to Pomeranian Culture, is an important confirmation of the culture identification of these features. The domination of type IV and V vessels originating from cloche graves substantiates the earlier conclusions on the evident separate typological character of vessel sets of Pomeranian Culture and Cloche Grave Culture in the subgroup of pots (T. Węgrzynowicz 1984, p. 12–13, fig. 5–7).

Cups, jugs and bowls found in number in the cloche graves, are represented in graves of Pomeranian Culture by isolated specimens (grave 1, feature 6). The great number in the deposits of Cloche Grave Culture of strongly profiled and richly ornamented jugs and cups combined with the domination in the cemetery of the cloche form of burial points to an early (Hallstatt) beginning of the cemetery (*cf* M. Andrzejowska 1995, p. 132 ff.).

The only chronologically diagnostic items of grave furnishings are the fibula fragments from feature 29. Most probably they are remains of late Hallstatt brooches, known earlier as Certosa, the local variant of fibulae with a decorative foot (Fig. 44n.o), which help date feature 29 to the close of Hallstatt Period (phase D_3), possibly, early La Tène Period (Z. Woźniak 1995, p. 202).

Analysis of differences in the construction of the graves and their furnishings, of grave 1 and feature 2 in particular, as compared to the other features in the cemetery, leads to the conclusion on cultural differences of the burial rite at Dziecinów. The cemetery may be classified to the category of 'mixed, Pomeranian-Cloche Grave' cemeteries, containing graves with a distinct culture character (*cf* M. Andrzejowska 2005). It may be justified to claim that the site was used by two communities – representatives of the Pomeranian Culture and the Cloche Grave Culture. The majority of the graves were deposits made by the people of Cloche Grave Culture who presumably started burying their dead not later than at the time of transition from Hallstatt phase D to the La Tène Period. Collective graves are relics left by the people of Pomeranian Culture who, coming to Mazowsze presumably from central Poland, kept the cardinal features of their distinctive burial rite, at the same time, contributing elements of material culture indicative of a considerable degree of assimilation with the Lusatian substrate and the local environment of Cloche Grave Culture.

The two cemeteries were situated on a site occupied earlier at least partly by a Lusatian Culture settlement. It seems that that the remains of settlement features were still visible on the surface of the land since no evidence of their disturbance was found. Even if we accept the view that Cloche Grave Culture developed in Mazowsze from a local Lusatian substrate (*cf* T. Węgrzynowicz 1995, p. 14), the time caesura separating the cemetery and the settlement remains undetermined. In the archaeological material from the settlement and the cemetery we find no clearly linking elements which could testify to the direct take over and continuation of local traditions.

tłum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica", Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsichen Bodendenkmalpflege", Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr ...", Danzig
APolski	– „Archeologia Polski", Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej", Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy", Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahbücher", Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern", Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...", Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses" (wcześniej: „Fontes Praehistorici"), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...", Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne", Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte", Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa
KSIA	– Kratkie soobŝeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne", Kraków
MS	– „Materiały Starożytne", Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego", Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie", Szczecin
PA	– „Památky archeologické" (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné"), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny", Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua", Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– *Prahistoria ziem polskich*, tom I: *Paleolit i mezolit* (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: *Neolit* (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: *Wczesna epoka brązu* (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego* (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: *Późny okres lateński i okres rzymski* (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde"), Königsberg i.Pr.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift", Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques", Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki", Białystok
RO	– „Rocznik Olsztyński", Olsztyn
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch", Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia", Bratislava
SovArch	– „Sovetskaâ Arheologia" (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne", Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.", Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne", Warszawa
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków", Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2008. Wydanie I. Nakład 500 egz.
Druk i oprawa: Zakład Poligraficzny POLIMER, ul. Mieszka I 24, 75-132 Koszalin